

36699

ÇAĞDAŞLAŞMAYA GİDEN YOLDA CELAL NURİ
VE
FİKİR ALANINDA ETKİNLİĞİ

Necati AKSANYAR

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü İçin Öngörülen
DOKTORA TEZİ Olarak Hazırlanmıştır.

Ankara, 1993

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İşbu çalışma jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../1993

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
GİRİŞ	
A- Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşıma Hareketleri	1
B- Batıcılığın Fikri Temelleri	7
C- İkinci Meşrutiyet Döneminde Batıcılık	14
a- Batıcılar ve İslam	14
b- Batıcılar ve Batılılaşıma Meselesi	19
c- Batıcıların Batıya ve Diğer Fikir Akımlarına Karşı Tavırları.	22

I. BÖLÜM

Celal Nuri'nin Hayatı ve Eserleri	24
a- Ailesi ve Çocukluk Dönemi	24
b- Gençlik Dönemi ve Siyasi Faliyetleri	25
1- Gençlik Dönemi	25
2- Siyasi Faaliyetleri ve İttihat ve Terakki İlişkileri	27
c- Celal Nuri'nin Şahsiyeti ve Eserleri	31
1- Şahsiyeti	31
2- Eserleri	33
d- Celal Nuri'nin Gazeteciliği	36
1- Celal Nuri ve İctihad	37
2- Hürriyet-i Fikriye-Uhuvvet-i Fikriye	41
3- Edebiyat-ı Umumiye	42
4- Yarın Mecmuası	44
5- Atı ve İleri	44

II. BÖLÜM

Celal Nuri ve Meşrutiyet Dönemi Fikir Hayatı	46
A- Materyalizm ve Dine Bakışı	46
a- Celal Nuri ve Materyalizm	46
b- Celal Nuri ve Sosyalizm ve Anarşizm	50
c- Celal Nuri ve Din ve İslâmiyet	55

1- Allah ve Din Hakkındaki Fikirleri	55
2- Dinin Gelecekteki Konumu ve Yeni Akid	59
3- İslamiyet ve Fikir Hürriyeti	63
4- Ruh ve Spritizm'e Aid Fikirleri	66
5- Felsefeye Ait Fikirleri	68
B- Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarına Bakışı	70
a- Batıcılığa Bakışı	70
b- Türkçülüğe Bakışı	73
c- İslamcılığa Bakışı	75
d- Osmanlılığa Bakışı	76

III. BÖLÜM

Celal Nuri'nin Osmanlı İmparatorluğuna Bakışı	78
a- Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Sebebi	78
b- Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Öğretim	87
1- Marif-i Umumi Meselesi	87
2- Dil ve Edebiyat Meselesi	88
3- Alfabe Meselesi	93
4- Ahlak Meselesi	
c- Osmanlı İmparatorluğunda Hukuk	96
d- Osmanlı İmparatorluğunda Kadının Yeri	100

IV. BÖLÜM

Celal Nuri'nin Mütareke ve Milli Mücadeleye Bakışı	107
a- Mütareke Döneminde Ülkenin Durumu	107
b- Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde İtilaf Devletleriyle İlişkilere Bakışı	111
1- Mütareke Döneminde İlişkiler	111
2- Milli Mücadeleye Bakışı ve Manda Meselesi	114
3- Kuvay-ı Milliyeye Bakışı ve Mustafa Kemal'le İlişkisi	119
c- Celal Nuri ve Cezri Programı	124

V. BÖLÜM

Celal Nuri ve Cumhuriyet Dönemindeki Fikirleri	137
A- Tarih ve Millet	138
a- Tarih Anlayışı	138
b- Millet, Milliyetçilik Fikirleri	142
B- Devlet Şekilleri	145
a- Modern Devlet ve Eski Devlet Arasındaki Farklar	145
b- Emperyalizm	147
c- Sosyalizm	148
d- Korporatizm	150
e- Parlamento ve Gelişmesi	151
C- Türk inkılabı	153
a- Fikri Hazırlık ve Türk İnkılabına Bakışı	153
b- İktisadi İnkılap	166
c- Eğitim ve Öğretimde İnkılap	168
1- Dil ve Edebiyata Bakışı	168
2- Alfabe Meselesi	172
SONUÇ	174
BİBLİYOGRAFYA	178

Ö N S Ö Z

Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet döneminde yaşamış kişilerin görüşlerini konu alan monografilerin hazırlanması yakın tarihimiz açısından önemlidir. Bu çalışma Osmanlı Meclis-i Mebusanında görev almış, Büyük Millet Meclisinde beşinci döneme kadar millet vekilliği yapmış, otuz üç adet kitabı ve binlerce makalesi bulunan, bir Cumhuriyet aydını olan Celal Nuri (İleri)nin belli başlı görüşlerini içine alan monografik bir incelemedir.

Celal Nuri (1882-1938) yılları arasında yaşamış, edebiyattan, ilahiyata, tarihten, sosyal hayata, hukuktan, siyasete gazetecilikten spora, dış politikaya varıncaya kadar her konuda yazı yazmış, batılılaşma cereyanının önde gelen simalarındandır. Osmanlı imparatorluğundaki gelişmeler karşısında bazan duygusal, bazan ilmi bakış açısıyla yazdığı kitap ve makalelerle tavsiyelerde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşından sonra topyekün batıcılığı savunarak, bu konudaki görüşlerini kitap, gazete ve dergiler yoluyla halka duyurmaya çalışmış, Cumhuriyet yöneticilerine tavsiyelerde bulunmuştur.

Bu tez çalışmamda, bilinmeyeni kaynağından keşfetmek, bilineni birinci elden kaynaklarla desteklemek metodumuz olmuştur. Bu derece çok yönlü ve geniş zaman dilimi içindeki görüşlerin incelenmesi bir takım eksiklikler ve kusurların "en iyi, iyinin düşmanıdır" esprisi içinde hoşgörülle karşılanabileceğini ümit ediyoruz. Çalışmamızın yakın çağ ve Cumhuriyet tarihçilerine faydalı olacağı ümidini taşıyorum.

Tez çalışmalarımda, kıymetli zamanını ayırarak değerli yardımlarını esirgemiyen, beni cesaretlendiren, tez danışmanım, Hocam Sayın Prof.Dr. Abdurrahman ÇAYCI'ya içten teşekkürlerimi sunarım. Tez konumun seçilmesinde tavsiyede bulunan Hocam Sayın Prof.Dr. Ercüment Kuran'a teşekkürlerimi sunuyorum. Yardımlarını esirgemiyen değerli Hocam Sayın

Prof.Dr. Abdulhaluk ÇAY'a ayrıca teŖekkiri bir borç bilirim.

Ayrıca maddi katkılarından dolayı, Tirk-Amerikan ilmi AraŖtırmalar Derneğine de teŖekkiri ederim.

Necati AKSANYAR

G İ R İ Ő

A- Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma Hareketleri

XVI. Asır ortalarında siyasi ve askeri gücünün zirvesine ulaşan Osmanlı İmparatorluğu, bir takım iç ve dış faktörlerin ve bilhassa Avrupa'da meydana gelen ve ilk önce dünya ticaret yollarının değişmesine yol açan, coğrafi keşiflerle somutlaşan gelişmelerin etkisiyle uzun süren bir çözülme devrine girmiştir. Devletin siyasi, sosyal ve iktisadî yapısındaki çözücü tesirlerini tedricen şiddetlendiren gelişmeler, XIX. asrın sonlarına doğru bunalımı had safhaya ulaştırmıştı.

Osmanlıların karşılaştıkları buhranlar, başlangıçtan itibaren devlet adamlarını derinden düşündürmüştü. XVI asrın sonlarından itibaren görülmeye başlıyan üç ana tezlerini "Kanun-u kadimi ihya etmek" biçiminde özetleyebileceğimiz gelenekçi ıslahat tekliflerinin⁽¹⁾ III.Selim (1789-1907) devriyle ortaya çıkan "Nizam-ı Cedîd" arayışlarının, Tanzimat Fermanının ilânında (3 Kasım 1839) şekillenen bütün tebanın kanun önünde eşitliğinin sağlanmasıyla, ittihad-ı Anasır'ı gerçekleştirme fikri ve hukuk reformu çabalarının Yeni Osmanlıların "usül-ü meşveret" ve "Kanun-i Esasi" isteklerinin hepsi ve bu çözülmeye karşı, devrin şartları çerçevesinde gösterilen çözüm yollarından ibaretti. Çözülmenin hakiki mahiyetini ve yapıyı çözücü tesirlerini pek dikkate almadan sadece idari ve inzibati tedbirler düşünülerek teklif edilen bu ıslahat çarelerinin hiçbiri kötü gidişi durduramamıştır. Tehlikenin gerçek boyutlarıyla farkedilememesinden doğan bu tavır, geleneksel müesseseleri ve kaideleri, tadbik kabiliyetlerinin olup olmadıklarına bakılmaksızın muhafaza etmeye çalışmaktan, zamanla onların yerine veyahut onlarla birlikte yeni bir takım müessese, usul ve kanunlar ihdas etmeye, yahut da bunları batıdan kopye etmeye dönüştü şeklindeki bu ayrılığa rağmen her iki tavrın bir ortak noktası vardır, bürokratik reform yapmak.

(1) Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Çağdaşlaşma", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992, s. 645-646

Meşrutiyetin ve Kanun-u Esasi'nin askıya alınmasını takiben Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in "istibdad devri" diye adlandırılan bunun yanında imparatorluğun mevcut yapısı karşısında dağılmayı bir müddet geciktirmiş olan yönetimi başlamıştır. Faydalı olacağına inandığı reformları uygulamakta tereddüt etmemekle birlikte meşruti yönetimi ve batı kurumlarının taklit edilmesini tasvip etmeyen II. Abdülhamid'in ergeç meşruti idare taraftarı olan ve batı örneğine göre reform yapılmasını savunanların muhalefetiyle karşılaşması kaçınılmazdı. İlk zamanlar V.Murat'ı tekrar tahta geçirmek gayesiyle yapılan ve sonuçsuz kalan iki teşebbüsten sonra muhaliflere karşı daha dikkatli davranılmıştır. Buna rağmen muhalefet varlığını sürdürdü ve zamanla gerek yurt içinde, gerekse yurt dışındaki muhalefet bir takım merkezlerde mihraklaştı.

Söz konusu muhalefet hareketi, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalışı ile bu duruma karşı tedbir olmak üzere tatbik olunan ıslahatların etkileşiminin bir sonucu olduğu gibi, Yeni Osmanlılar hareketinin de tarihi mirasçısı durumundaydı.⁽²⁾ Ayrıca Bulgaristan'dan geldiği anlaşılan ve esas itibarıyla Rusya'da ortaya çıkan halkçılık (Narodniklik) akımının tesirine de rastlanmaktadır ki, özetle Jön Türklerin ise bir ideolojik tavır ortaya koyarak başlamadıkları söylenebilir.⁽³⁾

Yurt içinde muhalefetin oluşmasına katkıda bulunan en etkili merkezler, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye gibi okullarla birlikte, bilhassa Balkanlarda bulunan bazı şehir merkezleriydi. Fikri muhtevası zengin olan Mülkiye'deki eğitim, pozitivist bir dünya görüşünün yayılmasını temin ederken, iktisadi unsurların önemini tebarüz ettiren bir realizmi telkin ediyordu.⁽⁴⁾ Askeri Tıbbiye öğrencileri ise biyoloji ilimlerinin eğitimlerinde tuttuğu yerle mütenasip olarak maddeci bir dünya görüşüne sahip oluyorlar ve biyolojik materyalizmi benimsiyorlardı. Meselâ, bu okulun öğrencilerinden Abdullah Cevdet toplumu kalkındırmak için,

(2) Bkz. Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, Ankara 1964, s.8, E.E.Ramsaur, Jön Türkler ve 1908 İhtilali (Çev) Nuran Ülken, İstanbul 1972, s.19, Yuriy Aşatoviç Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, (Çev) Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu, Ankara 1974, s. 109

(3) Mardin, a.g.e., s. 21

(4) y.a.e., s. 23.

öğrendiği materyalist fikirleri, ilham kaynaklarını teşkil eden Felix Isnard ve Ludwig Buchner gibi çok basit bir şekilde Osmanlı halkına anlatmayı tasarlıyordu.⁽⁵⁾ Ayrıca taşralı talebelerin okulda, öğrenciler arasında yapılan ayrımlara karşı gösterdikleri tepki de yönetime karşı muhalif olmakta somutlaşıyordu.⁽⁶⁾ Muhalefetin askeri okullarda başlamasının diğer sebepleri ise, batının etkisini en çok hisseden genç nesillerin ülke içinde gidebilecekleri okulların sınırlı olması ve devlette görev almak mecburiyetinde olan okumuşların icra edebilecekleri mesleklerin askerlik ve memurluktan ibaret bulunmasıydı.⁽⁷⁾

Askeri Tıbbiyede hocalık yapan ve devrin fikir hayatında çok mühim bir yeri olan Beşir Fuad, Osmanlı aydınlarına Fransız natüralizmini tanıtmıştı. Beşir Fuad'ın fikirlerinin arkasında "kuvvet" ve "madde"nin dünyanın iki esas muharriki olduğu inancı yatıyordu.⁽⁸⁾

Materyalizmin yanısıra, bu okulun oluşturduğu aydın tipine diğer bir etkisi de bu kimselerde sosyal olaylara kendilerince gerçek bilim olarak görülen pozitif bilim metotları uygulama isteğini uyandırmasıydı.⁽⁹⁾

Kısaca tasvir edilen bu psikolojik ve ideolojik ortamda muhalefetin ilk gizli teşkilâtı kurulmuştur. İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Mehmet Reşid ve Hikmet Emin adlarındaki Askeri Tıbbiye öğrencileri 1889'da "İttihad-ı Osmani" adı altında bir cemiyet kurdular.⁽¹⁰⁾ İtalyan Carboneri teşkilâtı örneğine göre teşekkül eden cemiyet kısa zamanda gelişti. Bu cemiyetin faaliyetleri, bazı kesintilerle, yurt içinde ve dışındaki merkezlerde ve isim değişiklikleriyle meşrutiyetin ilanına kadar sürdü.

(5) Biyolojik materyalizmin toplumu kalkındıracağı yolundaki düşüncelerinde Abdullah Cevdet'i en çok etkileyen Isnard, Vopt ve Moleschott ile bu konuda büyük sansasyon yaratan Ludwig Büchner'in "Madde ve Kuvvet" adlı kitabı idi. Abdullah Cevdet bu kitabın bir bölümünü Türkçeye çevirmişti. Bunun için Bkz. Mardin, a.g.e., s. 169, Şükrü Hanioğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul 1981, s. 13-15.

(6) Mardin, a.g.e., s. 39

(7) Ramsaur, a.g.e., s. 34

(8) Mardin, a.g.e., s. 29

(9) Hanioğlu, a.g.e., s. 12

(10) Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İst. 1948, s.61-64, Ayrıca Ramsaur, a.g.e., s.30-31, Hanioğlu, a.g.e., s.25, Sina Akşin, Yüz Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İst. 1980, s. 17, Şükrü Hanioğlu'dan farklı olarak kurucularından beşinci olarak Hüseyinzade Ali'yi gösteriyor.

Jön Türk muhalefet hareketinin fikir alanındaki gerçek merkezleri Avrupada bulunuyordu. Çeşitli sebeplerden dolayı Avrupaya kaçan önde gelen muhalifler Londra, Paris, Cenevre gibi şehirlerde faaliyet gösteriyorlardı. Bunlar yaptıkları siyasi muhalefetin yanısıra, çeşitli neşriyatla da, İmparatorlukta yapılmasını arzu ettikleri reformlar hakkındaki fikirlerini açıklıyorlardı. Hatta muhalefete geçmeden önce, padişaha bir lâyiha göndererek reform tekliflerini sunuyorlardı. Jön Türk hareketinin yurt dışındaki diğer mühim merkezleri ise Kahire ve Romanya idi.⁽¹¹⁾

Gerek yurt dışındaki gerekse yurt içindeki faaliyetlerin ve bilhassa Balkanlardaki komitacılık hareketlerinin sonunda, ülkenin içinde bulunduğu şartların da tesiriyle II. Abdülhamid Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalmıştı (23 Temmuz 1908) ve tarihimizde İkinci Meşrutiyet adıyla bilinen dönem başlamıştır.

II.Meşrutiyet döneminde, mevcut serbestlik ortamının tesiriyle herkes düşüncelerini siyasi-sosyal yapının mücade ettiği ölçüde ifade edebilmiştir. Dönemin en etkili belli başlı fikir akımı olarak Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık gözükmektedir.⁽¹²⁾ Bu çalışmada bu fikir akımlarının en radikal olanı olarak beliren "Batıcılık" incelenecektir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, bu fikir akımları arasında ayrılık unsurlarının yanısıra ortak özellikler de vardır. Bu husus ilerde daha da netleşecektir.

Batıcılık akımını incelemeye geçmeden önce, batıcılıktan ne anlaşıldığını ve batıcılar olarak kimlerin nitelendiğinin açıklığa kavuşması gerekmektedir. Bu bölümde "batıcılık" batı dışındaki bir toplumun modernleşmesinin, o toplumun bütün yönleriyle batıya benzemesinin gerçekleştirilmesiyle mümkün olabileceğini savunan bir fikir akımı olarak

(11) Jön Türklerin yurt dışı faaliyetleri hakkında Kuran, a.g.e., s. 190 ve sonrasında geniş açıklama vardır. Akşın, a.g.e., s.26 vd.

(12) Peyami Safa, Türk İnkılabına Bakışlar, İstanbul 1938, s. 16-17.

ele alınacaktır. Ancak bu tanım çok umumi bir mahiyet arz etmektedir. Herşeyden önce "Batı" kavramı aslında değişik çeşitlemeleri olan bir bütünü ifade etmektedir. Bu şimdilik bizi ilgilendirmemekle birlikte, Jön Türklerin batıdan kastettiklerinin kendilerini etkilemiş olan özellikleriyle batı fikir akımları ve bu akımların tasvir ettiği toplum modeli olduğu söylenebilir. Burada esas gerekli olan nokta "batıcılar"ın kimler olduğunun açıklığa kavuşturulmasıdır.

Burada "batıcılar" olarak İctihad mecmuası çevresinde kümelenen grup anlaşılacaktır. İctihadcılarının yanısıra, onların fikirleriyle paralellikleri görülen ve hatta onları etkilemiş olduğu anlaşılan Prens Sabahattin ve "Adem-i merkezîyetçi"ler de gerçek anlamda batıcı sayılabilirler.⁽¹³⁾ Ancak bu iki grubun gerek siyasi, gerekse fikri faaliyetlerinde hemen tamamen ayrı düşmüşlerdir. Prens Sabahattin'in Osmanlı toplum yapısında köklü değişiklikleri ön gören "teşebbüsü şahsi" ve "adem-i merkezîyet" düşünceleri İctihad çevresi tarafından çok fazla itibar görmemiştir. Bunların dışında gerçekten batıcı sayılabilecek olan ve Auguste Comte'un pozitivizmini meslek edinmiş olan Ahmet Rıza'nın durumunu da izah etmek gerekir. Yurt dışındaki faaliyetlerine batılı bir Osmanlı toplumu oluşturmak için reform tasarıları hazırlamakla başlayan Ahmet Rıza siyasi sahada giderek İctihad ve Terakki'nin komiteci kanadıyla işbirliğine yönelerek, fikirlerinden tavizler vermiş ve hemen bütün siyasi, hayatında batıcılardan ayrı kalmıştır.⁽¹⁴⁾

Esasen bütün Jön Türklerin fikirlerinde, halkçılık iddialarına rağmen halka karşı temel bir güvensizlik, yaratılacak bir elit eliyle halkı eğitmek gibi ortak özelliklere rastlamak mümkündür. Onların fikirlerinde o dönemde Avrupa'da tartışılan fikirlerin izlerine rastlanır. Ortak özelliklerden biri de, hiçbirinin -Abdullah Cevdet bir dereceye kadar istisna- toplumun çerçevesini kırmaya yönelik bir teoriyi, yani

(13) Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi C.II Kısım 4, Ankara 1952, s.439'da İctihad grubuyla birlikte Prens Sabahattin'leri de İnkılapçı Osmanlılar olarak vasıflandırıyor.

(14) Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza için Bkz. Mardin, a.g.e.

ütopya"yı sistemleştirememiş olmalarıdır. Reformcu aydınlara tesir eden batılı fikirlere şekil veren ise Osmanlı İmparatorluğunun bazı sosyal strüktürel özellikleri olmuştur. (15)

Bütün bunlara rağmen İctihad grubunun savunduğu fikirlerin batıcılık olarak tarif edilmesi fazla sakıncalı gözükmemektedir. Esasen II.Meşrutiyet dönemi fikir akımlarından bahseden eserlerde batıcılar olarak bu grup adlandırılmaktadır. Bu adlandırmada Peyami Safa'nın eseri etkili olmuş olabilir. Gerçekten de sonraki araştırmacılar dönemin fikir akımlarını kaba çizgileriyle üç grupta toplamışlardır: Batıcılık, İslâmcılık, Türkçülük.

Batıcılık bir fikir akımı olarak, gerçek anlamda II.Meşrutiyet Döneminde ortaya çıkmışsa da, batıcıların fikirleri hiç şüphesiz II.Meşrutiyet öncesinde oluşmaya ve olgunlaşmaya başlamıştı. Atatürk ilke ve inkılâplarında ise radikal, köktenci bir batıcılık, fakat taklitten uzak milli kültürle bütünleşen olgunluğa erişmiştir. Bu bakımdan, burada önce batıcıların fikirlerinin oluşması ele alınacak II.Meşrutiyet Dönemi batıcılık akımı incelenecek ve Atatürk dönemi karşılaştırmalı olarak gözler önüne serilerek sonuçta batıcılığın genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

(15) Mardin, a.g.e., s. 226-230.

B- Batıcılığın Fikri Temelleri

Yukarıda özet halinde anlatılan gelişmeler çerçevesinde bu bölümde anlaşılan biçimiyle batıcılığın fikri temellerinin II.Abdülhamid devrinde Jön Türkler'in muhalefet hareketi içinde olduğu söylenebilir. II.Meşrutiyet dönemindeki batıcıların büyük çoğunluğu II.Abdülhamid devri muhalefetinin içinde bulunmuşlardır.

Bu dönemde yurt dışında çıkan ve II.Meşrutiyet devri batıcı fikirlerin ilk savunulduğu mecmualar olarak "Osmanlı" ve "İctihad"ı görmekteyiz. Osmanlı gazetesi Jön Türklerin Cenevre grubu tarafından 1 Aralık 1897'de çıkarılmaya başlandı.⁽¹⁶⁾ Şunu da belirtmekte fayda görüyorum: "Osmanlı" grubunu oluşturanların saraydan talebe tahsisatı adı altında para almaları ve muhalefetlerini büyük ölçüde bu kaynaktan sağladıkları parayla sürdürdüklerini ifade edebiliriz. Bu kadronun bir başka özelliği de, Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti gibi İttihat Terakki kurucularından ve askerlerden oluşmasıydı. Daha sonra yurt dışındaki muhaliflerin çoğu II.Abdülhamid'le anlaştığı⁽¹⁷⁾ için, "Meşveret" in Türkçe yayınına kapattığını, bundan sonra "Osmanlı"da yazacağını söyleyen Ahmet Rıza'nın Cenevre grubuyla anlaşmadığını görüyoruz.

Aslında birtakım mali sıkıntılar içinde bulunan Cenevre grubu, İsviçre hükümeti baskıları yoğunlaştırdıkça "Osmanlı"yı yayınlamakta zorluklarla karşılaştı. Osmanlı hükümeti ile uzun süren pazarlıklar sonucunda, Trablusgarp ve Fizan'daki sürgünlerin serbest bırakılmaları şartıyla muhalefetten vazgeçen Cenevre grubunun önderleri çeşitli memuriyetleri kabul ederek, devlet hizmetine girdiler.⁽¹⁸⁾

(16) Bu konu için Bkz. Kuran, a.g.e., s. 106 vd., Mardin, a.g.e., s. 95, Akşin, a.g.e., s.34

(17) Kuran, a.g.e., s. 96-98, Akşin, a.g.e., s. 31-34.

(18) Mardin, a.g.e., s.118, Ramsaur, a.g.e., s. 70-71, Hanioğlu, a.g.e., s.40.

Ancak "Osmanlı" çıkmaya devam etti. Birtakım baskıların da devam ettiği bir sırada, Avrupa'ya gelen Damat Mahmut Paşa ve oğulları Cenevre grubuna katılmışlar ve kısa bir süre sonra "Osmanlı" Londra'da yayınlanmaya başlamıştır.⁽¹⁹⁾ Abdullah Cevdet'in fikri gelişmesine paralel olarak anarşist bir karakter kazanan "Osmanlı"nın yanısıra "İçtihad" dergisi de çıkarılmaya başlandı.⁽²⁰⁾ "Osmanlı" 1904'de yayınına son verirken, İsviçre'deki baskıların sebebiyle Abdullah Cevdet 1905 Eylülü başında Kahire'ye geldi ve Aralık 1905'ten itibaren muhalefete burada devam etti. Bu dönemde Abdullah Cevdet ve arkadaşlarının komitacılık hareketlerinden uzak oldukları ve kültür meselesine giderek daha fazla önem verdikleri bir dönem olarak dikkati çeker. Bu dönemde "İçtihad"da ihtilâlcî temalara çok az rastlandığı görülmektedir.⁽²¹⁾

Bu dönemde Abdullah Cevdet ve arkadaşları, fikirlerini benimsedikleri Avrupalı düşünürlerin eserlerini çevirerek ve edebi ve kültürel yayınlarda bulunarak halkın kültür seviyesini yükseltmeye çalışmışlardır.

Batıcıların neşriyat alanındaki faaliyetlerini özetledikten sonra, sözkonusu devirde ileri sürdükleri temel fikirleri olan, biyolojik materyalizm, sosyal Darwinizm, Le Bon patentli halk anlayışı (Cumhur Ruhu fikri), İslâm'ın sosyal muhtevasından yararlanma ve silik çizgilerle olsa da laiklik ve Cumhuriyet vb. hususları inceleyebiliriz.

Hemen bütün Jön Türklerin eğitiminde biyolojik materyalizmin oynadığı role işaret etmiştik. Batıcılar bu hususta belkide en aşırı şekilde düşünenlerdi. Mesela Abdullah Cevdet'in hedefi biyolojik anlamda bir materyalizmin zamanla dinin yerini almasıydı. Bunun için ise dinin sosyal muhtevasından faydalanılması gerektiğine inanıyordu.⁽²²⁾ Esasen

(19) Kuran, a.g.e., s. 143, Mardin, a.g.e., s. 119.

(20) Hanioğlu, a.g.e., s. 49.

(21) Mardin, a.g.e., Hanioğlu, a.g.e., s. 56-57.

(22) Mardin, a.g.e., s. 180.

İslâmın sosyal muhtevasının Osmanlı toplumunun çağdaşlaşmasında rol oynayabileceğine Ahmet Rıza'da inanıyordu. Yani bu düşünce Abdullah Cevdet'in kendine has birşey değildi.

Abdullah Cevdet ve arkadaşları dinden yalnız siyasi amaçla değil, belki de ondan çok daha fazla İslâm ülkelerinin kültürel birliğini sağlayacak bir araç olarak da faydalanmayı düşünüyorlardı.⁽²³⁾ Zaten İslamdan bir ilerleme aracı olarak faydalanmak istemesine rağmen, Abdullah Cevdet aslında dinin İslam toplumlarının gerilemesinde en önemli rolü oynadığına inanmıştı.⁽²⁴⁾

Yerli kültürün temel belirleyicisi olarak gözüken İslamiyetten, sadece bir araç, yani biyolojik materyalizme geçiş aracı olarak faydalanmayı düşünen batıcı aydınlar, acaba batı kaynaklı fikirlerden nasıl etkilenmişlerdi? Burada ilk dikkati çeken husus batıcıların -ve genelde Jön Türklerin- batının ikinci sınıf aydınlarının etkisinde bulunmuş olmalarıdır. Gerçi bu yolla gelen fikirler o devirde batıda tartışılan fikirlerin akisleridir. Bunun yanında devrin en etkili fikir akımlarından Marksizmin Osmanlı aydınına tesir etmemesi, en çok sosyo-kültürel miras ve yapı ile ilgili bir husus olsa gerekir.⁽²⁵⁾

Batıcılığın en mühim siması olarak gözüken Abdullah Cevdet'in fikirleri bütün olarak dikkate alınınca "ansiklopedizme geri dönüş"ü temsil ettiği söylenebilir.⁽²⁶⁾ Gerçekten de o, birçok sahada tercüme, derleme ve telifler vücuda getirmiş ve bu eserlerdeki fikirleri Osmanlı aydınlarına tanıtmaya çalışmıştır. Halkı güçlendirmek için onu eğitmek lüzumuna inanan Dr.Cevdet, halka batının büyük yazarlarının eserlerinin okutulmasıyla bunun sağlanacağına inanıyordu.⁽²⁷⁾

(23) Hanioğlu, a.g.e., s. 141-152.

(24) Mardin, a.g.e., s. 173, Hanioğlu, a.g.e., s. 139.

(25) Mardin, a.g.e., s. 230.

(26) Mardin, a.g.e., s. 163.

(27) Mardin, a.g.e., s.175, Bu konudaki yayın faaliyet için Bkz. Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi C.1, İstanbul 1966, s. 338-393.

Dr. Cevdet'in derlemelerinin bir çoğuna materyalist filozofların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Avrupa'ya gelişinden sonra yazdığı ilk kitabın (bu kitabın adı Fünun ve Felsefe'dir) birinci kısmında Ludwig Büchner (1824-1899)'in (Nature et Scence) adlı eserinin birinci cildinin fünun ve felsefe kısmının tercümesi yer alıyordu. Abdullah Cevdet bu çalışmalarını yaparken okurlarının dini hislerini rencide etmemek için İslâm fukahasının sözlerini kullanarak materyalizme varmaya çalışıyordu. Meselâ, ona göre Allah'ın her sıfatı, insanları ilmi araştırmalar yapmaya teşvik eden bir emirdi.⁽²⁸⁾

Abdullah Cevdet'in bu tutumunun sebepleri ise, yani onun halkı eğitmeye verdiği önem ile, modernleşmeyi batı fikriyatını hazmederek düşünce yapısını değiştirmek meselesi olarak anlamasıdır. Bu anlayış sadece ona mahsus olmayıp, ilk yönüyle bütün Jön Türklerin, ikinci yönüyle -yani batılılaşmayı bir zihinleri değiştirme meselesi görmek- bütün batıcıların ve daha sonra ise Cumhuriyet inkılaplarının fikirlerinde görülen bir özelliktir.

Bütün Jön Türkleri öğrencilik dönemlerinden itibaren en çok etkileyen fikirlerin mühim bir kısmı da Fransız İhtilalinden geliyordu. Daha önce Yeni Osmanlıların da fikirlerini benimsedikleri J.J.Rousseau batıcıların önde gelenlerinden Abdullah Cevdet üzerinde de etkili olmuştur. Roussaeu'nun sosyal mukavele konusundaki fikirlerini ufak değişikliklerle ifade eden Dr. Cevdet,

"...Avam'ın istihsal-i hakka muktedir olması, havası İltizam-ı hakka -her ne surette olursa olsun- mecbur bulunması, kâbe-i âmâlimizin esas-ı lâyetegayyesini teşkil eden 'iki emel' işte bunlardan ibarettir..⁽²⁹⁾ diyordu.

Ancak halka zahiren verilen bu öneme karşılık, hemen bütün Jön Türkler gibi o da meselelerin hallinin bir "elite"nin yalnız siyasi bir

(28) Mardin, a.g.e., s. 169.

(29) Hanioğlu, a.g.e., s. 163.

"elite"den ibaret olmaması her dalda bu tür elitlerin yaratılmasıyla sosyal gelişmelerin sağlanmasının mümkün olabileceğine inanmasıydı.⁽³⁰⁾

Seçkinlerin yönetimi ile halkın yönetimdeki murakabeci rolünün artması fikirleri arasındaki çelişkilerin sebeplerinin aranması bizi, o sırada Avrupa'da da tartışılmakta olan ve Gustave La Bon tarafından ortaya atılan bir teoriye "Cumhur Ruh" teorisine götürür.

Şunu da söyleyebiliriz ki genelde Jön Türklerin, daha dar anlamda ise Dr.Cevdet ve arkadaşlarının, batı fikirlerini geniş halk tabakalarına taşımak gayretleri halktan pek fazla iltifat görmemiştir. Osmanlı'nın amme efkarından şikayet etmeleri açık bir şekilde göstermektedir.

Fikirlerinin halk tarafından kabul görmeyişi karşısında ise halk psikolojisini anlamaya yönelmişlerdir. Mesela o zamana kadar felsefe, materyalizm vb. meselelerle ilgilenen Dr. Abdullah Cevdet'in birden bire halk psikolojisi etütlerine ve Le Bon gibi kütlenin tepkilerinin açıklamasını yapmaya çalışmış olan birisine dönmüş olmasının altında bu faktör yatar.⁽³¹⁾ Abdullah Cevdet'in imzasız fakat, Le Bon'dan mülhem oldukları şüphesiz yazıları ilk olarak "Osmanlı"da görülmeye başlandı.

"Kütle mantıktan ziyade hisle hareket eder, müphem bir fikir kitlelerce ilmi bir hakikatmiş gibi kabul edilir." O'na göre Abdülhamid'in kütleleri kendisine bağlayabilmesinin asıl sebebi kitle psikolojisini anlamış olmasıydı.⁽³²⁾

Gene bu dönemde Jön Türkleri etkileyen mühim fikirlerden biri de sosyal Darwinizm'dir.⁽³³⁾

Genel manada, sosyal ilerlemeyi sağlamak için ileri sürdükleri bu fikirlerinin yanı sıra batıcılar II.Meşrutiyet devrinde de savunacakları

(30) Mardin, a.g.e., s. 226.

(31) y.a.e., s. 101.

(32) Mardin, a.g.e., s. 101.

(33) Bu konu için bkz. Hanioglu, a.g.e., s. 181.

bazı siyasi ıslahat tekliflerini ve Politik görüşleri ilk olarak bu devirde serdetmişlerdir.

İlk defa 1899 senesinde "Osmanlı"da "İdare-i Cumhuriye"den bahsedildiği görülmektedir. Laikleşme isteğini ifade eden belirtiler ve bunun yanında "ahlâk-ı içtimaiye" mefhumu, Batı medeniyetinin belki de bir bütün olarak alınması gerekeceği şeklindeki fikirler "Osmanlı"nın derin manada "Batıcı" olduğunu gösterir.⁽³⁴⁾

Diğer Jön Türk dergilerinden farklı olarak "İçtihad"da Atatürk inkılaplarının öncülüğünü yaptığı sayılan bir çok temaya rastlanır.⁽³⁵⁾

Siyasi fikirleri itibariyle etnik grup milliyetçiliğine karşı olan batıcılar, Osmanlı ittihad-ı anasını savunuyorlardı. Ancak bu birliği sağlayacak güç Abdullah Cevdet için hanedan değil, birleşen milletlerin ortak çıkarları olmalıydı.⁽³⁶⁾

Özetleyecek olursak II.Meşrutiyet öncesinde batıcı fikirlerin oluşmasında sosyal Darwinizm, biyolojik materyalizm ırsiyetle geçen özelliklerin eğitimle giderilebileceği yolundaki görüşler ve "Cumhur Ruhı" gibi batı kaynaklı fikirler rol oynamışlardır. Bütün bu fikirler batıcıları "elite" eliyle ve eğitim yoluyla toplumun kalkınmasını sağlamak düşüncesine götürüyordu. İlk olarak lâikleşme temayülleri ve saltanat kurumuna karşı temel bir şüphe onların yazılarında görülmüştü. Batılılaşmanın "kültür" ve "yönetim" le ilgili yönlerine verdikleri bu temel kıymete rağmen batıcılar, II. Meşrutiyet devrinde de görüleceği üzere iktisata çok fazla önem vermiyorlardı. Esasen bütün Jön Türkler gibi batıcıların da anlamakta en çok zorluk çektikleri husus, iktisadi gelişme olmuştur. Bu durumu Türklerin idarecilik vasfına bağlamak⁽³⁷⁾ herhalde doğru olacaktır. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin bürokratik yapısı, bütün

(34) Mardin, a.g.e., s. 115.

(35) Bkz. Mardin, a.g.e., s.185, Hanioğlu, a.g.e., s. 220-221.

(36) Hanioğlu, a.g.e., s. 216.

(37) Bkz. Mardin, a.g.e., s. 183-184.

ıslahatçıların meseleleri idari tedbirlerle halletmek yolunu tercih etmelerinde rol oynamış olmalıdır.⁽³⁸⁾

Batıcılar, batılılaşmayı henüz tam olarak batılı olmak gibi almıyorlarsa da⁽³⁹⁾ oluşturmayı düşündükleri kültürde Batıya düşen pay giderek artarken doğuya -İslama- verilen önem azalıyordu.

(38) Gelenekten kaynaklanan bu tür etkileri anlatmak için "Kültür Kodu" kavramı kullanılıyor. Kültür kodu "toplumun tarih içinde işlenmiş, toplumun tümüne mal olmuş ve kurumlar yoluyla devam ettirilen" sembol kümeleşmelerine verilen addır. Bunun için Bkz. Şerif Mardin, İdeoloji, Ankara 1982, s. 116.

(39) Bunun için bkz. Haniöğlü, a.g.e., s. 183-193 arasındaki "Doğuculuk-Batıcılık" faslı.

C- İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE BATICILIK AKIMI

a- Batıcılar ve İslâm

İkinci Meşrutiyet dönemi (1908-1918) Türkiye'de fikir münakaşalarının yoğun olduğu, her türlü fikrin savunulduğu bir dönemdir. Ziya Gökalp bu dönemin fikir cereyanlarını şöyle sıralamıştır. Muasırlaşmak, islâmlaşmak ve Türkleşmek. Bunlardan muasırlaşmak fikrini herkesin savunduğunu onun içinde bir naşiri olmadığını belirtir.⁽⁴⁰⁾ Gökalp'in bu görüşüne daha sonra Peyami Safa şu itirazı yapmaktadır.

"Gökalp "muasırlaşmak" fikrinin bir naşir olmadığını söylediği zamanda, Abdullah Cevdet'le arası açık olduğu için, ona karşı duyduğu infiale bir hakikati kurban ediyor: Meşrutiyetten evvel Mısır'da neşredilmeye başlanan "İçtihad" mecmuası tam yirmisekiz sene, klerikalizmle mücadele ederek muasırlaşmak cereyanının en önde koşan tek naşiri ve müdafii olmuştu. Başka mecmua ve gazetelerin de biraz daha pes perdeden bu yüksek sesi takip etmiş olmaları, onun birinci planda rolünü değiştirmez."⁽⁴¹⁾

Şurasını vurgulamakta fayda var, gerek ikince meşrutiyet öncesinde ve gerekse, ikinci meşrutiyet döneminde ileri sürülen fikirlerde, Osmanlı sosyal-strüktürel unsurlarının şekillendiği biçimiyle tamamen Batı (siyasi, sosyal, fikri yönleriyle) konuşturulmaktadır. Bilhassa batıcılar batıyı en geniş bir dozda, fikir ve kurumlarıyla Osmanlı ülkesine sokmak amacındadırlar.⁽⁴²⁾

(40) Memleketimizde üç fikir cereyanı vardır. Bu cereyanların tarihi tatbik olunursa görülür ki, mütefekkirlerimiz, iptida "muasırlaşmak" lüzumunu hissetmişlerdir. Üçüncü Sultan Selim devrinde başlayan bu temayül inkılaptan sonra "İslamlaşmak" emeli iltihak etti, son zamanlarda ortaya bir de "Türkleşmek" cereyanı çıktı. Muasırlaşmak (Modernistation) fikri mütefekkirlerce asli bir akide hükmünde olduğu için muayyen bir nadire malik değildir. Her mecmua, her gazete bu fikrin az çok müdafiidir" Bkz. Ziya Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak Muasırlaşmak, (haz) İbrahim Kutluk, Ankara 1976, s.1

(41) Peyami, Safa, a.g.e., s. 16.

(42) Tarık Zafer Tunaya, Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul 1960, s.71

Peyami Safa ayrıca bu üç cereyanın Gökalp'in tasvir ettiği gibi bir netlik içinde olmadığını, çok kere derece derece birbirlerine karıştıklarını ekler. Bu dönemde hararetle tartışılan belli başlı meseleleri Peyami Safa şöyle özetler:

"Türk Tarihi Sultan Osman'dan mı başlar daha evvelden mi? Timurlenk bizden sayılır mı, sayılmaz mı? Osmanlı İmparatorluğunun banileri Türk müdürler, değil midirler? Cengiz mi daha büyüktür Yavuz mu? Tanzimatçılık taklitçi ve zararlı bir ruh müdür, değil mi? Medrese kalmalı mı, kalmamalı mı? Turan mı, İrfan mı? Tesaddür ve taaddüd-ü zevcat kalkabilir mi, kalkamaz mı? Ulema sınıfından bu memlekete ziyanını gelmiştir, fayda mı? Şiilik mi, sunnilik mi? İslâm terakkiye mani mi, değil mi? Latin harflerini almalı mı, almamalı mı? Arap ve Acem kültüründen tedric edilen bir Türk'ün medeni bir kıymeti kalırmı, kalmaz mı?.."((43))

Bu özette ilk bakışta şunlar çıkarılabilir. İkinci meşrutiyet döneminde bir milli kimlik meselesi gündeme gelmiştir. İkinci olarak garplılaştırma metodu üzerinde tartışılmaktadır. Ancak garplılaştırma üzerinde tartışan aydınların dikkati daha çok toplumun kültürüyle ilgili meselelerde ve bazı ananevi müesseseler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Avrupa'nın gücünün en belirgin unsuru olan teknoloji tartışmalar içinde hakettiği yeri bulamamıştı. Bu açıdan bakıldığında ilim, irfan vb. sözlerin mistik bir anlam ifade ettiği veya başka bir ifadeyle doğmalaştığı belirtilebilir.

Bu dönemde batıcıların başında, Abdullah Cevdet, Celâl Nuri, Süleyman Nazif, Kılıçzade Hakkı ve Ahmet Muhtar vardı. Genel olarak yenileşme meselesinde birleşen batıcılar din konusunda ve batının ne dereceye kadar örnek olabileceği meselesinde birbirlerinden ayrılıyorlardı.⁽⁴⁴⁾

(43) Peyami Safa, a.g.e., s. 18.

(44) Kemal H.Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1967, s.25.

Bu dönemde batıcılara göre İslâmiyet ve onu temel alan bazı müesseseler ve geleneklerin doğu toplumlarının gerilemelerinin en büyük amilleri olmuştur. Buna rağmen gerek meşrutiyet öncesi ve gerek meşrutiyet sonrası İslâm'a cepheden hücum edememeleri, Osmanlı Devletinin bir İslâm devleti ve toplumda kıymet hükümlerinin temel belirleyicisinin müslümanlık olmasından ileri geliyordu.

Batıcıların en önde gelen savunucularından Abdullah Cevdet'in Meşrutiyet sonrasında yaptığı işlerin başında Reinhard Pozy'nin İslâmiyeti ve Peygamberini çok sert bir şekilde tenkid eden "Tarih-i İslâmiyet" adlı kitabının çevirisi gelmektedir. Abdullah Cevdet'e göre İslâm düşünce sistemi gereksizdi.⁽⁴⁵⁾

Ancak eserin tepkilerle karşılanması üzerine Abdullah Cevdet ve batıcıların İslâm'a karşı tavırları yumuşadı.

Kılıçzade Hakkı gibi batıcılar "reform edilmiş İslâm" düşüncesini savunmuşlardır. Kılıçzade Hakkı'nın şu satırlarında İslâmın müsbet sayılan yanlarından faydalanmak düşüncesini görmekteyiz. "...Tasavvufi bir tarzda yalnız din için yaşanıldığı efkârı revâc-yab olan memleketler sefaletten kurtulamıyor. Bizim gibi! Yalnız maddiyata tapanlar ahlâken pek fena sükut ediyor ve anarşi içinde çalkalanıyor."⁽⁴⁶⁾

Batıcılara göre 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) siyasi inkılâbını içtimaî bir inkılâpla tamamlamak zarureti vardır. Bunun için ise ilkönce geriliklerimizi idrak ve bunlara savaş ilân etmemiz lâzımdır. Toplum bir kere kendi geriliklerine sırtını dönünce, batıya dönmüş olacaktır. Bütün çekilenlerin sebebi, Avrupalı olmamaktır. Ülke seçkinlerini cehaleti yoketmek ve hakikat ve ilmi yaymak görevi beklemektedir.⁽⁴⁷⁾

(45) Haniöğlu, a.g.e., s. 325 vd.

(46) Haniöğlu, a.g.e., s. 334, Batıcıların, dinin arka plana geçeceği bir Türk toplumu düşüncesini gerçekleştirmek üzere ve İslâmiyet adına, yeni bir inanç sistemi oluşturma çabaları, devrin islamcı aydınlarının dikkatinden kaçmamış ve tenkitlere uğratılmıştır. Bunun için bkz. y.a.e, s. 335.

(47) Tarık Zafer Tunaya, "Anne Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe "Garpçılık" cereyanı", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası XIV (1948) s.589.

Osmanlı geriliklerinin en mühüm sebeplerinden biri olarak da kadınlarımızın durumu ele alınmış ve bu dönemde şiddetle münakaşalara konu edilmiştir. (48)

Batıcılardan Abdullah Cevdet kadın meselesine yurt dışında bulunduğu yıllardan itibaren ilgi duymağa başlamıştır. İctihad'ın Genevre'de yayınlandığı yıllarda müslümanların kalkınması için nelerin yapılması gerektiği yolunda açtığı bir ankette bir Fransız edebiyatçısının cevabı şu olmuştur. "Kuran'ı kapa, kadınları aç". Abdullah Cevdet bunu "hem Kuran'ı, hem kadınları aç" şeklinde değiştirerek aile reformu meselesinin sloganı yaptı. 1908 inkılâbından sonra peçe ve çarşafa karşı ilk savaşı başlatan o oldu. (49)

Kadın meselesi ile ilgili bir kitap yazan Celâl Nuri⁽⁵⁰⁾ ise kadınların eğitimi meselesine İslâm toplumlarının eğitim ve kalkınmaları açısından temel bir kıymet vermiş, çok kadınla evlilik (taaddüd-ü zevcat), tesettür, cariyelik, odalık, erkeklerden kaçma, görücü usulüyle evlenme vb. geleneklerin radikal bir tenkidini yapmıştır. Ancak bütün tenkit ve tekliflerini İslâmi hükümlerle te'lîfe de gayret göstermiştir.

Celâl Nuri kadın eğitiminin fonksiyonel önemini şu cümleyle belirtiyordu: "Herşeyden evvel kadınları ıslah etmeliyiz ki onlar da çocukları, çocuklar da büyüdüklerinde devlet ve milleti ıslah etsinler."⁽⁵¹⁾ Avrupai usullerin taklidinin yolaçtığı gülünç durumları da tenkit⁽⁵²⁾ etmekten geri durmayan Celâl Nuri sonuçta kadınların hürriyet meselesinin bir zaman meselesi olduğunu vurgular. (53)

(48) Bu husus için ve genelde Türkiye'de kadın meselesi için bkz. Tezer Taşkıran, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ankara 1973.

(49) Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1978, s. 436.

(50) Celal Nuri, Kadınlarımız, İstanbul 1931.

(51) y.a.e., s. 13

(52) Celal Nuri, a.g.e., s. 176-177.

(53) y.a.e., s. 223.

İçtihat dergisinin kadrosunda yer alan Kılıçzade Hakkı ise bütün belâların kaynağı olarak gösterdiği softalığa karşı harp ilan etmiştir. Kılıçzade şöyle demektedir:

"Halka diyeceğiz ki: Altıyüz seneden beri softaları, şeyhleri, dervişleri dinlediniz, kazancının hüsrandan ibaret kaldı. Bunu def'atle ve bilfiil tecrübe ettiniz. Şimdi biraz da softaların ve dervişlerin dinsiz dedikleri hakikat-i Kuran'iyeye dindarlarını dinleyiniz. Gene bağıra bağıra halka anlatacağız ki: Değil Asya'ya çekilmek kutuplara firar etsek Avrupalılar gibi çalışmadıktan sonra orada dahi yakamızı bırakmazlar, mevcudiyeti mukaddese-i diniye ve milliyemizi muhafaza ettirmezler."⁽⁵⁴⁾

Bu yazı üzerine tatil edilen İçtihad mecmuası bir müddet sonra tekrar yayın hayatına başlamış ve medreselerin ilgası, teseddürün kalkması, mecellenin ıslahı ve lâtin harflerinin kabulü lehindeki neşriyatına devam etmiştir.

İslâmcı-batıcı diye de nitelenen Celâl Nuri de lâikleşme isteği de görülmektedir. 1 Mayıs 1913 (18 Nisan 1329) tarihli İçtihad'da dinin ve fıkhnın yanlış uygulanmasını tenkit ediyor, bizde ölümlerin dirilere hükmettiğini ifade ediyordu. Ona göre esasen şeriat suhuleti, yani kolaylığı gerektirir. Hiçbir ilerleme yoktur ki şeriate uygun olmasın.⁽⁵⁵⁾

Abdullah Cevdet ise bizde muhafaza edilmesi gerekli an'ane bulunmadığı inancındaydı.⁽⁵⁶⁾ Abdullah Cevdet ve batıcılar bizi gerileten sebebin dejenere geleneklerimiz ve Asyalı kafamız, bizi yenen gücün bizim görmek istemeyen gözlerimiz ve düşünmek istemeyen kafalarımız olduğuna çok önceden beri kanaat getirmişlerdi.⁽⁵⁷⁾

(54) Peyami Safa, a.g.e., s. 27, Bayur, a.g.e., s. 447, Tunaya, "Garpçılık", s. 620-622.

(55) Bayur, a.g.e., s. 445.

(56) y.a.e., s. 445.

(57) Berkes, a.g.e., s. 406.

Özetle islâmi veya öyle görülen bazı zümre, usül, gelenek ve kurumları cehaletle birlikte geriliğin kaynağı sayan batıcıların lâikleşme taraftarı oldukları açıktır. Dinde değişmeyi ihtiva eden bazı isteklerine rağmen, reform konusunda esaslı bir programları yoktu. Hatta bazıları dini kurum ve kuruluşların modernleşemeyeceğine inanmıştı.

b- Batıcılar ve Batılılaşma Meselesi

Osmanlılık ideali çevresinde Avrupa yolunda ilerlemeyi ve dinin devlet işlerine karıştırılmasıyla hasıl olan engellerin kaldırılmasını isteyen batıcılar, bu yolda bazen demokratik bir gidişten çok doğuş ve türlü üstünlüklere dayanan bir soylu (seçkinler) zümresine özel hak ve fonksiyonlar yüklemeyi düşünüyorlardı.⁽⁵⁸⁾ Batıcıların bu tavrında hiç şüphesiz biyolojik materyalist fikirlerin rolü vardır.

Batıcıların batıyı körü körüne taklide karşı oldukları çeşitli kaynak ve araştırmalarda ifade edilmektedir.⁽⁵⁹⁾ Tunaya taklid olmayan batıcılığı şöyle izah etmektedir.

"Garbın iktisadi ve içtimai hayatını, yüksek, ilim ve fennini Osmanlı imparatorluğu içine nakletmek ve imparatorluğu ilim, fen, sanayi bakımlarından teçhiz etmektir."⁽⁶⁰⁾ Batıcılara göre "Avrupa demek üstünlük "tefevvük" demektir. Avrupaya nazaran Osmanlı Cemiyeti ve Devleti fevkalâde geridir. Biz bu medeniyete doğru gitmeliyiz, ona kavuşmalıyız. "Nur" ondadır ve bizzat kendisidir. Zira başka bir örneğe lüzum yoktur, medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ile dikenini ile isticlas etmek mecburidir"⁽⁶¹⁾

(58) Bayur, a.g.e., s. 440.

(59) Bunun için Bkz. Peyami Safa, a.g.e., s. 34, Tunaya "Garpçılık" s. 571, Lewis, a.g.e., s. 234.

(60) Tunaya, "Garpçılık", s. 591.

(61) Tunaya, y.a.m., s. 590, Lewis, a.g.e., s. 235

Görüldüğü gibi batıcılar medeniyetin tek olduğunu iddia ediyorlar. Toptan batılılaşmayı savunuyorlardı. Avrupayı körü körüne taklide karşı olmak ile "gülü ve dikemi ile isticlas"ı şu şekilde izah ediyorlardı. Batılılaşmak bir tercih meselesi değil, bekâ meselesi idi. İktibas etmek anlamsız, kopya etmek sathi ve tehlikeli idi. Yapılacak tek şey, Avrupa'nın tamamen kabulü, Türkiye'nin medeni Avrupa'nın bir parçası haline gelmesiydi.⁽⁶²⁾

Batılılaşmak meselesinin tartışılması gündeme, geçmişte yapılmış reformları ve özellikle Tanzimatı getiriyordu. Türkçülerin Tanzimatçılığın iflâsını ilân etmelerine⁽⁶³⁾ karşılık batıcılar şöyle diyordu:

"Biz garbı isteyerek taklid etmedik, onun hücum ve istilâsına maruz kalarak hükmü nüfuzu altına geçtik"⁽⁶⁴⁾

Batıcılar yapılan reformlarla bir ikiliğin, o zamanki deyiimiyle "sınaiyet" in oluştuğunu kabul ediyorlardı. Onlara göre bu bütün inkılâplar için tabii olan bir şeydi. Ancak bizdeki gayr-i tabiilik bu sınaiyetin uzun sürmesinden ileri geliyordu. Bunun sebebi ise tarihimizdeki yeniliklerin kesintili olarak gerçekleşmesiydi.

Medresenin yanısıra mektebin, şer'i mahkemelerin yanısıra nizami mahkemelerin açılmasında somutlaşan ikilik meselesi genelde objektif bir durum olarak kabul edilirken, bu ikiliğin ileride alacağı hal konusunda farklı cereyanlar arasında birbirinin tam zıddı fikirler ileri sürülüyordu. Mektepleri çoğaltmak mı, yoksa medreseleri devam ettirmek mi gerekiyordu? Türkçüler bu ikili yapıya karşı çıkmakla birlikte, istikbal hususunda ki fikirleri pek belirli ve net değildir. İslamcılar açıktan açığa mektep açılmasına karşıydılar ve medreselerin ıslahını müdafaa

(62) Lewis, a.g.e., s. 235, Karpat, a.g.e., s. 25.

(63) P.Safa, a.g.e., s. 32.

(64) Tunaya, "Garpcılık", s. 592-593.

ediyorlardı. Batıcılar ise yukarıda da belirttiğimiz gibi ıslah için geçecek zamanı ileri sürerek beklemeye zamanımızın olmadığını söylüyorlardı.⁽⁶⁵⁾

Tanzimat hususunda ise batıcıların müttefik olduğunu söylemek mümkün değildir. Celâl Nuri Tanzimat ve Kanun-i Esasi yapıcılarına aynı suçu yükler.

Memleketin durumu, milletin istidadı konularının düşünülmemesi⁽⁶⁶⁾ için kopyacılıktan öteye gidememesine sebep olmuştur. Bunun yanında Tanzimat ricalinin sosyal ve ekonomik terbiyeye önem vermeyişleri aynı sonu değiştirmemiştir.⁽⁶⁷⁾

Bu husustaki tartışmalar, batıcıların kalkınma için eğitim reformuna ve halkın aydınlatılmasına verdikleri birinci dereceden önemi anlattığı için özellikle kayda değer. Bu fikirleri de gösteriyor ki batıcılar için mesele eğitim yoluyla halkın aydınlatılmasından ibaretti.

Önceden de belirtildiği gibi genel olarak yenileşme meselesinde birleşen batıcılar, batıdan nelerin alınması gerektiği, batının ne dereceye kadar örnek olabileceği hususunda ayrılıyorlardı.⁽⁶⁸⁾

Batıya karşı tutumlarını kısaca izah ettiğimiz batıcıların belli başlı cereyanlara karşı tavırlarını da şöyle özetleyebiliriz.

(65) P.Safa, a.g.e., s. 33, Lewis, a.g.e., s. 236.

(66) Tunaya, "Garpcılık", s. 593.

(67) y.a.m., s. 593.

(68) Bu husus için bkz. Ülken, a.g.e., C.1, s. 316.

c- Batıcıların Diğer Fikir Akımlarına Karşı Tavırları

Batıcılar, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan insanlar için temel siyasi bağ olarak gördükleri "İttihat-ı anasır" (Osmanlıcılık) politikasını benimsemişlerdir. Ancak Celâl Nuri'nin de tesiriyle "İttihat-ı İslam" düşüncesine yatkın gözükmektedirler. Ancak bu islamcılıkları daha çok kültürel birlik anlamını ihtiva etmektedir. İslâmiyet hukuk reformu ile ilgili konularda İslâmcılarla çatıştıkları da bir gerçektir.

Batıcılar, Türkçülerin "Turan" idealine karşıdılar, milliyetçilik fikrinin bölücü etkileri olduğunu savunmuşlardır. Abdullah Cevdet Türkçülerin "Turan"ına karşı "İrfan" idealini ileri sürerek, Ziya Gökalp'in meşhur beytini tek kelime değişikliği ile tekrarlamıştır.

"Vatan ne Türkiyedir Türklere ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: İrfan"

Batıcılar eski Türk adet ve an'anelerine ve Turan lisanına dönülmesine de karşıydılar. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde Türklere ve Türkçeye belirli bir öncelik (Millet-i hakime değil, milleti mümtaze) tanıyorlardı. Sosyalizmi ise cemiyetin bünyesiyle alâkasız bir akım olarak telakki ediyorlardı.⁽⁶⁹⁾

İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk fikir tarihinin belki de en hararetli dönemlerinden biri olarak tarihte yerini alırken, daha önceki dönemlerin ve mevcut vasatın muhtelif kanallardan icra ettikleri tesirlerden aldığı özellikleri billurlaştırmış ve kaba hatlarla üç fikir akımına sahne olmuştur. Yani dönemin fikir akımları, hakikatte bir tarihi sürecin devamı, belirli bir siyasi-sosyal-kültürel yapının tezahürleri ve bir istikbal endişesinin veya ümidinin simgeleri olmak özelliklerini taşırlar. Kısaca sözkonusu fikir akımları, içinde yaşanılan tarihi şartlarda devrin

(69) Bu husus için Bkz. P.Safa, a.g.e., s. 22-25, 38-39, 64-66, Tunaya, "Garpçılık", s.607-614, 618-622.

aydınlarının "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusundan hareketle vücuda getirilmişlerdir.

Bu dönemde, batıcıların savunduğu kurtuluş modelinin tek çıkar yol olarak "Batılılaştırma"yı ileri sürdüklerini görmekteyiz. Batıcıların fikirlerinin oluşumunda, batının, daha çok ikinci sınıf fikir adamlarının rol oynadığı görülmektedir. Bu husus, bütün aksi iddialara rağmen batıcıların hakim özellikleri olarak tezahür eden "batı taklitçiliği"ne bir de karşılaştıkları ve çözüm yolları aradıkları problemlerin olanca zorluğuna karşılık "kolaycılık"larını eklemektedir.

Gerçekten de, yapılacak ıslahatta birinci derecede rol atfedildiği anlaşılan "elite"nin eliyle ve toplumun eğitilerek cehaletin yok edilmesi yoluyla ulaşılabileceği öngörülen modern topluma nasıl varılabileceği konusunda batıcıların fikirlerinde büyük boşluklar vardır. Halka karşı güvensizlikleri dolayısıyla demokrat fikirlere pek fazla itibar etmedikleri anlaşılan batıcılar, toplumu kalkındıracak yönetim şeklinin aydınların yönetimi olduğuna inanıyorlardı.

Fikir sistemlerinde iktisadi unsurlara pek yer vermeyen batıcıların, dertlerimizin kaynağı cehaletimizdir, softalardır, üfürükçülerdir, kadınların durumudur vb. sözlerinden de anlaşılıyor ki kolaycılık ve sathilik görülmektedir. Sanayileşme ve emperyalizm gibi unsurların yarattığı milletlerarası dengesizlikler gibi yaşadıkları çağın temel özelliklerini idrak edemedikleri veya çok yetersiz ve ilkel bir tarzda anladıkları görülmektedir. Islahat konusundaki tekliflerinin çoğunluğu eğitim, hukuk ve geleneksel usul ve an'analere dairdir. Bu tavırlarında, batıcıların sosyal olayı bir "zihin olayı" modernleşmeyi de "zihinleri değiştirme meselesi" olarak görmelerinin mühim tesirleri vardır. B.Russel "Batıda teori tatbikatı takip eder, Doğuda ise bütün tatbikatın teoriden çıkarılmasına çalışılıyor" diyor. Bu fikir, özellikle doğulu ülkelerin batılılaştırma çabaları için çok geçerli görünmektedir.⁽⁷⁰⁾ (Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ankara 1980, s.37)

(70) Güngör, Erol, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ankara 1980, s.37.

I. B Ö L Ü M

CELAL NURİ (İLERİ)NİN HAYATI VE ESERLERİ

a) Ailesi ve Çocukluk Dönemi

Celâl Nuri Bey, 1882'de Gelibolu'da doğmuştur.⁽¹⁾ Doğum yeri İstanbul'a yakın olmakla beraber İstanbul'lu değildir. Babası âyân-ı kiramdan Nuri Bey'dir. Mustafa Nuri Bey, Girit'in Kandiye eşrafından Helvacızade ailesine mensuptur. Annesi Nefise hanım tarafından Akdeniz adaları valisi, mesnevi-i şerif şarihi Abidin Paşa merhuma mensuptur. Abidin Paşa Celâl Nuri Bey'in büyük pederidir. Abidin Paşa Güney Arnavutluğun asil bir ailesindedir. Bu aile Dino adıyla tanınır. Böyle bir aileye mensup olan Celâl Nuri, küçüklüğünden itibaren çevresinde telif ve incelemelerle meşguliyetler arasında büyümüş vakit geçirmiştir.⁽²⁾ Merhum Sırrı Paşa Celâl Nuri Bey'in amcasıdır.

Asıl ismi Mehmet Celâlettin olmasına rağmen babasına olan sevgisinden dolayı Nuri mahlasını kendi ismine eklemiştir.⁽³⁾ İlk eğitimini babasının memuriyeti esnasında taşra mekteplerinde, Galatasaray Sultanisi'nde görmüş ise de bulunduğu mekteplerden diploması yoktur.⁽⁴⁾ Celâl Nuri Bey, Zeki Çalışkan ve aktif bir kişiliğe sahip Galatasaray Sultanisinde okurken hocalarının dikkatini çekmiş, özellikle muallim Zihni ve Fevzi Efendiler gibi üstadların takdirlerini kazanmış ve parlak bir şekilde tahsilini tamamlamıştır.⁽⁵⁾

(1) Celal Nuri'nin doğum tarihini, Türk Ansiklopedisi, "İleri-İleri Celal Nuri", C.XX, s.72-73. İbrahim Alaaddin Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, C.1, s.80-81, 1877 olarak gösteriyor. Anabiritannica, C.11, s. 517 ise 1881 olarak belirtiyor. Bize göre doğru olan, T.B.M.M.'ne kendisinin verdiği tercümeihal kağıdındaki ve kendisi ve ailesiyle ilgili geniş bilgi olan ve esas aldığımız şu iki eser de aynı tarihi vermektedir, 1882. Giridi Ahmet Saki, Celal Nuri Bey ve Cezri Fikirleri, İst. 1335, s. 4-5. (Hatta bu eserde, miladi 1882, Rumi 1898 ve Hicri 1299 üç tarih verilmektedir) Haydar Kemal, Tarih-i İstikbal Münasebetiyle Celal Nuri Bey, İstanbul H.1331, s.9.

(2) Haydar Kemal, Tarih-i İstikbal...., s.9

(3) Giridi Ahmet Saki, Celal Nuri Bey...., s.4.

(4) Haydar Kemal, Tarih-i İstikbal... s. 10.

(5) Giridi Ahmet Saki, Celal Nuri Bey ve Cezri Fikirleri, İst. 1335-1338, s.5.

Babası 1876'dan sonra, Girit, Bağdat, Adana, Gelibolu, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Ankara ve Sivas gibi çeşitli şehirlerde mutasarrıflık, mektupçuluk, valilik vazifelerinde bulunmuştur. Rumeli'de çıkan Afitab isimli bir gazetede yazılar yazmıştır. Babasının bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemiş olması ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Çünkü 1908'den sonra, Hazine-i Hassa Nazırlığı'na getirilmiş ve Ayan azalığına seçilmiştir.⁽⁶⁾

Celâl Nuri, Galatasaray'dan sonra hukuk mektebine girer. Bir taraftan hukuk mektebine, bir taraftan da hariciye nezareti tahrirât-ı hariciye kalemine devam etmektedir. Bu görevi dolayısıyla Fransızca'yı iyi öğrenmiştir.⁽⁷⁾

Meşrutiyetten üç dört sene önce Hukuk mektebinden doktora imtihanına tabi olarak iyi bir diploma almıştır.⁽⁸⁾ Böylece meşrutiyetten önce tahsilini tamamlamış bir genç olarak hayatını devam ettirir.

b- Gençlik Dönemi ve Siyasi Faaliyetleri

1- Gençlik Dönemi

Kişileri yaşadıkları sosyal, kültürel ve hatta coğrafi çevreden ayrı olarak düşünüp değerlendirmek hem zor hemde eksik olur. Giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nin geçirdiği, sosyal, kültürel ve fikri değişmelere değinmiştik. Onun yetiştiği dönem önceki dönemlere bağlı olduğundan kendisinin fikri kaynaklarına da ışık tutacaktır.

Yirminci asrın başlarında önceki yüz yıla göre, toplumun bütün kesimlerinde büyük bir yapı değişikliği görülüyordu. Her dönemin aydınları bu değişimi fark ediyor değişmeler karşısında kendine düşen görevi daha şuurlu olarak tesbit etmeğe çalışıyorlardı. Kendi fikirlerini temellendirmek ve bu fikirleri daha geniş kitlelere yayarak kendileri için iyi bir zemin oluşturmaya çalışıyorlardı.

(6) a.g.e., s. 5.

(7) a.g.e., s. 5.

(8) Haydar Kemal, Tarih-i İstikbal Münasebetiyle Celal Nuri Bey, İstanbul, 1331, s.9.

Osmanlı Devletindeki bu gelişmelerin öncüsü olan Jön Türk hareketinin oldukça yoğunlaştığı dönemde Celâl Nuri Hukuk Mektebinde öğrenciydi. Dönemin tek siyasi muhalefet hareketi olan, Jön Türk hareketi faaliyetlerini ülke dışında özellikle Avrupa'da sürdürmekteydi. Dolayısıyla O onlarla doğrudan temasta bulunamamış olabilir. Ancak fikirlerinin çoğunda bu tesirleri görebiliriz. Bu da İstanbul'a gizlice sokulan Jön Türk yayınlarını takip etmiş olması ile açıklanabilir. Hatta bu heyecanlı günlerde, Celâl Nuri'de öğrenciliğinin son yıllarından itibaren, İstanbul mahalli basınında Tarık Celâl müstear ismiyle yazılar yazmıştır.⁽⁹⁾

Hangi tarihte ve hangi sebeple olduğunu bilemiyoruz ama, Celâl Nuri bir müddet Paris'te Camel Flammarion adında astronomi bilgini ve aynı zamanda şair olan birinin yanında astronomi çalışmıştır. Bu çalışma sonunda, Fransa Heyyion Cemiyeti tarafından kendisine mükâfaat verilmiştir.⁽¹⁰⁾ Celâl Nuri bu şahsın fikirleriyle kendisine oldukça tesir etmiş biri olarak "Hakim" diye söz etmektedir.

Celâl Nuri Hukuk Mektebinde okurken aynı zamanda hariciye nezaretinde çalışmıştır. Fakat diplomatlık mesleğinde ilerleyemeyeceğini anlamıştır. "Düşündüğünü söylemek değil, söylediğini düşünmek" lazım gelen diplomatlık gibi bir mesleği mizacına uygun görmemiştir. İyi bir hukuk bilgisine sahip ve yatkın olan, hitabeti de mükemmel olması dolayısıyla avukatlıkta başarılı olmuştur. Ancak bunu da mizacına uymadığı gerekçesiyle terk etmiştir.⁽¹¹⁾ Kendisine meslek olarak gazeteci ve yazarlığı seçmiştir.⁽¹²⁾

(9) Haydar Kemal, a.g.e., s. 10.

(10) Haydar Kemal, a.g.e., s. 10, Celal Nuri, "Nev-i Beşerin Bir Enmüzc-i Bedîf", İçtihad, Nu. 44, 1 Nisan 1328, s. 1047 vd.

(11) Haydar Kemal, a.g.e., s. 11.

(12) I. Dönem T.B.M.M.'ne seçildiği zaman kendisinin verdiği, T.B.M.M. Azasının Tercümeihal Kağıdı 180 de seçimden evvelki iş durumu kısmına muharrirlik mesleğini yazmıştır.

2- Siyasi Faaliyetleri ve İttihat ve Terakki ile İlişkisi

Celâl Nuri bir taraftan basın hayatına girmeye hazırlanırken bir taraftan da siyasi bir çevre arar. Onu Meşrutiyet'in ilanı ile (1908) birlikte halkın fikirlerini aydınlatmak, Meşrutiyetin faydalarını açıklamak ve duyurmak maksadıyla günlerce sokaklarda dolaşmıştır.⁽¹³⁾

Bilindiği gibi II. Meşrutiyetle birlikte 1876 Kanun-i Esasi'si tekrar kabul edilerek, Said Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. Ancak meşrutiyetin getirilmesinin gerçek sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti bu gelişmelerden pek memnun olmamıştır. Kısa süre sonra istifa eden sadrazamın yerine Kamil Paşa Kabinesi kurulur. 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan açılır. Meclisin üyeleri İttihat ve Terakki yanlısı ve muhaliflerden oluşuyordu. 270 mebusan yalnız 142'si Türk diğerleri güvri müsüm ve müsümün ünelerden oluşuyordu. Mecliste karma bir Osmanlı Milleti oluşturmak fikrinin ağırlıklı olmasının yanında "Laik-pozitivist" eğilimli olanlardan, "İslam Birliği" taraftarlarına kadar çeşitli gruplar mevcuttu.⁽¹⁴⁾

13 Şubat 1909'da Kamil Paşa kabinesi meclisten güven oyu alamayarak istifa eder. Yerine kurulan Hüseyin Hilmi Paşa döneminde 31 Mart Vakası gerçekleşir ve Abdulhamid tahttan indirilir. Celâl Nuri Bey cehennemi gün diye söz ettiği 31 Mart gününü Ayasofya meydanında toplanan halkı cahil bir kitle ve ne Meşrutiyeti ne de irticayı bilmiyorlar diyerek, adi bir edepsizlik olarak değerlendirmektedir. Hatta bir takım asayiş düşmanlarının halkı tahriki ve zorbalığıdır diyerek hükümetin güçsüzlüğü olaylara sebep olmuştur demektedir.⁽¹⁵⁾

(13) Haydar Kemal, a.g.e., s. 11.

(14) Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım, İstanbul 1976, s. 174.

(15) Celal Nuri, "31 Mart" Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, C.3, 13 Nisan 1918 Nu. 63-32, s. 593-596. Yazar bu yazısında aynı gün geçen bir anısını anlatarak halkın cehaletini vurgulamaktadır.

Balkan Harbi sırasında, Enver ve Talat Paşalar, bazı ittihatçı subaylar Kamil Paşa'yı sadrazamlıktan indirerek yerine Mahmut Şevket Paşa'yı getirirler. Ancak İttihatçılardan Halaskaran adındaki muhalif grup karşı harekete geçmiştir. Başarılı olmamışlardır. Bu hareketten sonra, Enver-Talat-Cemal üçlüsü gerçek iktidarı ele geçirmişlerdir.⁽¹⁶⁾

Meşrutiyetten sonra Celâl Nuri Abdulhamid'in zalim ve istibdatının ülkenin kötü gidişinde büyük payı olduğunu ileri sürerek⁽¹⁷⁾ Said ve Kamil Paşa hükümetleri aleyhine yazılar yazıyordu.⁽¹⁸⁾ Böyle açık bir şekilde ittihatçıları desteklemesi sonucu 1327 (1911) de Selânik'teki İttihat ve Terakki Kongresine delege olarak katılır ve bir muhtıra sunar.⁽¹⁹⁾

Muhtırasına, Osmanlı Hükümeti, Osmanlı Milleti, İslam Alemi, Şark Akvamı tarihlerinin en mühim buhranları içinde bulunmaktadırlar diyerek başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet Han zamanında Avrupa bizden ileri değildi. Hele harp konusunda Osmanlıdan geri idi demektir.⁽²⁰⁾ Ondan sonraki Avrupa'daki ilerlemeye Türklerin ilgisiz kalmaları, III.Selim ve II.Mahmut zamanında başlatılan Tanzimat'ın takip edilmemesi, Rusya'nın emperyalist politikası ve İngiltere'nin Fransa'nın, Avusturya'nın ve hatta İtalya'nın zayıf olan ülkemize saldırması, bazı hükümdarlarımızın ehliyetsizlikleri ilerlememize engel olmuştur demektir.⁽²¹⁾

İttihat ve Terakki'nin benimsemiş olduğu İttihad-ı Anasır politikası üzerinde durmuştur. Rusya ve İngiltere gibi emperyalist devletlerin siyasetleri arasında Osmanlı Devleti sıkışıp kalmıştır. Rusya sıcak denizlere, İngiltere Uzakdoğu sömürgelerine gidecek yolların Osmanlı toprakları üzerinde olduğunu biliyorlardı.⁽²²⁾ Uzun zamandan beri ecnebi

(16) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi C.7, İstanbul 1978, s. 230, Tahsin Ünal, Türk Siyasi Tarihi, Ankara 1978, s. 292-293.

(17) Celal Nuri, 1327 Senesinde Selanikte Münakid İttihat ve Terakki Kongresine Takdim Olunan Muhtıradır, İstanbul 1327. s. 4.

(18) Haydar Kemal, a.g.e., s. 14.

(19) Celal Nuri, 1327 Senesinde Selanikte.....

(20) Celal Nuri, y.a.e., s. 2

(21) Celal Nuri, 1327 İttihat ve Terakki.... s. 4-5

(22) a.g.e., s. 6-8.

nüfusu maddi ve manevi surette tedricen bizi istilâ eylemiştir. Bir çok yerde ticaret onların kontrolünde, hemen hemen bütün şirketler onların malıdır. En güzel okullar, en esaslı kurumlar onların kurumlarıdır. Mevcutları idare ettikleri gibi gelecek içinde insanlar yetiştiriyorlar misyonerler ortalığı sarmışlardır.⁽²³⁾ Memleketin ulaşımı, yoldan şimendiferden mahrumdur. İçerdeki sermayenin önemli bir kısmı yabancıdır. Gelirlerimizin büyük bir kısmı bu borçlara rehindir demektir.⁽²⁴⁾

Celâl Nuri bu durumdan kurtulmanın tek yolunun biran bile düşünmeden, hayat mücadelesinde Avrupalılara karşı gelebilmek için, onların silah ve aletlerini kayıtsız şartsız kabul etmeliyiz.⁽²⁵⁾

Celâl Nuri Avrupa medeniyetini kabul, onların alet ve vasıtalarını, ilim ve fennini, teknolojisini kabuldür. Yoksa Avrupa ahlâk ve adetlerinin tamamını değil, diyerek bir nevi şarklı kalarak batılılaşmayı savunmuştur. İlerleme yolunda olan Japonya bile yalnız batının teknolojisini almıştır. Ahlak ve adetlerini değil diyerek düşüncelerini güçlendirmeye çalışmıştır.⁽²⁶⁾

Kendi toplumunun ahlak ve adetlerini değiştirmeden, batı teknolojisinin alınması ile imparatorluk içinde bulunduğu badireden kurtulabilir. 1517'den beri Halifeliği de uhdesinde bulunduran, Osmanlı Saltanatı her ne kadar İngiltere ve Rusya gibi devletler için tehlike teşkil ediyorsa da tek kurtuluş yolu Osmanlı Saltanatını korumaktır demektir.⁽²⁷⁾ Osmanlı Birliği istisnasız bütün Anasır-ı Osmaniye'nin devamı için zaruri bir kurtuluştur. Osmanlı Birliğine bir zarar gelirse pek az bir Osmanlı vatandaşının civardaki bazı hükümetlere iltihakları ile isteklerine kavuşabilirler. Fakat büyük bir çoğunluk Avrupalıların,

(23) a.g.e., s. 18-19.

(24) a.g.e., s. 19-20.

(25) a.g.e., s. 28.

(26) Celal Nuri, Aynı eser, s. 30.

(27) a.g.e., s. 9. Bu yıllarda devletin ayakta kalmasının Osmanlı Birliği ve saltanatın korunmasıyla mümkün olacağını düşünmektedir.

Rusların hakimiyetleri ve istibdat hükümetleri altında içtimâen, fikren, ahlaken mahvolup gider, Yahudiler gibi vatansız kalır her türlü işkenceye maruz kalırlar⁽²⁸⁾ demektir.

Osmanlı sınırları içinde yaşayan milletlerin ortak bir gaye etrafında birleşmeleri fikri iyi niyetten kaynaklanan bir düşüncedir.⁽²⁹⁾

Celâl Nuri de bu konuda oldukça iyimser bir şekilde, azınlıklara daha geniş haklar verilmesini ister. Bunların ortak hareket etmemeleri ve merkezden uzaklaşma düşüncelerinin yok edilmesi gerekir. Bu da onların Osmanlılıktan memnun edilmeleri ile mümkündür. O zaman etraftaki Bulgaristan ve Yunanistan'ı istemezler. Osmanlılık onların mezheplerini, kanuna uygun olan isteklerini, lisanlarını, örf ve adetlerini, ananelerini koruyabileceği bir kuvvet olmalıdır. Bunlar da o zaman Osmanlılığa dört elle sarılınsınlar.⁽³⁰⁾

Milliyet fikrinin bunu engelleyeceğini düşünerek şöyle bir görüş ortaya koymaktadır: Milliyet perverlik doğal, makul, meşru bir duygudur. Buna karşı durmak güçtür. Ancak kişisel özgürlük konusunda olduğu gibi, milli özgürlükte (milliyetçilik) diğerlerinin milli özgürlüğüyle sınırlı olmalıdır. O sınırı geçmemelidir. Osmanlı vatandaşlarının bir özel milliyetleri olmalıdır -Türklük, Ermenilik, Rumluk gibi- bir de genel milliyetleri ki bu da Osmanlılıktır.

Ahalinin ilerlemesi, iyiyi, kötüyü anlaması, Osmanlılık duygusunu koruması, Osmanlılıkta maddi menfaatlerini koruyabileceği bir kuvvet görmesiyle olur.⁽³¹⁾

Şimdiye kadar aktardığımız görüşler, bu muhtıradan ele alınan noktaların temelini teşkil eder. Celal Nuri bu fikirleriyle gerek iktidar

(28) a.g.e., s. 24.

(29) Bu konu meşrutiyet Dönemi fikir akımları bahsinde, Osmanlılık kısmında daha geniş açıklanacaktır.

(30) Celal Nuri, 1327 İttihat s. 20.

(31) a.g.e., s. 49-50.

olmadan önce, gerekse iktidar olduktan sonraki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin takip ettiği siyaseti benimsediğini gösterir. Celâl Nuri'nin Fikir hayatına atıldığı günlerden itibaren uzlaşmacı bir tavır sergileyerek dönemin idaresiyle uzlaştığını ve bu tavrını daha sonraları da sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Celâl Nuri'nin İttihat ve Terakki cemiyeti ile ilişkisi fazla uzun sürmemiştir. (32)

İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal etmesi üzerine Celâl Nuri hükümeti eleştiren çok şiddetli yazılar yazmıştır. Bu yüzden gazetesi kısa bir süre kapatılır. (33)

c- Celâl Nuri'nin Şahsiyeti ve Eserleri

1- Şahsiyeti

Bu bölümde hayatının belli başlı dönemini ele aldığımız şahsiyeti üzerinde duracağız. Ancak şahsiyetiyle ilgili yazacaklarımız psikolojik bir tahlile tabi tutup bilimsel bir sonuç çıkarmak anlamında değildir. Arkadaşlarının ve kendisinin çeşitli ifadelerine dayanarak fikirlerini anlamamıza yardımcı olabilecek bazı özelliklerine işaret edeceğiz. Cemil Meriç'in ifadesiyle "Celâl Nuri, o dönemin en uyanık, en şuurlu yazarlarından biri, iyi bir hukukçu ve ufku geniş bir püblisist"⁽³⁴⁾ tarihimizi iyi bilen bir batıcıdır.⁽³⁵⁾

Onun şahsiyetini tanımamızda yardımcı olabilecek kaynak olan, Giridi Ahmet Saki beyin yazdığı Celâl Nuri Bey'in Cezri Fikirleri isimli kitabındaki ifadeler biraz abartılı görülmektedir. Yakın arkadaşı olması da objektif olmasını zayıflatmaktadır. Ancak onunla ilgili bilgileri

(32) Haydar Kemal, a.g.e., s. 13.

(33) a.g.e., s. 14.

(34) Cemil Meriç, Kültürden İrfana, İstanbul 1986, s. 110.

bizzat Celâl Nuri'den almış olması ve onu yakından tanınması bakımından, tanıtım ifadelerini almamızda bir mahsur olmayacağına inanıyoruz. Zaten kendisi de uzun yılların dostluğuna dayanan, müşahedelerini ve kanaatlerini yazdığını ifade ediyor.⁽³⁶⁾

Giridi Celâl Nuri için, Çocukluğunda feraset fıskıran, cevval dimağıyla feraset fıskıran, tuhaf oyunlar icad ederek baba evini sevince boğardı. Azminde metin, hatta inatçı, ebeveynine karşı samimi, akran ve emsaline daima mütebessim daima müsamahakardır. Çocuk oyunlarında belki de fazla bir surette ciddi, rahat durmaz, dersini çabuk öğrenir, çok kalem kırar, kabına sığmaz yaramaz bir çocuk imiş.⁽³⁷⁾

Daha beş yaşında iken özel ders aldığı öğretmenini uyararak gereksiz bilgileri yazdıracağına, lazım olanları gösteriniz diyerek uyarmış ve gereksiz bilgileri yazdırmaktan hocasını vazgeçirmiştir. Düzenli okumayı seven bir yapıya sahiptir. Azmettiği bir şeyi elde etmek onun prensiplerindedir.⁽³⁸⁾ O devamlı güler yüzlü, müktedar, tevazu sahibi, bazen ifrat derecesinde, kimseye kızıp kötü söz söylemeyen terbiyeli biridir. "Çabuk yemek yer ve yürür, az uyur, erken yatar, tatlı ve kahveyi sever. İtriyattan pek hoşlanmaz. Zinde vücutlu, orta boylu, biraz kesirül basar, yakışıklı, beyaz tenli, ziyadece kıllı, daha şimdiden saçlarına beyaz karışmış, göğsü geniş, bünyesi sağlam, azası mütenasip ve narin, müdevver çehreli, elâ gözlü, hevaiyattan, alâyiştan ve tantanadan müteneffir, adâb terbiye-i milliyemize, garp hüsn-ü muaşeretine bütün gavamızıyla vakıf, kibirsiz, merhameti galip perestşikâr-ı intizam bir zattır."⁽³⁹⁾ diyerek Celâl Nuri'nin vücut yapısı ve alışkanlıklarını belirtmiştir.

(36) Giridi Ahmet Saki, a.g.e., s. 3.

(37) a.g.e., s. 5.

(38) a.g.e., s. 5-6.

(39) Giridi ahmet Saki, a.g.e., s. 9.

Celâl Nuri iyi derecede Fransızca bildiğini kendi ifadesine göre "Fransızca düşünür, hesap eder ve hatta uykumda sayıklarım. Milliyetimin izharı lazım gelmeyen mevzularda Fransızlardan ayrılmam." demektedir.⁽⁴⁰⁾ I.Dönem T.B.M.M'ne verdiği tercümeihal kağıdında İngilizce ve Yunancayı da bildiğini yazmıştır.⁽⁴¹⁾

Zekâsı derecesinde kuvvetli bir hafızaya sahiptir. Ona beş sene önceki okuduğu ikinci derece ehemmiyetli bir vakayı sorunuz kitaptan okuyor gibi tafsilatını verir. Diyerek hafızasının güçlülüğünü anlatmaktadır.⁽⁴²⁾

2- Eserleri

Celâl Nuri'nin verimli işlek bir kalemi vardı. Çoğu orta halk seviyesinde olan⁽⁴³⁾ otuzun üzerinde eser çeşitli dergi ve gazetelerde binlerce makale yazdı. Yazdığı dergi ve gazetelerden, gazeteciliği başlıklı kısımda daha geniş bahsedeceğiz. Makalelerinin bir kısmının tezimizin sonunda listesini vereceğiz.

Kitaplarının muhtevası hakkında ise fikirlerinin incelendiği bölümlerde ve diğer yerlerdeki bilgilerden, ele alındığı bölümlerden söz ettiğimiz için burada sadece kitaplarının isimleriyle yetineceğiz.

1- Problemes Sociaux Origine Du Systeme Foncier Ottoman La Lo Agraire La Credit Fonciar Ottoman la Question Des Dimes Les Vakoufs, Constontinople, 1909, Imprimerie Du Courrier D'orient. (80 sh.)

2- Cauchemar, Pera 1911, June-Turc. (252 sh)

3- 1327 Senesinde Selânik'te Münakid İttihat ve Terakki Kongresine Takdim Olunan Muhtıradır. İstanbul 1327. (59 sh)

(40) İleri, 29 Ağustos 1919.

(41) Celal Nuri, I.Dönem T.B.M.M. Tercümeihal Kağıdı.

(42) Giridi, y.a.e., s. 10.

(43) Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ankara 1976, s. 392.

- 4- Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel. (Önce Tanin Gazetesinde tefrika edilmiştir.) İstanbul 1330 (191 sh)
- 5- Mukadderat-ı Tarihiye, İstanbul 1330
- 6- Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye, İstanbul h/1330 (269 sh)
- 7- İttihad-ı İslâm, İstanbul h/1331 (128 sh)
- 8- Kadınlarımız, istanbul h/1331 (224 sh)
- 9- Tarih-i İstikbal, 3 Cilt, I.Cilt Mesail-i Fikriye, İstanbul h/1331, II. Cilt Mesail-i Esasiye, İstanbul h/1331, III. Cilt Mesail-i İçtimaiye, İstanbul h/1332 (171-208-164 sh)
- 10- Hatemül Enbiya, İstanbul h/1332 (326 sh)
- 11- "Muhabbet mi Husumet mi" Müslümanlara Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet, İstanbul h/1332 (32 sh)
- 12- Şimal Hatıraları, İstanbul 1330 (128 sh)
- 13- Havaic-i Kanuniyemiz, İstanbul 1331 (118 sh)
- 14- Kutup Musahabeleri, İstanbul 1331
- 15- İlel-i Ahlâkiyemiz, İstanbul 1332 (167 sh)
- 16- İttihad-ı İslâm ve Almanya, İstanbul 1331 (64 sh)
- 17- Türkçemiz Mesail-i Hazine Hakkında Musahabet, İstanbul 1917 (120 sh)
- 18- Perviz O Yine O Hep O, İstanbul 1332 (67 sh)

- 19- Ölmeyen (Masal), İstanbul 1917
- 20- Bir Milyarlık Bonu (Roman), İstanbul 1917
- 21- İştirak Etmediğimiz Hareketler, İstanbul 1917 (76 sh)
- 22- Coğrafyayı Tarih-i Mülk-i Rum, İstanbul 1917 (94 sh)
- 23- Harpten sonra Türkleri Yükseltelim, İstanbul 1917 (112 sh)
- 24- Rum ve Bizans, İstanbul 1918 (80 sh)
- 25- Ahir Zaman (Roman), 1918
- 26- Merhume (Roman), 1918 (52 sh)
- 27- Kara Tehlike Bir Müdafanamedir, İstanbul 1334 (96 sh)
- 28- Taç Giyen Millet, İstanbul 1339 (216 sh)
- 29- Türk İnkılabı, İstanbul 1926 (397 sh)
- 30- Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler, Ankara 1932
- 31- Memalik-i Osmaniyye'de Emlak-ı Gayr-i ve Evkaf, "Evkaf-ı Humayun Nazırı Ekrem Bey ile Defter-i Hakan Nazırı Abdurrahman Bey'e Hitaben yazılmış Açık Mektup" yer ve tarihsiz (21 sh)
- 32- The Sultan (Cauchemer'in İngilizcesi)
- 33- La Science Inferiable des Songes.

d- Celâl Nuri (İLERİ)'nin Gazeteciliği

Celâl Nuri daha önce de belirttiğimiz gibi kalemi işlek biridir.⁽⁴⁴⁾ Öğrenciliğinin son yıllarından itibaren İstanbul mahalli basınında Tarık Celâl müstear ismiyle yazılar yazmıştır.⁽⁴⁵⁾

Devamlı yazı hayatına 31 Mart Vakasından sonra başlamıştır.⁽⁴⁶⁾ Ebu'z Ziya Tefik ile beraber "Courrier d'Orient" adında Fransızca bir gazete çıkarır.⁽⁴⁷⁾ Gazetede Abdulhamid yönetimi aleyhine yazılar yazar. "Sultan Hamid'in son Cuma Selâmlığı" bunların en şiddetlisidir.⁽⁴⁸⁾ Aynı zamanda hürriyet fikirlerinin de ateşli savunucularındandır.

Celal Nuri bu gazetede Avrupaya karşı Hukuk-u Osmaniye ve İslamı savunuyordu.

Bir müddet sonra Ebu'z Ziya Tefik gazeteden çıkınca, Celâl Nuri, yalnız kalmıştır. Gazetenin isme "Jön Türk"e çevrilmiştir. Bu gazetede uzun müddet yorulmadan hukuk-u Saltanatı koruyarak: "İttihad-ı İslam"ın propagandasını yaptı. Jön Türk'de Kamil ve Said Paşaların hükümetleri şiddetli makalelerle tenkit etmiştir. İtalya'nın pek yakında artık düşmanlığını gizlemeye bile lüzum görmeyerek topraklarımıza saldıracağını önceden anlayan C.N. hükümeti ikaza çalışmıştı. Bunun üzerine harpten önce Jön Türk kapatıldı. Bir gün sonra çıkan nüshasında C.N. imzası yine vardı.

Daha sonra Jön Türk'e bir çok musevi girmiştir. Hukuk-u Saltanat ve İslamı savunan bir kalemin siyonistlerle birlikte çalışmasının bir terslik olacağını düşünerek gazeteden ayrıldığını görüyoruz.⁽⁴⁹⁾ C.N. Jön Türk'ten ayrılınca çeşitli Osmanlı gazetelerinde yayınlara başlamıştır.

(44) 43 numaralı dipnota bakınız.

(45) Haydar Kemal, a.g.e., s. 10.

(46) Haydar Kemal, a.g.e., s. 11.

(47) Jön Türk gazetesinin matbaası 1860'lı yıllarda, Beyoğlu Asmalı mescit'te kurulmuştu. İmtiyaz sahibi, şinasi ve Namık Kemal'in Avrupa'ya kaçmalarına yardım etmiş olan, Korsikalı Jean Pietri adında biridir. Ülken, a.g.e, s. 55. G.Groc-İ.Çağlar'ın birlikte hazırladıkları 1795'ten Günümüze Kadar Türkiye'de Fransızca Basım isimli kitaptada, Celal Nuri'nin Ebüzziya Tefik Bey'le çıkarıldığı yazılmaktadır. G.Groc-İ.Çağlar, La Presse Française de Turquie 1795 a'nos Jaers (Histoire et Catalogue), İstanbul 1988, s. 87.

(48) Haydar Kemal, a.g.e., s. 12.

(49) Haydar Kemal, a.g.e., s. 13-14.

1- Celâl Nuri ve İctihad

Celâl Nuri, ilgilendiği konular bakımından sık sık değişiklik gösteren, bunlardan bazılarının diğerine baskın olduğu dönemler bulunan bir yazardır. Bir ara edebiyata merak saran yazar "Cauchemar" adıyla Fransızca bir roman yazmıştır.⁽⁵⁰⁾

1911 yılında yayınlanan bu roman hakkında Abdullah Cevdet bir tanıtma yazısı yazar. Celâl Nuri'nin zekasından kaleminin güçlülüğünden övgüyle bahsedilmesi aralarındaki yakınlaşmayı sağlamıştır. Bu yakınlaşma Celâl Nuri'nin kısa bir süre sonra İctihat kadrosunu girmesini sağlar. Burada çıkan ilk yazıları "İslâm'da Vücub-u Teceddüd"⁽⁵¹⁾ adını taşır. Bunlarda mecele'nin yetersizliğini, dinin dünyevi hükümleri ile vicdani hükümlerinin ayrılması gerektiğini ileri sürer. Aynı makaleler daha sonra (1915) yazdığı "İttihad-ı İslâm" kitabında bir bölüm olarak yayınlanmıştır.⁽⁵²⁾

Osmanlı aydınlarını Avrupa'nın gösterişli şehirleri ve gittikçe refaha kavuşan halkın yaşantısı, Tanzimattan beri bu ülkelere çekiyordu. Osmanlı'nın isyanlar ve uzun süren harplerden dolayı halkın sefaleti ve şehirlerinin harap olmuş hali, batı ile arasındaki büyük fark, Avrupa'nın cazibesini daha da artırmıştır. Celâl Nuri'de de "pek küçük yaşından beri kendisinde hiç tenakus etme etmeyen bir arzuyu seyahat vardı"⁽⁵³⁾ 1912 yılında Rusya'ya ve İskandinav ülkelerine seyahate çıkarak bu arzusunu gerçekleştirmiştir. Bu seyahat ile ilgili notlarını "Şimal Hatıraları" adıyla yayınlamıştır.⁽⁵⁴⁾

(50) Celal Nuri, Cauchemar, İstanbul 1911.

(51) Celal Nuri, "İslamda Vücub-u Teceddüd" İctihat, Nu. 39. Kanun-u Sani 1912, s. 967-982. Nu. 40, 14 Şubat 1912, s. 983-998. Nu. 41, 28 Şubat 1912, s. 999-1014.

(52) Celal Nuri, İttihad-ı İslam, İstanbul 1331 (1915) s. 14 vd.

(53) Haydar Kemal, a.g.e., s. 10.

(54) Celal Nuri, Şimal Hatıraları, İstanbul 1330 (1914).

Bu kitapta Rusya'nın İctimai, dini hayatından, batı medeniyetine girmekle geçirdiği sosyal değişmelerden bahseder. Orada yaşayan Türklerin iktisadi ve sosyal durumlarından⁽⁵⁵⁾ eğitim ve kültürel hayatlarından söz eder.⁽⁵⁶⁾ Rusların Türkler üzerinde dini ve kültürel baskı uygulamaya çalıştığını, ancak bunda başarılı olamadığını, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin yardımına muhtaç olduklarını belirtir.⁽⁵⁷⁾

1912 yılından itibaren Celâl Nuri'yi İctihad'da devamlı yazılarıyla görüyoruz. Abdullah Cevdet'le olan münasebetleri, C.N'nin bundan sonraki fikir hayatı üzerinde derin izler bırakır. Her ikisinin de temel felsefeleri ve etkilendikleri batılı yazarların aynı olması dikkati çeken bir husustur. Hatta Celal Nuri'nin fikri kaynaklarını bu batılı yazarlardan (Gustave Le Bon, Motesquieu gibi) daha çok Abdullah Cevdet'in etkisi olduğu izlenimi veriyor. Ancak bunu tesbit etmek zorsa da etkisinin büyük olduğu kesindir. Bunu Celâl Nuri kendisi açıkça ifade etmektedir. "Doktor Abdullah Cevdet Avrupai bir tarzda çalışmayı öğretmekle en büyük vazife-i vataniyeyi ifa etmiştir"⁽⁵⁸⁾

Abdullah Cevdet kültürel ve düşünce ekseninde batılılaşma taraftarıdır. Sadece siyasi manada batılılaşmayı savunmamaktadır. Onun için II.Meşrutiyetin ilanı ile hemen yurda dönmemiştir. Döndüğü zaman da siyasetle uğraşmamış, İctihad'da biyolojik materyalist ve pozitivist fikirlerin yayılmasına çalışmıştır.⁽⁵⁹⁾

Abdullah Cevdet ve Ahmet Rıza gibi pozitivistler İmparatorlukta batı modeli kurumları yerleştirmek için en iyi araç olarak İslamiyeti görmüşlerdir.⁽⁶⁰⁾ Altıyüz yıllık İslâm geleneğinin hakim olduğu Osmanlı'da düşüncelerini gerçekleştirmek isteyen Abdullah Cevdet ve İctihad grubu,

(55) Celal Nuri, y.a.e., s. 25.

(56) Celal Nuri, Şimal Hatıraları, s. 21.

(57) Celal Nuri, y.a.e., s. 26.

(58) Celal Nuri, Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye ve Mukadderat-ı Tarihiye (iki eserin ortak baskısı) İstanbul 1331 (1915) s. 43.

(59) Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul 1981, s. 24-25 ve 129.

(60) Hanioğlu, a.g.e., s. 135.

dinin sosyal muhtevasından yararlanmayı düşünmüşler ve Celâl Nuri'yi de bu konuda etkilemişlerdir.

Kendi düşüncelerini benimseyen, yenilikçi ve iyi bir batıcı olan Celâl Nuri kısa sürede İctihad çevresinin iltifatını kazanır. C.N.'nin kitapları hakkında devamlı tanıtma yazıları yazarlar.⁽⁶¹⁾

Bu sıralarda Celâl Nuri'nin peş peşe kitaplar yazması, bazılarının bu durumdan şüphelenmesine yol açmıştır. Mukadderat-ı Tarihiye, Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye, Tarih-i İstikbal, İttihad-ı İslam ve Kadınlarımız isimli kitapları, (bu kitaplar oldukça da hacimli kitaplardır.) 1912 yılı başından 1913 yılı sonu itibarıyla iki yıl gibi bir zamana sığdırabilmiştir. Bu da hayretle birlikte şüpheye de beraberinde getirmiştir.

İctihad idaresi bu şüphe üzerine Celâl Nuri'nin yazılarını sıkı bir sansüre tabi tutmuştur.⁽⁶²⁾

Bu durumu Server Bedii imzasıyla anlatan Peyami Safa'nın ağabeyi İlhami Safa şöyle açıklamaktadır:

"Pek çok kimseler Celâl Nuri Bey'in hiç durmayarak kitap neşretmesine hayret etmektedirler. Onlara yeni bir haberimiz var, hayretlerini tadil etsinler: Celâl Nuri Bey'in sağ eli külliyata yeni bir eser vucuda getirmekle meşgul olduğu sırada sol eli, bu yeni eserin "tenkid" serlevhası altında medhiyesini yazmakla meşguldür. Celâl Nuri sağ eliyle "Haydar Kemal" imzasını atmaya o kadar alışmıştır.

Celal Nuri Bey'in külliyatına bir eser daha kayd olunmak lazımdır. "Tarih-i İstikbal Münasebetiyle Celâl Nuri Bey"

(61) İsmail Hami, "Celal Nuri Bey'e", İctihad, C.3, Nu. 52,31 Kanun-u Sani 1328, s.1181-1185
Cenap Şehabettin, "Celal Nuri Bey'e", İctihad, C.3, Nu.53, 7 Şubat 1328, s.1198-1202,
Abdullah Cevdet, "Mukadderat-ı Türihiye ve Karilerine" C.3, Nu. 56,28 Şubat 1328,
Abdülhak Hamid, "İttihad-ı İslam" (Şiir)İctihad, C.3, Nu.65, 9 Mayıs 1329. Tahsin Nahid
"Kadınlarımız" İctihad, C.3, Nu.70. 4 Temmuz 1329.

(62) Server Bedii, Zavallı Celal Nuri Bey "Şime-i Husumet mi Şime-i Muhabbet mi", İstanbul 1329, s. 16-17.

Burada asıl teesüf olunacak nokta, Haydar Kemal ve Celâl Nuri imzalarının birbirinden farkı olmadığını İctihad sahip ve müdürünün hayli zaman sonra agah olmaları. Bunu ben bir gaflet olarak telâkki ederim. Hatta çok kimse hissetmişti: Tarih-i İstikbal müellifini bu kadar medh edebilmek için Celâl Nuri olmak lazımdır."⁽⁶³⁾

Ayrıca Celâl Nuri İctihad'da "Şime-i Husumel" başlıklı bir makale yazdı. Bu yazı bütün Avrupalıları kesmek gerektiğini, yoksa Osmanlı'nın kurtulamıyacağını içeriyordu.⁽⁶⁴⁾ Bu ise İctihad'ın gayesine ters düşmekteydi.

Gerek Haydar Kemal olayı, gerek bu makalesi Celâl Nuri'nin İctihad'dan ayrılmasına sebep olmuştur.

Avrupa'ya düşmanlık ilan etmeyi kendi görüşlerine aykırı bulan Abdullah Cevdet, Celâl Nuri'ye "Şime-i Muhabbet" başlıklı bir yazıyla cevap verir.⁽⁶⁵⁾ Daha sonra İctihad idaresi Celâl Nuri ve Haydar Kemal imzasıyla yazılmış olan yazılarını kendisine iade etmiştir. Celâl Nuri kendisine yöneltilen tenkitlere bir yazıyla cevap vermişse de Haydar Kemal meselesine hiç temas etmemiştir.⁽⁶⁶⁾

(63) Server Bedii, a.g.e., s. 16, Mehmet Akgün, Yirminci Asırda Zekâ Mecmuasının 18. saifesindeki Haydar Kemal ile Celal Nuri'nin resimlerinin aynı oluşu onun Tarık Celal takma adından başka bir takma adının daha olduğunu anlaşıyor diyerek Server Bedii ile aynı görüşte olduğu kanaatini güçlendiriyor. Mehmet Akgün, Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri, Ankara 1988, s. 346 Ayrıca "Tarih-i İstikbal Münasebetiyle Celal Nuri Bey" adlı kitapta, Haydar Kemal "Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye" ünvanlı Celal Nuri'nin kitabının Balkan felâketinden evvel yazıldığını belirtmektedir. Celal Nuri'nin bu kitabı 1914 yılında basıldığına göre, basım tarihinden iki yıl önce bir kitabın yazıldığını galiba yazan bilir. Burada Haydar Kemal'in, Celal Nuri'nin müstear isimlerinden biri olduğu şekliindeki kanaatler biz de de güçlenmektedir. Haydar Kemal, a.g.e., s. 31.

(64) Celal Nuri, "Şime-i Husumet" İctihad C.4, 9 K.S.1329, s. 1943-1976. Server Bedii, a.g.e., s. 14-15.

(65) Abdullah Cevdet, "Şime-i Muhabbet", İctihad C.4, 16 K.S.1329, s. 1979-1984.

(66) Server Bedii, a.g.e., s. 16-19.

2- Hürriyet-i Fikriye - Uhuvvet-i Fikriye

İçtihad'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra kendi yayın kadrosuyla "Hürriyet-i Fikriye" adıyla bir dergi çıkarmaya başlar.

"Gaye-i emelimiz, tecdid, tekâmül ve an'anâtımızı ıstifâ ettirerek terakkidir"⁽⁶⁷⁾ Çıkış yazısıyla yayına başlayan derginin ilk sayısından itibaren, Abdullah Cevdet ve İçtihad grubuna şiddetli hücumlarda bulunulur.⁽⁶⁸⁾ Celâl Nuri "Muarrızlarıma Cevabım" başlığı ile isim vermeksizin ve oldukça yumuşak ifadelerle İslamcılara kendisi cevap verirken⁽⁶⁹⁾ İçtihadçılara hep arkadaşları cevap verir.

Bir süre sonra Almanya ve Amerika'yı içine alan uzun bir seyahate çıkar. Ancak dergiye yazı göndermeyi de ihmal etmez. Amerikaya vardığını bildiren bir mektupla beraber⁽⁷⁰⁾ oradaki serbest teşebbüs ruhundan etkilenerek "Türkler'in Say u Ameldeki Kıymetleri" başlıklı bir yazı gönderir.⁽⁷¹⁾ Bu yazıyı aynı konuyu işleyen "Mübareze-i Hayat ve Bunun İçin İstihzarat" başlıklı makalesi takip eder.⁽⁷²⁾

Bu yazılarında serbest teşebbüs üzerinde durarak, İslâmiyetin bunu desteklediğini anlatır. Şimdiye kadar Avrupayı taklit ettiğimizi, Avrupa medeniyetinden başka bir medeniyetin varlığını araştırmadığımızı belirtir. Halbuki Amerikan medeniyetinin biraz farklı tarz ve usulü olduğunu görmediğimizi vurgular. Amerika'daki eyalet sisteminin benzerinin uygulanabilirliğini söylemektedir.⁽⁷³⁾

(67) İlk sayısı, 3 Şubat 1329'da Hürriyet-i Fikriye, 13-16. sayıları Serbest Fikir, 17-21. sayıları Uhümet-i Fikriye adıyla çıkmıştır.

(68) Seyfi Sarım, "Frengi Hastalığının Ruhlarımıza Sirayeti: Celal Nuri Bey'e Vuku Bulan Hücumlar" Hürriyet-i Fikriye, Nu.4, 2 Şubat 1329, s. 12-14, Cemal, "Bir Mektuptan Müstahreçtir: Şime-i Husumet mi, Şime-i Muhabbet mi", Hürriyet-i Fikriye, 13 Mart 1330, s. 13. Abdülkadir, "Seni Husumet, Muhabbet" Hürriyet-i Fikriye, Nu. 10, 10 Nisan 1330, s. 11-13.

(69) Celal Nuri, "Muarrızlarıma Cevabım" Hürriyet-i Fikriye, Nu.2, 10 Şubat 1329, s. 2-5

(70) Serbest Fikir, Nu. 14, 8 Mayıs 1330.

(71) Celal Nuri, "Türklerin Say-u Ameldeki Kıymetleri", Serbest Fikir, Nu.14, 15 Mayıs 1330. s. 5-6.

(72) Celal Nuri, "Mübareze-i Hayat ve Bunun İçin İstihzarat", Uhuvvet-i Fikriye, Nu.21, 10 Temmuz 1330, s. 1-5.

(73) Yukarda adı geçen makale.

Bu seyahatten sonra Celâl Nuri'nin fikirlerinde yeni bir şekillenme göze çarpmaktadır. Balkan Harbi sonucu gelen toprak kaybı ülkenin aydınlarında büyük üzüntü yaratmıştır. İttihat ve Terakki'nin "İttihad-ı anasır" politikasının Balkan yenilgisinden sonra yok olduğunu görüyoruz.⁽⁷⁴⁾ Balkan Harbinin sonucu Celâl Nuri'yi de etkilemiştir. Batılılaşma konusundaki görüşleri değişmiş, bütün Avrupa'ya düşmanlık ilan edecek kadar ileri gitmiştir.

3- Edebiyat-ı Umumiye

Celâl Nuri I.Dünya Savaşı yıllarında daha çok nazari konularla ilgilenmiştir. Siyasi ve günlük meselelerden uzak durmuştur.

1913'ten sonra "hürriyet" ve "eşitlik" fikirleriyle iktidara gelmiş olan İttihat ve Terakki parti diktatörlüğü görüntüsü veriyordu.⁽⁷⁵⁾ Balkanlarda kaybedilen toprakların tekrar kazanılması ve kaybedilen itibarın elde edilmesi için I.Dünya Savaşına girmişlerdir. Genel merkez, hem Mısır'ın pamuğu, hem de Bakü'nün petroleri bizim için gereklidir diyerek, hem İslâm âlemini, hem de Türklük âlemini kurtarmayı hesap etmişlerdir.⁽⁷⁶⁾

Bilindiği gibi özellikle Enver Paşa'nın çabaları sonucu Osmanlı'nın ve dünyanın haritasının yeniden çizildiği bir savaşın içine sürüklenilmiş ve Almanya ile ittifak yapılmıştır.

Celâl Nuri'de bu politikayı desteklemiştir. Hatta 1915 yılında "İttihad-ı İslâm ve Almanya" adlı bir kitap yayınlamıştır. Almanya ve İslâm âlemi, gelecekte, özgürlükleri için, hayat mücadelesi edeceklerine,

(74) Falih Rifki Atay, Batış Yılları, İstanbul 1963, s. 75

(75) Uriel Heyd, Türk Uluşçuluğunun Temelleri, (çev. Kadir Günay), Ankara 1979, s. 38.

(76) Yahya Kemal, a.g.e., s. 132.

birbirlerinin haklarını eşit bir şekilde korumak için anlaşabilirler⁽⁷⁷⁾ gibi sözlerle aynı politikayı savunduğunu göstermiştir. Celâl Nuri I.Dünya Savaşının devam ettiği (1916) yılında Edebiyat-ı Umumiye dergisini yayınlamağa başlamıştır.⁽⁷⁸⁾ Bu dergide yazdığı yazılar, kendisi üzerinde tesiri görülen Fransız yazarların, Gustave, Le Bon, Taine, Montesquie görüşlerini yansıtır.⁽⁷⁹⁾

Amerika seyahatinden sonra Amerikan modeli toplum fikri onun milliyetçilik (o dönemde Türkçülük)e karşı fikirlerini güçlendirmiştir. İctihadçuların din olumsuz yaklaşımlarına karşı, Amerika'da birliği sağlayan unsurlardan birinin de din olduğunu söyleyerek onlardan ayrılmıştır.⁽⁸⁰⁾

Celâl Nuri lisan, vezin, tiyatro, sanat ve edebiyata ait yazıların yanında İslâmiyet hakkında yazılarda yazarak bu konudaki görüşlerini yeniden gündeme getirir. "İslâmiyet Mani-i Terakki midir" başlıklı seri makaleler yazarak hem İslamiyet hakkındaki düşüncelerindeki değişikliğe değinir, hem de Ernest Renan'ın İslâmiyet hakkındaki görüşlerine cevap verir.⁽⁸¹⁾

Türkçülerin ırk, lisan gibi konularda aşırıya kaçtıklarını, Türkçülüğü tasvip etmediğini, ırkçılıkla milliyetçiliğin karıştırılmaması gerektiğini vurgulayan makaleler yazmıştır. Bunlar, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Celâl Sahir ve Fuat Köprülü tarafından şiddetle eleştirilir. Dergisi bir müddet kapatılırsa da kısa bir süre sonra Talat Paşa tarafından tekrar açtırılır.⁽⁸²⁾ 101 sayı olarak tamamlanır.

(77) Celal Nuri, İttihad-ı İslam ve Almanya, İstanbul 1331, s. 32.

(78) İlk sayısı 22 Teşrin-i Evvel (1916)'de tamamı 101 sayı olan bu haftalık derginin müdürü de Celal Nuri'nin yakın arkadaşı olan Giridi Ahmet Saki'dir.

(79) Celal Nuri'nin pozitivism hakkındaki görüşlerin ileride bu isimli bölümde açıklayacağız.

(80) Bu konuyla ilgili şu makalelere bakılabilir. Celal Nuri, "Amerika'da Siyaset ve Amerikan Siyaseti" Edebiyat-ı Umumiye, Nu.4, 12 T.S. 1332, s.84-86, Nu.5, 17 T.S. 1332, s. 99-102 "Amerika'da Din ve İman" Nu.11, 31 K.E. 1332, s. 195-199. "Amerika'da Devlet'in Teşkil ve Tesisine Dair", Nu.12, 7 K.S. 1332, s. 211-214.

(81) Celal Nuri, "İslamiyet Mani-i Terakki midir" Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, Nu. 88, 5 T.E. 1918 Makalenin devamı 89, 90, 91 numaralı mecmualardadır.

(82) Celal Nuri, Kara Tehlike-Bir Müdafanamedir- İstanbul 1334, s.3.

4- Yarın Mecmuası

Celâl Nuri Milli Mücadele yıllarında (1920-1921) yılları arasında fikir dünyasının anahtar kelimelerinden biri olan "Yarın" adında bir mecmua da çıkarmıştır. Bu mecmuanın sorumluluğunu kısa süre taşımış, daha sonra kardeşine bırakmıştır.

Bu mecmuada yedi adet makalesi yayınlanmıştır. Bunlardan ilkinde kendisiyle yapılan bir mülakaat.⁽⁸³⁾ Daha sonra hukuk alanındaki inkılap, Amerika'da kadınların sahip olduğu haklar ve Avrupa'daki kadın haklarıyla mukayesesi.

Amerika da tahsil ve tahsilde uygulanan usuller ve yüksek tahsille ilgili görüşleri. Amerika'daki muhacirlerin durumu, Amerika'da spora verilen önem gibi yazılarından ibarettir.⁽⁸⁴⁾

5- Âti ve İleri Gazeteleri

Celâl Nuri bu yıl yani gazete çıkarmaya başladığı yılı (1 Ocak 1918) tarihin yeni bir döneminin başladığı yıl olarak belirtiyor ve millet olarak çok çalışmamız gerektiğini vurguluyor.

Âti gazetesinin çıkış yazısında⁽⁸⁵⁾ "milletin fitratının hududuna uygun faaliyetlere g~~ör~~üşmek gerekir..... Yeni devir, yeni alet-i tefekkür ve mesafî, -Âti- işte bu vazifeye namzettir.... Gazetenin muharriri millettir." diyerek geniş kitlelerin sahiplenmesini arzu etmektedir.

(83) Yarın Mecmuası, Celal Nuri'nin kendisiyle yapılan mülakaat. Nu.5, 1920, s. 8. (İmzasız)

(84) Yayınlanan Makaleler sırasıyla "Fenni Hukuktaki İnkılap Hakkında Musahabe", Nu.19, s. 4-5, "Amerika'da Kadın", Nu. 26, s. 18-20. "Amerika'da Tahsil?i Ali" Nu. 27. s. 34-35. "Amerika'da Muhacirin" Nu. 28, s.50. "Spor Hakkında Fikrim", Nu. 43.

(85) Celal Nuri'nin baş yazar, sahip ve sorumlu müdürlüğünde çıkmış, baştan 394 sayısı "Ati" iken 12 Şubat 1919'da yayımlanan 395. sayıdan itibaren "İleri" diye çıkmaya başlamıştır. Kendiliğinden kapanıncaya kadar da bu adı taşımıştır. Türk Ansiklopedisi, "İleri-İleri Celal Nuri" C.XX, s. 72-73.

Bir fikir vermesi bakımından 1 Kanun-u Sani 1334 Salı günü çıkmaya başlayan Âti'deki Celâl Nuri'nin ilk çıkış yazısından pasajlar aldık.

Harbin sonunun yaklaştığı bu günlerde, harbin geleceği ve sonuçları hakkında yazılar yazan Celâl Nuri, Osmanlı İmparatorluğunun sona ermesinin kaçınılmaz olduğunu yazar.⁽⁸⁶⁾ Daha sonraki yıllarda dış politika, Milli Mücadele döneminde, manda meselesi gibi çok çeşitli konular da makaleler yazmıştır. 2 Aralık 1924'de kendiliğinden kapanmıştır.

Gerek "Âti" gerek "İleri" gazetesinin yayın kadrosunda: Celâl Nuri, Süleyman Nazif, Giridi Ahmet Sâki, Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Rauf Yekta, Tarihçi Mehmet Atâ, Ahmet Refik, Faik Âli, Samih Rifat, Abdülfeyyaz Tefvik, Rıza Tefvik (Bölükbaşı), Cevat Rüştü, Tahsin Kozanoğlu, Cenap Muhittin, Nezihe Muhittin, Namdar Rahmi (Karatay), Doktor Abdullah Nuri, Ercüment Ekrem (Talu), Suphi Nuri, Aka Gündüz, Namık İsmail, Ruşen Eşref (Ünaydın) gibi tanınmış kişilerde yer almıştır.

Celâl Nuri "İleri" kapandıktan sonra gazeteciliğe veda etmiştir. Arasına o yılların gazetelerine gönderdiği makalelerle yetinmiştir.⁽⁸⁷⁾ 1924'ten sonra "Türk İnkılâbı" gibi hacimli ve buna nisbeten biraz daha küçük olan "Devlet ve Meclis hakkında Musahabeler" isimli iki kitap yazmıştır. Ancak bu eski hızının ve kaleminin işlekliliğinin nisbeten düştüğünü göstermektedir.

(86) Celal Nuri, "Hayat için İstihzarat-ı Fikriye" Ali, 7 Nisan 1918.

(87) Celal Nuri, "Yeni Adam" gazetesinde "Dünyanın Mihveri Değişiyor" başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Yeni Adam, sayı 218. 3 Mart 1938 s. 6, 1 Mart 1933 "Vakit Gazetesi"nde Keçecizade Fuat Paşa, Şeyhülislam Musa Kazın Efendi, Marif Nazırı Emrullah Efendi'yi mizahi bir şekilde eleştiren ve gazete okuyucusunun azlığını şikayet eden yazıları yayınlanmıştır. Yakın Tarihimiz, C.1, s. 15.

II. B Ö L Ü M

CELÂL NURİ VE MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR HAYATI

A- Materyalizm ve Dine Bakışı

a- Celâl Nuri ve Materyalizm⁽¹⁾

II. Meşrutiyet Döneminde Baha Tevfik ve arkadaşları tarafından yayılmak istenen materyalizm fikrine karşı çıkan gruplar da görüyoruz. Bunların başında Rıza Tevfik bulunuyordu. Baha Tevfik'le Rıza Tevfik arasındaki mücadeleye, İslâmiyeti savunmak maksadıyla Celâl Nuri'de karıştı.⁽²⁾ İslam dini ile materyalizim arasında sanıldığı kadar uçurum bulunmadığını söyleyerek Celâl Nuri'nin de Baha Tevfik'ten sonra materyalizmi yaymak istediğini söyleyebiliriz.⁽³⁾

Celâl Nuri, dünyada her bir olayın bir sebebi bir de sonucu olduğunu söyler. Başlangıç ve sonuçtan ayrı, tek âlemde hiç bir şey yok. Bu günkü bir olay oluş gününde meydana gelmiş bir fiile kadar varıyor. Bu günkü bir olayın eseri kıyamet gününe kadar devam edecek. Madde ve kuvvet doğup ölmez. Her zaman mutlaka boşlukta şekil değiştire değiştire devam ettiği gibi, sebepler ve tesirler de birbirini takip ediyor.

Uçsuz bucaksız denize atılmış bir taş nasıl küçük bir daire meydana getirir, sonra o daire genişleyerek dalgalanır ve sonsuza ait olursa, zaman denizine atılmış bir olay da aynı matematiksel oran dahilinde genişler ve dalgalanır, açılır, açılır ve böylece istikbal meydana getirilir. Dünyada sebepsiz olay olmaz. Sebepler, ezelden gelir, ebedi olaya doğru sürüklenir. Elbette semaları idare eden kanunlar gibi, bu zaman denilen şeyi, tarifi imkânsız seyrini tanzim eden kanunlar da vardır.⁽⁴⁾

(1) Materyalizm ile ilgili şu kitaplara bakılabilir. Bolay, Süleyman Hayri, Türkiye'de Rusçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi, II.Baskı İstanbul 1979, Akgün, Mehmet, Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri, Ankara 1988.

(2) Bolay, a.g.e., s. 117.

(3) Celal Nuri, Tarih-i İstikbal 1 Mesail-i Fikriye, İstnablu 1331 (1915), s. 39-40.

(4) Celal Nuri, Tarih-i İstikbal Mesail-i Fikriye, s. 11-12.

Celâl Nuri, Tarih-i İstikbâl Mesail-i Fikriye isimli kitabının giriş kısmında, kurduğu düşün bir yerinde Titemes hazretlerinden kendisine nasihatta bulunmasını ister. Onunla olan konuşmasında Titemes'in kendisine âlemdeki olayların birbiriyle ilintili olduğunu başka türlü olamayacağını, her şeyin başlangıcının ezelde sonunun da ebedde olduğunu, her varlığın eveli ve sonunun olduğunu söylediğini söylüyor.⁽⁵⁾

Celâl Nuri'ye göre muazzam tekâmül kanunu, doğanın varlığa getirilişi düşüncesinin yerini alacaktır. Kainatta doğal bir intizamın varlığına olan itimat, mucize ve harikaya bağlı olan inancın yerini alacaktır. Madde ve kuvvetin, beden ve ruhun birliği, monizm ve düalizmin yerine geçecektir.⁽⁶⁾

Celâl Nuri Ludwig Büchner'in yazılarından ve konferanslarından örnekler alarak kendi düşüncelerine dayanarak seçmiş, onun görüşlerini desteklediğini ifade etmiştir. Buchner'in bir konferansına dayanarak şunları söylemektedir: Madde kelimesi daha önceleri, renk, şekil, ağırlık, yumuşaklık ve sertlik gibi dış görünüşü belirleyen bir nesneden başka bir şeyi anlatmıyordu. Ancak 19. Yüzyıl içinde fenlerin ilerlemeleri, onun önemini oldukça artırdı. Hatta maddenin gaz şeklinde olamayacağına inanılan zamanlar yakındır. Dolayısıyla semadaki boşlukları dolduran, atomların aralarını dolduran esirin madde olduğunun kabul edilmediği, ağırlığının olduğunun zannedildiği zaman yenidir. Maddenin her yerde ve zamanda var olduğunu fiziksel ve kimyasal incelemeler göstermiştir. Yine bu incelemeler göstermiştir ki maddenin tabii (fizik), kimyevi, mağnetik, elektrik ve cinetique özellikleri de vardır. Celâl Nuri, eskiden madde fikrinden ayrılmak istenen sayısız özelliklerin şimdi bu kavramın ayrılmaz parçalarından olduğunun görüldüğünü söylemektedir.⁽⁷⁾

(5) Celal Nuri, a.g.e., s. 13-14.

(6) a.g.e., s. 29.

(7) a.g.e., s. 36-37.

Celâl Nuri "materyalizm" kelimesinden hoşlanmadığını belirterek, Materyalizmin isminde bir fenalık olduğunu çünkü madde denince daha çok ruhsuz bir ceset akla geldiğini söylemektedir. Ona göre gerek Türkçe maddi gerek Frenkçe materyal kelimeleri, bir dereceye kadar sertlik ifade ederler. Ancak Buchner'in yaymak istediği fikirler bunlar değildir. Ona göre madde ve kuvvetten, onların çeşitli görünüşlerinden ve tekâmül sonucu olarak hayat, zeka, deha, gibi mükemmellikleri meydana getirmektedirler. Bahsettikleri cansız olan madde değildir.⁽⁸⁾

Celâl Nuri, maddeci düşünürlerin, ebedilik ve sonsuzluk kavramlarını isbat etmek gibi bir iddialarının olmadığını sadece Hıristiyanlığın kabul ettiği yaratıcıyı ortadan kaldırdıklarını belirtir. Ona göre maddeci bir kimseyi tatmin eden tek faraziye budur. Celâl Nuri zaman ve mekanın sonsuzluğunu düşünmek imkansızdır. Hele kainata sınır getiren düşünceyi kabul etmek daha da imkansızdır diyerek teleskopun icadından önce dindar kişilerce tahayyül edilenden daha çok gök cisimlerinin kainatta var olduğunu iddia edildiğinden çok eski olduğunu vurgulamaktadır.

Celâl Nuri, materyalistlerin kainatın kendiliğinden var olduğunu ve bütün olayların ilk sebeplerinin birer sonucu olduklarını kabul ettiklerini söyler. Ayrıca materyalistler, tüm olayların değişmez kanunlara da bağlı olduğunu kabul ederler. Bu kanunlara aykırı hiçbir durum olmaz, görüşünü benimserler demektir. Yine Ludwig Buchner'e dayanarak düşüncelerini şöyle sürdürmektedir: Doğa üstü olaylar olarak kabul edilen şeyler, esası ve gözlenmesi mümkün olmayan ve yanlış anlaşılmuş şeylerdir. Zihin karışıklığı neticesi olarak görülen hayâller, kuruntular, mutasavvufane rivayetler, papaz şaklabanlıkları gibi şeylerdir.⁽⁹⁾ görüşünü savunmuştur.⁽¹⁰⁾

(8) a.g.e., s. 39-40.

(10) Celal Nuri, Ludwig Buchner'in görüşlerini açıklamaktadır. Ancak aralarda parantez içinde "amenna" gibi tasdik edici ve destekleyici bir yaklaşımla da kendi görüşünün de aynı olduğunu belirtmektedir. a.g.e., s. 40-41.

(9) a.g.e., s. 39-40

Celâl Nuri, madde ve kuvvetin birlikte olduğunu, kuvvetin maddeden ayrı bir varlığı olmadığını, kuvvetin maddenin hareket anındaki özel bir şekli olduğunu ve aynen onun gibi tahrip edilemediğini kabul eder.⁽¹¹⁾

O, Ludwig Buchner'in insanın menşesine ait fikirlerini de veriyor. 19. yüzyılda insanın menşesine fenni bir şekilde yaklaşıldığına işaret etmektedir. İnsanın ani olarak yaratılmadığı bu gün bilinmektedir demektir. İnsan kendisini uzvî alemin diğer kısımlarına bağlayan zincirin son halkasıdır. İnsan diğer hayvanlar gibi, uzun asırlar içinde devam etmiş olan ve çok uzun süren bir tekâmülün ürünüdür. Eğer insan, doğa kuvvetinin ürünü ise, onun maddi ve manevi varlığı da doğaya zıt olan unsurlardan meydana gelmez.

Ona göre, doğuştan fikirler ve duyu organlarının yanılmalarına ait bütün spiritüalist⁽¹²⁾ nazariyeler kendiliklerinden düşer. Çünkü mukayeseli anatomi, ilmi bize bu doğuştan fikirlerin çok yavaş olarak uzun yıllara aynı doğa kuvvetlerinin etkisi altında tekâmül ettiğini göstermiştir. Dolayısıyla doğa ile duygumuz arasında kesin ve belirli bir nisbet aramak zorundayız.

Önem bakımından hiçbir doğa hadisesi, bizim duyularımıza ters düşmez. Ayrıca tecrübe, inceleme ve düşünce bize onu bildirir. Bu sebeple spiritüalistler tarafından ortaya atılan başka duyular, başka âlemler sözünün hiçbir manası yoktur. Çünkü bu alemde mevcut olanlardan başka duyular olamaz. Başka türlü duyular ve âlemler üzerine kurulmuş fikirler hayalden başka birşey değildir. Bizce önemli olan eşyanın bize göre ne olduklarını anlamaktır. Yoksa kendilerine göre ne olduklarını değil.

Celal Nuri'ye göre, biz maddenin, kuvvetin ve hareketin ne olduğunu aramayız. Çünkü biz unsurları birlikte anlayabiliriz. Son günlerde

(11) a.g.e., s. 47.

(12) Spiritüalizm=Ruhculuk: Dar manada, ruh'un maneviliğini, yani insanda, aslen organizmadan ayrı müstakil cevheri bir prensibin -her ne kadar faaliyeti organizmaya bağlı olabilirse de- var oluşunu kabul eden doktrin. Bu doktrin materyalizmin zıttıdır. Geniş manada, ruhun maneviliği teziyle beraber, Allah'ın varlığına iman ve manevî değerlerin, yahut insanın akli faaliyetlerinin özel gayesini teşkil eden ahlaki değerlerin varlığını kabul ve müdafa eden doktrin, Bolay S.Hayri, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, 2.Basım, İstanbul 1981, s. 267.

monizm⁽¹³⁾ kavramı, materyalizm kavramının yerine konulmak isteniyor. Bundan anlaşıldığına göre materyalistler, her şeyi sadece madde ile izah etmek istiyorlar ki, bu yalnız hatadır. Monizm ve düalizm⁽¹⁴⁾ ruh ve maddeyi ayrı ayrı telâkki eder.⁽¹⁵⁾

"Bununla beraber ben materyalizm kelimesini muhafaza ettim. Çünkü bu daha ziyade tanınmıştır."⁽¹⁶⁾ diyerek bu kelimeyi sevmemesine rağmen niçin kullandığını açıklamaktadır.

b- Celâl Nuri ve Sosyalizm ve Anarşizm

Celâl Nuri sosyalizm ve anarşizm hakkında da bilgi vermiştir.⁽¹⁷⁾ Görüşlerini açıklarken sosyalizmi tetkik etmediğini aleyhinde ve lehinde bulunmadığını, gayesinin, sosyalizmin şu yirminci asrın başlarında çok önem kazandığını, hemen hemen beş on sene sonra Avrupa ve hatta Amerika'da yönetimi ele alacak tek güç haline geleceğini belirtmektedir.⁽¹⁸⁾

Celâl Nuri bu görüşünü açıklarken, Avrupa'daki partilerin nasıl kurulduğunu, hangi değişikliklere tabi olduğunu şu anda yönetimde hangi partilerin bulunduğunu, gelecekte hangi görüşlerin ağırlık kazanacağını araştırılmasının önemine değinmektedir. Bunun nazari de olsa incelenmesi Türkler ve Osmanlılar için faydaları çoktur.

"Siyaset bir dereceye kadar geleceği keşfetmektir. Geleceğin güçlerini şimdiden tetkik etmek ve onlarla birlikte hareket etmek gerektiğini görebiliriz.

(13) Monizm = Bircilik Eşyanın özü itibariyle alemdeki her şeyi bir tek prensibe (madde ruh veya fikir gibi) indiren, esyanın varlığı sebebiyle de tek bir asıldan çıktığını ileri süren birlik felsefesi, Bolay, y.a.e., s. 189.

(14) Dualizm = İkcilik Temelinde iki prensibin veya cevherin mevcudiyetine inanç bulunan, birbirine indirgenemiyen her sisteme dualizm denir. Bolay, a.g.e., s. 77.

(15) Celal Nuri, Tarih-i İstikbal 1. mesait-i Fikriye, s. 48-50.

(16) Y.a.e., s. 50.

(17) Yazar birçok konuda olduğu gibi sosyalizm konusunda da cumhuriyet öncesinde ve sonrasında da farklı düşünmektedir. Biz burada cumhuriyet öncesi görüşlerini ileride aynı başlık altındada sonraki görüşlerini açıklamaya çalışacağız.

(18) Celal Nuri, Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye, İstanbul 1330, s. 186. A.Cerrahoğlu Celal Nuri'yi sosyalizmi tarafsız bir şekilde ele alanların en ünlülerinden biri olarak görmektedir. A.Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, İstanbul 1975, s. 22.

Avrupa'da Fransa'da ve Almanya'da açık açık sosyalist olduklarını söylemeseler de sosyalistler yönetime hakimdirler. (19)

Celal Nuri Edmon Demolen'nin "İngilizlerin üstünlüğü neye dayanıyor" adlı eserinde sosyalizm Büyük Britanya'da pek o kadar ilerlememiştir. Çünkü İngiltere'de ahali "partikularist" yani ahali kendi gücüne toplumun ve hükümetin çok güvenir olduğundan böyle olmuştur. Demesini yanlış olduğunu İngiltere'de sosyalizmin daha hızlı ilerlediğini, hatta, Almanya ve Fransa'dan daha fazla geliştiğini iddia etmektedir. (20)

Dünyanın her yerinde sanayii olmayan Türkiye'de bu düşünceye sahip kimseler vardır. İtalya'da da halkın çoğunluğu Trablusgarb'ı işgal edenlerle aynı emperyalist duyguları paylaşırken sosyalistler buna karşı çıkmışlardır. Sosyalistler emperyalist ve sömürgecilerin politikalarını kabul etmemişlerdir. Sosyalistler emperyalizme karşı isyan etmişlerdir. Avrupa parlamentolarındaki sosyalist milletvekillerinin sömürge savaşı için çıkarılan kanunları onaylamadıklarını, diplomasideki aldatma politikalarına karşı mücadele verdiklerini belirtmiştir. Bu politikalarını tasvip ettiğini de görmekteyiz. (21)

Celâl Nuri'ye göre sosyalistler de gelişme dönemi geçirmektedirler. Teşkilatlarını düzenlemektedirler. Bu düzenlemeler tamamlanınca, tıpkı yumurtanın içindeki embriyonun olgunlaştığı zaman gagasıyla yumurtayı kırıp çıktığı gibi, onlar da bir ihtilâl yaparak, biraz zorlama ve şiddet göstererek, hakimiyeti, iktidarı, devlet ve hükümeti ele geçireceklerdir. (22)

Sosyalistler burjuva hükümetlerinden, sermayedarların hakim olduğu hükümetlerden, askeri yönetimlerden sömürgecilik ve emperyalizmden

(19) Celal Nuri, Tarih-i Tedenniyat..., s. 184.

(20) y.a.e., s. 184-185.

(21) a.g.e., s. 185-189.

(22) Celal Nuri, İttihad-ı İslam, İstanbul 1331, s. 284-289. Celal Nuri, Tarih-i Tedenniyat, s. 186-187.

şikayetçidirler. Artık dünyadaki bu sistemlerin eskiyip çürüdüğünü, insanlığın refahı ve geleceğini sağlayamadığını ileri sürerek bazen silahlı mücadeleye de girişmektedirler.

İşte yönetimin gelecekte bu genel yani enternasyonal sosyalist görüşü savunan sosyalist partilerin eline geçeceğine inanmaktadır.⁽²³⁾ Öyle ki med halindeki suların önüne çıkan her engeli aştığı gibi ilerlemektedir. Türkiye geleceği ile ilişkisini kesemez. Geleceğe hakim bu kuvvetler, genel siyaseti, bütün diplomasiyi, onun kurallarını, hatta askerli, cihangir metotlarını değiştireceklerdir. Onun için sosyalizm akımına yabancı kalınamıyacağını, sosyalizmin incelenmesi zorunluluğunu, sosyalizme gereken önemin verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hükümetin adam sende sosyalizm de nedir? Diyemiyeceğini, sosyalizmi önemsiz bir şekilde düşünemez ve düşünmemesini bunun bir emr-i vaki olduğunu anlatarak sosyalizmin önemini belirtmiştir.⁽²⁴⁾

Celâl Nuri'ye göre, sosyalizm ile İslâmiyet arasında milliyetin reddi, genel dostluğun ilanı, faizin reddi gibi bir çok benzer noktalar vardır. Her ikisi de Avrupa'nın bu günkü durumundan rahatsız ve şikayetçidirler. İslâmın Avrupadaki muhalifleri ile bozuşması, onların inancına sistemine pek o kadarda iştirakı gerekli kılmaz. Nitekim birçok konularda Avrupa'da fikir özgürlüğüne sahip olan sosyalistlerin katolik partilerle anlaşması ve hükümete karşı başarı elde etmeleri görülen gelişmelerdendir. İdareleri siyasi esasları birbirine taban tabana zıt olan Fransa Parleментар Cumhuriyeti ile Rusya'nın müstebid hükümeti ittifak etmişlerdir. İslâm ortak düşmanları uzaklaştırmak için sosyalistlerle iş birliği edecek olursa sosyalist olamayacağı gibi, sosyalizm de İslâm ile işbirliği ederse onun da İslâm dinini kabul etmesi gerekmez. Celal Nuri'ye göre bu iki kuvvet birleşirse yeni bir güç ve önem kazanır.⁽²⁵⁾

(23) Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat*, s. 189.

(24) *a.g.e.*, s. 190-191.

(25) Celal Nuri, *İttihat-ı İslam*, s. 291-295.

Ona göre her fikir hareketinin olduğu gibi sosyalizmde güzellikleri ve kurumları vardır. Rusya'da sosyalizm mezhebinin az çok Rusların vicdanında oluşmaya başladığını, hükümetin bu mezhebin gelişmesini engellediğini bu sebeple bazı grupların mezhebe düşmanlık ettiğini, sosyalizmin ahiretsiz bir mezhep olduğunu, ahiretsiz mezhebin ise kum üzerine kurulan bir saraya benzediğini⁽²⁶⁾ söyler. Ancak sosyalizmin eksiklikleriyle beraber gelecekteki alacağı önemi vurgulamaktadır.

Celâl Nuri, Gustave Le Bon ile Emile Fauquet'nin sosyalizmi kusurlu bulduklarını ve bir çok hatalarını ortaya koyduklarını genel olarak bu eleştirilerin belki yeri olduğunu, ama hiçbir akımın sağlam bir şekilde tenkit edilemeyeceğini, her fikrin bir inkılabı, bir ihtilâle, bir karışıklığa meydan verdiğini bu düşünürlerin bilmesi gerektiğini söyler. Dolayısıyla bizim bu karışıklıklara katlanmamız gerekir der. Çünkü ona göre tarihin şahit olduğu İslamiyet ve Hıristiyanlık ceryanları bile önemli karışıklıklara meydan vermiştir.

Celâl Nuri'ye göre, biz büyük bir inkılabın arifesinde bulunmaktayız. Kapitalis düşünceye sahip hükümetlerin yıkılması yakındır. Avrupa'nın görünüşünün de yakında değişmesi zaruridir. Buna bazı etkenlerin de katılması doğaldır. Avrupa'nın bugünkü durumundan şikayetçi olanlar sadece amele vs. değildir.

Avrupa'da gayr-i müslüm fakat mahkum ve esir bir çok millet vardır. Onlar da aynı sosyalistler gibi küskün ve muhaliftirler. Taktirle belirtelim ki, bu mahkum ve esir milletler arasında sosyalizm çok fazla ilerliyor.

(26) Celal Nuri, Kara Tehlike, İstanbul 1334, s. 89.

Bu esir ve mahkum milletler ümitsiz bir halde Avrupa'nın ciddi bir suskunluğunu hazır olarak beklemektedirler.

Bu sebeple Celâl Nuri'ye göre, İslâm aleminde ve Avrupa'da durumlarından şikayetçi yüz milyonlarca insan vardır. Bütün bu insanlar Avrupa aleyhtarındırlar ve ordular oluşturmaktadırlar.

Dolayısıyla, İslâmlar, Avrupa'daki Hıristiyanlığın küskünleri, Avrupa dışındaki gayr-i müslüm küskünler ve Avrupa'da ki sosyalistler, doğal ve ciddi müttefiklerdir.⁽²⁷⁾

Anarşizm ise Celâl Nuri'ye göre, hükümet ve devletsizliktir. Anarşizm hükümet ve devletten nefret eder. Hükümeteşizlik felsefesidir. Anarşizm ona göre ruh hastalıkları kategorisine girmektedir. Kendisini üstün sayan anarşist ruhu hastalık haleti içindedir.

Celâl Nuri'ye göre o günkü sosyal düzen mantıksızlıklarla dolu tabiata aykırıdır. Çeşit çeşit haksızlıklar ve eşitsizlikler cinayetlere sebep oluyor. Bir takım zayıf dimağlar hasta oluyor. Bu hastalar anarşistler hastalığı yok edelim derken, hastaları yok ediyor, toplumu yok ediyorlar.⁽²⁸⁾ Diyerek anarşizmi kesin bir dille eleştirerek hiçbir zaman tasvip edemiyeceğini belirtmektedir.

Anarşizmi bir ideoloji yada doktrin olarak irdelemek, çağdaş siyasal doktrinler arasında ki yerini veya mevcudiyetini tartışmak bizim konumuzun dışına çıktığı için biz burada sadece Celâl Nuri'nin de az olarak değindiği kısımla yetineceğiz.

(27) Celal Nuri, İttihad-ı İslam, s. 291-295.

(28) Celal Nuri, Tac Giyen Millet, İstanbul 1339, s. 160-166.

c- Celâl Nuri ve Din ve İslâmiyet

1- Allah ve Din Hakkındaki Fikirleri

Celâl Nuri'nin Allah hakkındaki düşünceleri Büchner'den kaynaklanmaktadır. Allah'ı açık bir şekilde inkar etmiyor, ancak Allah'ı tanımlamaya çalışırken kullandığı karışık ifadeler Onu inkara yaklaştırıyor.

Celâl Nuri, önce İslâmiyet'teki Allah anlayışını anlatıyor. Ona göre İslâmiyet, Allah'ı tarifî imkansız olarak bildirmekle, Hıristiyanlık gibi Allah'ı insan şeklinde gösteren putperestlik belirtilerini saklayan dinlerin çok üstüne çıkmıştır. Bu hususta çok cesurca bir kehanette bulunuyor. Allah asla anlaşılamiyacaktır. Zaten İslâm felsefesi şu (vacib-ül Vücut) ve (Zât-ı Bâri) tabirlerini ortaya koymakla bu hakikati yükseltmiştir. (28)

Celâl Nuri Buchner'in evrenin kanunlarının keşfi fennin hakiki gayesidir, onların esasları büsbütün meşguliyetlerin dışında tutulmalıdır. Onların yalnız mevcut olduğunu bilmek ve o boşlukların ancak bizim bilmezliğimiz ile öyle göründüğünü takdir etmek lazımdır, şeklindeki görüşünü aktardıktan sonra bravo doktor Buchner demektedir. (29)

O ilmin yetersiz olduğu dönemlerde insanların bundan on asır evvel insan olarak düşündüklerini, bizim şu andaki akaidcilerimizin put ve tasvirleri ortadan kaldırarak Allah'ı kaba münasebetlerden arındırdıklarını söyler. Fakat buna rağmen iyice incelenecek olursa bu akaidcilerimizin de Allah'ı insan şeklinde hayal ve tasavvur ettikleri anlaşılacaktır der. Bunu da antropomorfizmle açıklar. Bu ise bilinmeyi insanlar anlamıyacaklarından onu daima kendilerine benzetirler. (30)

(28) Celal Nuri, Tarih-i İstikbal, C.1, İstanbul 1331, s. 35.

(29) a.g.e., s. 34-35.

(30) a.g.e., s. 108-109.

Celâl Nuri, eski akaidcilerin Allah'la ilgili görüşlerin de şöyle açıklar: Allah birdir. Zaten artık Vacib-ül Vücutu birden fazla düşünen kalmadı ki bu mesele tazeliğini koruyabilsin. Şahsiyet-i insaniye de birdir. Allah, yaratıcı her zaman vardır. Madde ve kuvvette vardır.⁽³¹⁾

Ona göre Allah vardır. Kainatı da yaratan Allah'tır demekle mesele halledilemez.⁽³²⁾

Celâl Nuri akaidcilerin dünyanın yaratılışı konusundaki görüşlerini eleştirerek onların bu konuda aldandıklarını söylemektedir. Yaratılıştan maksat, madde ve kuvvetin şekil değiştirmesi ile mevcut alemin eski şeklinde tertip edilmesidir. Yoksa önce hiç bir şey yoktu, madde ve kuvvette bulunmuyordu, sonra birdenbire oluştu demek en basit akıl ve ilim kurallarını ayak altına almaktır.⁽³³⁾

Ona göre aklın alabileceği gerçekler bilinirler sahasını, kavramayacağı gerçekler de bilinmezler sahasını meydana getirir. Bu bilinmezler sahası, ezeli ve ebedi buzlar ve yoğun sislerle kaplıdır. Mevcut nasıl mevcuttur? Zamanın neden başlangıcı yoktur? Zaman nedir? Cisim nedir? Kuvvet nedir? Hiçbir düşünür bu meseleleri halledecek bir ışık keşfedememiştir. Bu meseleler akılların dışındadır, akıllar bunların içindedir.

Ona göre, asıl maharet, bilinemizin büyüklüğünü ve yüceliğinin anlaşılmasını takdir edip, Allah'ın varlığına iman etmektir. Allah'ı tanımlamak imkansızdır. Hiçbir cümle, hiçbir düstur O'nu anlatamaz ifade edemez. Zatı gibi sıfatları da insan aklının kavrayabileceği şeyler değildir. Allah, ancak böyle bilinmelidir ki eksik vasıflardan ve basit sıfatlardan tenzih edilsin. Celâl Nuri'ye göre akaidçiler bu bilinmeyen ulviyeti ne yazık ki görememişler ve çocuk oyuncağı ile uğraşmışlardır.

(31) a.g.e., s. 109.

(32) a.g.e., s. 111.

(33) a.g.e., s. 111.

Allah Şu yazıları yazana benzemez, onun gibi bir Şahsiyete haiz değildir. Diyerek Allah anlayışını bu Şekilde tanımlıyor ve böyle bir Allah'a inanamayacağını belirtiyor.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, O'na göre Allah tarif edilemez. Allah kainatı kuŐatan umumi ve ulvi Bir'dir. O'nun bŐtŐn meziyetleri, iyiliğin, gŐzellięin, bŐyŐklŐęŐn ve fikrimizin kavrayamayacağı vasıfların, adaletin, merhametin ve gerçeKlerin umumi remzidir. Allah, remz-i ekmeliyettir. Ekmeliyeti anlayışı kıt olan insan ancak Zât-ı Bâri Şeklinde anlayabilir. (34)

Celâl Nuri Allah'ı bilinmeyi ni inkar etmenin veya bunu delillerle isbat etmeye kalkıŐmanın ahmaklık olduğunu belirtmektedir. Binbir delil ile Allah'ı isbatlamaya çalıŐanlar boşa emek sarfetmiŐlerdir. "Nedir o vahiy boş, safsata âmiz (safsatalarla karışık, dolu) deliller? Vacib-Ől VŐcud, nâ-malŐm, ağlâk-ı (anlaşılmaz) umŐmi, sırr-ı mevcudiyet mucib-i tereddŐt bir Şey değildir ki, delil ile isbata muhtaç olsun" (35)

Ona göre Allah'ı her Şeyden teazih etmeliyiz. Vacib-Ől VŐcudun nasıl bir remz-i ekmeliyet olduğunu bilerek ve bŐtŐn fikri, bedii mahsullerimizde hep ondan ilham alarak, Vacib-Ől VŐcud'u, madde ve kuvvetin ebediyet ve ezeliyetini, sonradan meydana gelmediklerini kabul ederek onların ŐstŐnde bir esas olmak ũzere telakki etmeliyiz. ÇŐnkŐ geri kalanı fen halledecektir. Fennin dışında ise hakikat yoktur. (36)

Celâl Nuri'ye göre, hakikate ulaşmanın tek bir vasıtası vardır. O'da fendir. Ulaşılması mŐmkŐn olmayan hakikatin varlığından bizi haberdar eden veya bunu, iŐaretlerle gizli, kapalı bir suretle gösteren vasıta ise dindir. (37)

(34) a.g.e., s. 114-116.

(35) a.g.e., s. 117.

(36) a.g.e., s. 118.

(37) a.g.e., s. 17.

Celâl Nuri, bir şeyden bahsetmeden önce onu tarif etmek lazımdır diyerek, başka düşünürlerin eserlerine müracaat etmeden kendine göre dini tarif ediyor:⁽³⁸⁾ Tarifimiz kendi bakış açımızdan dinin tarifidir. Çok münakaşa götürür, fakat yine de onun en doğru tarif olduğunu iddia ederiz. Din sonsuz bilinmeyen, bir düstur ile ifade eder ve kusursuzluk, adalet, merhamet, gayey-i emel gibi kavramları bir remz (sembol, işaret) ile akıl için anlaşılır bir hale kor. Ve kapsadığı sahalarda yapılmasını istediği şeyleri emir, istemediği şeyleride yasaklar. Bu yaptırımları da remz-i ekmeleyet addettiği Allah'a dayandırır. Kaynağını Kuran teşkil eder, icraatını Allah adına yapar.⁽³⁹⁾

Ona göre müslüman ülkesinde ki dinin tarifi ile, Hıristiyan ülkesindeki dinin tarifi farklıdır. Hıristiyanlıkta sadece insanlığın refahı, dünya için bir tarif vardır. İslâmiyet'te ise hem dünyayı, insanlığın mutluluğunu, hem de ahireti içine alacak şekilde bir tarif yapmak zorunluluğu vardır.⁽⁴⁰⁾

Celâl Nuri'ye göre dinin amacı insanlığın rahatıdır. Yoksa onun baskı altına alınması değildir. Din insanlık için yaratılmıştır, insanlık din için değildir. Eskiden insanlar din için yaratıldı inancı hakimdi. Sonradan dinin insanlığa hizmet ettiği görüşü, düşüncesi üstün geldi.

Din, fernin ulaşamadığı sahayı kapsamalı. Asla müsbet gerçeklerle çatışmamalı ve gelişmeye, tekâmüle engel olmamalıdır. Olursa makul değildir, zararlıdır. Allah'ın rızasına uymaz. Bu gün gelişmeye, ilerlemeye engel olan bir din varsa, onun kaldırılması gereklidir. Din zararlı olmamalı, aksine iyiliğe, menfaate vesile olmalıdır.⁽⁴¹⁾

Celâl Nuri'ye göre, dinlerin sınırı aşan kısımları çıkarılıp atılarak yavaş yavaş yok ediliyor. Protestanlık bunun en canlı örneğidir.

(38) a.g.e., s. 62.

(39) a.g.e., s. 62.

(40) Celal Nuri, Taç Giyen Millet, İstanbul 1339, s. 38-39.

(41) Celal Nuri, Tarih-i İstikbal, C.1, s. 63.

Protestanlık bir çok zararlı yönleri tasfiye etmiştir. Bu sayede katolik alemi de, tasviye ve temizlik, düzenleme yapma zorunluluğunu gördü. İşte böylece Orta çağdaki zulümlere son verilmiştir. Ona göre, din bugün bile sınırını aşmakla zulmediyor. Sahası dışında din, mukaddes değil kötüdür. Sınırı içinde ise sadece mübarek değil, aynı zamanda faydalıdır, doğaldır, zorunlu ve lâzımdır.⁽⁴²⁾

Buraya kadar anlatılan dinin genel anlamdaki tanımından söz etmiştir. İslâmiyet hakkındaki görüşleri ise şöyledir: Ona göre İslâmiyet esas itibariyle yalnız bir dinden ibaret değildir. Aynı zamanda bir mezhebtir. İslâmiyet bir hükümet şekli, bir felsefedir.⁽⁴³⁾ Kısaca İslâmiyet denildiği zaman sadece vicdana aid bir din anlaşılmalıdır. İslâmiyet denildiği zaman akla sadece bir takım inançlar değil, cemiyetleri ve kişileri idare eden bir kuralla bütünü gelmelidir. İslâm Cumhuriyetinin medeni ve ceza ile ilgili kanunları hep şeriattadır.⁽⁴⁴⁾

Celâl Nuri'ye göre İslâmiyet, doğa kanunlarını tanır ve onların dışında hiçbir şey olamayacağı esasını kabul eder. İslâmiyet hayali bir din değildir. Fantazi ile uğraşmaz. Allah, İslâm düşüncesine göre doğa kanunlarını keyfince değiştiren bir şahıs değildir. Zaten mükemmel olan doğa kanunlarının değiştirilmesi bir noksanlıktır. Oysa İslâm inancına göre Allah remz-i ekmeliyet olduğundan Ona böyle şeyler yaptı demek safsata ve yalan olur, iftira olur. Allah, müslüman inancına göre bilinemezdir. Hakiki İslâmiyet ona bir insan şekli veremez.⁽⁴⁵⁾

2- Dinin Gelecekteki Konumu ve Yeni Akaid

Celâl Nuri'ye göre İslâmiyet, tecrübe üzerine kurulduğundan dinlerin en mükemmelidir. Allah her dinden çok İslâmiyet'te maddi kılıflardan soyutlanmıştır. İslâmiyet gelecekte de insanlığın saadetine kefil olacak düsturdur. Onun bu geleceği de içine alan özelliği düşünülür

(42) a.g.e., s. 65.

(43) Celal Nuri, ittihad-ı İslâm, İstanbul 1331, s. 46.

(44) y.a.e., s. 58.

(45) Celal Nuri, Tarih-i İstikbal, C.1, s. 30-31

ve gelişmesine müsade edilirse İslâmiyet geleceğin önemli unsurlarından biri olacaktır.

Ona göre, İslamiyet, İlim ve fen gibi her dakika bir gelişme göstermelidir. İslâmiyet ancak böyle muhafaza edilebilir. Fıkıh ve akaid değişikliğe muhtaçtır. Muamelat da çağın ihtiyaçlarına uydurulmalıdır. İslâmiyet hükümlerin değişebileceği esasını koyarak, tutuculuğunu yıkıyor. Celal Nuri'ye göre biz ise bu esası unutmakla İslâmiyeti yıkmaktayız.

Celâl Nuri'nin gelecekteki İslâmiyetle ilgili reformist yaklaşımını Marten Lüther, Calven gibi batılı reformistlerin yaptıkları reformların yapılması gereğine inandığımızı zannediyorlar. Halbuki öyle değildir. Avrupa'da reform ilerleme ile beraber, ayrılığı, savaşları ve mücadeleleri, öldürme eylemlerini gerektirmiştir. Celâl Nuri biz bunlardan çekiniriz. Ayrım İslâmiyetin özüne uygun değildir.

O kendisinin yapılmasını istediği reformu **şöyle** açıklamaktadır. Reform mutlaka ayrılığı gerektirmez. Biz Lüther'i taklit edecek değiliz. Bizim tavsiye ettiğimiz şey, İslâmın özüne dönerek tekamülcü, gelişmelere açık özelliğini yükseltmektir. İslâmiyet sadece ilerleyici özelliğe sahip değildir, ancak ilerlemeyi emreder. İcma-ı ümmet denilen dönemin din alimlerinin ortak görüşleri, hilâfet usulleri, ilerlemeyi düzenlemek içindir. Maksudumuz icma-ı ümmetin kararı ve hilafet makamının onayı ile islamiyetin resmen yenilikleri kabul ile tarihi ve ulvi rolünü, bir kaç asırlık aradan sonra yeniden devamıdır.

Celâl Nuri'ye göre fıkıh usülü yeniden düzenlenmelidir. Kuran'ın anlamı bu asırda, geçmiş asırlarda anlaşıldığı şekilde değildir. Gelişmeler, ilerlemeler hep yeni bir yorumun başlangıcı olabilir. Dolayısıyla eski usülcüler en açık istiareleri anlamıyacak derecelerde söz metnine maddi manalar vermişlerdir.⁽⁴⁶⁾ Bunları iyice düşünelim, yeni

(46) a.g.e., s. 67-71.

akaid, yeni fıkıh, yeni usül yazalım. Böyle olursa gelecekte İslâmiyet gerçekten bütün insanlığın dini olacak ve önderlik edecektir. Olamadığı takdirde müslümanların da muhafazasına gücü yetmeyecektir.⁽⁴⁷⁾

Ona göre İslâmiyet her zaman ilerlemekte gelişmektedir. İslâmiyet kesinlikle yerleşmiş, son sözünü söylemiş artık yapacağı kalmamış bir din değildir. İcma-ı ümmet, hilafet, kıyas vesaire ile İslâmın tekâmülcü bir tavrı vardır. Bu özellik Peygamberin ölümünden sonra hemen anlaşılmış, fikir özgürlüğüne izin verilmiştir. Bunun sonucunda da ortaya özgürlüğe dayanan felsefe doğmuştur.⁽⁴⁸⁾

Celâl Nuri, İslâm alimlerinin İslamiyeti, gerçek ve yenilikçi bir din olarak kabul ettiklerini söyler. Ayrıca dinin yalan üzerine kurulmayıp doğru, insanın mutluluğuna kefil, dinlerin tamı ve sonuncusu olduğunu da kabul ederler. Mademki İslâmiyet doğrudur öyleyse özünde hurafe ve batıl inançlar yoktur. O halde her doğrunun fennen, aklen, tecrübeten sağlamlığa ulaşıldığından her şey İslâmiyetçe kabul edilmiştir. Bir şey doğru ise elbette ona İslâmiyet de dahildir. Yanlış ise şeriata aykırıdır. Önceki ve sonraki ilimler, fenler, hep İslâmiyet demektir. Madem ki bunlar doğrudur, o halde İslâmiyete uygundur. Bütün kesin deliller ve tecrübeler İslâmiyetin gerçekliğini doğrular.

Ona göre her ne ki, fennen doğrudur, işte o din İslâmdır. Çünkü Hz.Muhammed'in tebliğ ettiği hakiki din, müsbet ve maddi hakikatlerin dışında bir şey ihtiva etmez. Etseydi batıl olması gerekirdi. Bu ise olmaz, olamaz. Ona göre İslâmiyetin ihtiva ettiği her madde, ancak müsbet bilgilerin genişlemesiyle anlaşılacaktır. İslâmiyet fenlerin ilerlemesi ile terakki eder ve birçok İslâmi hakikatler, insanların bilgilerinin gelişmesiyle ortaya çıkacaktır.⁽⁴⁹⁾

(47) a.g.e., s. 71.

(48) a.g.e., s. 72.

(49) a.g.e., s. 106-108.

Celâl Nuri'ye göre din, bilinmeyenle ilgili bir düstura icra eder. Fakat çözümlenmez. Oysa fen ondan ötesi ile ilgilenir. İptidai esaslara taalluk eden felsefe ve hikmet ise ancak dinin bir fizyolojisinden ibarettir. Din de fen de bu itibarla haktır. Eğer din ile fen arasında bir zıtlık görülürse iyice bilinsin ki her ikisi sınırı aşmıştır. Din ancak bilinemezle yetinirse asla fen ile rakip durumda bulunmaz. Dolayısıyla fen de bilineni açıklamakla uğraşırsa dinin tenkit hedefi olmaz. (50)

Ona göre akaidi yenilemeliyiz. Fennin dışında hakikat yoktur. Her hakikat İslâmiyete uygundur. İslamiyet fennin, zekânın ve medeniyetin gelişmesine paralel olarak yükselirse payidar olabilir. Peygamberin gayesi, de emin olunuz ki, İslâmın fenni buluşlarla birlikte ilerlemesidir. Madem ki son Peygamber, İslâmiyeti ilelebet payidar olmak üzere düzenlemiştir, öyleyse, onun içine yeterli derecede yenilenme ve gelişme kabiliyeti de koymuştur. (51)

Celâl Nuri'ye göre İslâmiyet reform üzerine dayanır. Cenab-ı Seyyid-ül Beşer, İbrahim dinini teyid ve ıslah, dolayısıyla İsa dinini de tenzih ve tasviye için gelmiştir. Son din demek içtihat hürriyeti dini demektir. Bu sebeple İslâmiyetin yayıldığı yerlerde fikir serbestliği vardı. Ona göre biz yenilemeyi unuttuk. Yeni bir yenilemeye ihtiyacımız yoktu. Fakat İslâm dininin esaslarını bozduk, İslamiyetin özüne aykırı şeyler yaptık. En reformcu din elimize geçtiği halde biz onu en kapalı bir mezhep haline koyduk. (52)

Ona göre, hem batı hem de İslâm tarihçilerinin peygamberler tarihinin menşe'leri hakkındaki düşünceleri eksiktir. (53) Celâl Nuri Buhari Hazretlerinin 600 bin hadis karşısında bulunduğunu, bütün zorluklara katlanarak dolaştığını ve bu yarım milyonu aşkın hadisten 7225

(50) a.g.e., s. 119.

(51) a.g.e., s. 119-121.

(52) a.g.e., s. 165.

(53) Celal Nuri, Hatemi-İ Enbiya, İstanbul 1332, s. 19.

tanmesini kabul ettiğini söyler. O bunlara da kesin güvencinin olmadığını bildiriyor. Buhari Hazretleri bu rivayetleri çok güzel incelemişse de hadis olduğu iddia edilen ibarelerin keyfiyetinden önemine dikkat etmemiştir. Celâl Nuri, Buhari Hazretlerinin bunların hadis olup olmayacağını düşünmeden sadece rivayete baktığını söyler. Bu sebeple ona göre hadisler, gerek üslup, gerekse mana yönünden bir çok zıtlıkları da içerir.⁽⁵⁴⁾ Celâl Nuri'ye göre, din bir tarihi nicelik ve ruhiyedir. Doğması zaruri bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç esas itibariyle her yerde aynı şey olduğundan din haktır ve hakikati birdir. Dinlerin çeşitli şekiller de tezahürleri de görünüştedir.⁽⁵⁵⁾

Celâl Nuri, kendisinin muarrızları tarafından dinsizlikle itham edildiğini söyler.⁽⁵⁶⁾ Ama kendisinin dinsiz olmadığını, asıl amacının tam tersine taassup halindeki dinsizliğe karşı savaşmak olduğunu söyler.⁽⁵⁷⁾

3- İslâmiyet ve Fikir Hürriyeti

Celâl Nuri'ye göre İslâmiyet fen, ilim, medeniyet ve terakki gibidir. Durmayı kabul etmeyen bir mefhumdur. Her dakika ilerlemektedir. Son sözünü söylemiş artık yapacağı kalmamış bir din değildir. İslamiyet serbest düşünceye önem vermiş ortaya özgür düşünceye dayalı felsefe çıkmıştır. İslâmın ilk döneminde her fikir tartışılır, hiç kimse sahip olduğu fikirlerden dolayı kınanmaz ve kötülenmezdi.⁽⁵⁸⁾

İspanya'da, Bağdat'ta, Şam'da daha başka İslâm ülkelerinin merkezlerinde şimdikinden daha çok özgürlük içinde fikirler tartışılır, sünnet bile tenkid edilirdi⁽⁵⁹⁾ demektedir.

(54) a.g.e., s. 22.

(56) a.g.e., s. 318.

(57) a.g.e., s. 322

(58) Celal Nuri, Tarih-i İstikbal C.1, s. 72.

(59) a.g.e., s. 73.

(55) a.g.e., s. 224

Bu özgürlüğe, fikir özgürlüğüne dayalı İslâm felsefesi uzun bir süre insanların fikirlerini idare etmiştir. İbn-ü Rüşd'ün Aristo felsefesi üzerine kurduğu felsefe, adeta kendi başına, müstakil bir mektep olarak ilim ve fenle uğraşan kişilerin rehberliğini yapmıştır. Alman ve İtalyan düşünürleri, Paris Darülfununun felsefe okulu, skolastikler hep İbn-i Rüşd'ün fikirlerini benimsemişler onun yoluna girmişlerdir. Öyleki bir çok asır bütün düşünür ve felsefeciler ya O'nun yoluna girmişler veya ona muhalefetle uğraşmışlardır.⁽⁶⁰⁾

İslâmın ilk yıllarındaki fikir hürriyetinin getirdiği ortamda yetişen İbn-i Rüşd, İbn-i Sina, Farabi gibi dünyaca ünlü bu İslâm düşünürlerini ne yazık ki bugünkü İslâm alimleri bilmemektedirler. Bunun da tek sebebi "İstibdat"tır. Merhum Ziya Paşa dört cilt "Endülüs tarihi"nde İbn-i Rüşd'ü adeta unutup. Buna karşı Hıristiyan alemi, İspanya, İtalya, Fransa vaktiyle bunlarla uğraştıkları gibi, şu son zamanda da, Ernest Renan, Munk, Jozef, Amari, Dozy, Max Müller, Gosche, Steinschneiden, Henri Ritter gibi ihtisas sahibi Hıristiyanlar İbn-i Rüşd'ü kendi çağdaşlarına bildirmişlerdir.⁽⁶¹⁾

İbn-i Rüşd, Aristoteles, Eflatun gibi insanlar, insanlığın yetiştirdiği birinci sınıf zekalardır. Zenbilliler, Ebu Suud'lar ve Gazali, bu arslanın yanında sümüklü böcek kalırlar. Peygamber'den sonra insan düşüncesine müslümanlar arasında nüfuz eden İbn-i Rüşd derecesinde kimse yoktur. İstibdad, İslâm alemini dağıttığı gibi İbn-i Rüşd'u de unutturmuştur.⁽⁶²⁾

İslamlar vaktiyle her mesele hakkında fikir yürütüyor, her türlü fikirle uğraşıyor, kendilerini eski metinlere esir etmiyorlarmış. Onun için dünyaya hakim bir millet ve medeniyet ortaya çıkmıştır. Ne zaman ki hür düşünceyi ortadan kaldırmış, ne dünyaya hakim İslâm milleti ne de

(61) a.g.e., s. 74.

(62) a.g.e., s. 74-75.

(60) a.g.e., s.73

medeniyeti kalmıştır.⁽⁶³⁾ Bu istibdatın devam ettiği asırlarda, İslâm uyuşmuş, donmuş, sönmüş, küçülmüş. Onun yerini başkaları almıştır. Celâl Nuri'ye göre İslâm yine eski esaslarına, fikir özgürlüğünün olduğu döneme dönerse, eski büyüklüğüne kavuşabilir. Eski Yunan medeniyetini müslümanlar alarak yedinci ve sekizinci asırlarda onu geliştirip yeni bir şekle sokmuşlardır. Yunan ilmi Endülüs'ten Avrupa'ya geçtiği vakit, Yunanlıların bıraktıkları halde ve derecede değildir. Daha da ileridedir. Renan'ın deyimiyle, o dönemde müslümanların gelişme fikri, Hıristiyanların kinin kat kat üstündedir. Bu haliyle İslam düşüncesi hiçbir zaman gelişmeye ve ilerlemeye karşı değildir.⁽⁶⁴⁾

Celâl Nuri'nin din ve İslâmiyet hakkındaki görüşlerine, özellikle Tarih-i İstikbalin birinci cildindeki (Mesail-i Fikriye) görüşlerine İslâmcı gruplardan şiddetli tenkitler ve suçlamalar gelmiştir. Bunların başında Ferid Kam ve Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi gelmektedir.

Ferid Kam Sebilürreşad dergisinde yayınladığı bir makalesinde, Celâl Nuri'nin bu kitabından söz ederek "Eser o kadar muhtelif, o kadar birbirine zıt fikirleri ihtiva ediyordu ki okuduğum zaman fikri oturmuş, mesleği belli olmuş bir adam tarafından değil, değişik fikirlere hizmet eden bir kaç kişi tarafından telif edildiğini zannettim. Zira müellif kitabının bir sayfasında bir metafizisyen, diğer sayfasında materyalist bir filozof, bir yerinde mümin, başka bir yerinde bir münkir oluyordu. Bu kadar zıt vasfın bir şahısta toplanması aklen imkânsız olduğundan böyle bir fikir sahibi olmam gayet tabii idi.

Celâl Nuri iki satırdan ibaret karakuş bir hüküm ile felsefeyi idama mahkum ediyor ve bir takım hafif, boş ve yanlış ictihadlarla İslâmiyeti başka bir şekle dökerek İslâmiyet adıyla kendi tarafından vaz edilen yeni dini halka kabul ettirmek istiyor" diyerek Celâl Nuri'nin

(63) a.g.e., s. 75.

(64) Celal Nuri, "İslamiyet Manî Terakkî midir", Edebiyat-ı Umumiye Dergisi, C.3, Numara 88, 5 TE 1918, s. 1037

Allah konusundaki düşüncelerini de eleştirerek dinsiz ve Allah inancı olmayan biri olarak değerlendiriyor.⁽⁶⁵⁾

Ahmed Hilme ise Celâl Nuri'nin "İslamda Fikir Hürriyeti" yazısındaki görüşünü eleştirerek Onun din ile ilmi birbirine karıştırdığını belirterek çıldırmış olacağını iddia ediyor.⁽⁶⁶⁾

4- Ruh ve Spritizme Ait Fikirleri

Celâl Nuri'ye göre, hayat, vicdan, ruh maddenin dışında değildir. Bu olaylar uzun bir tekâmül sonucunda faaliyet zamanında görülür. Yer yüzündeki, hatta ruh varlığını güneşe borçludurlar. Ruh kelimesi beynin bütün hareket ve faaliyetlerini ifade için konulmuş bir sözdür. Ruh mefhumu, bütün ruhi hayatı bütün asabi vazifeleri ihtiva eder. Fikir kelimesi ise ancak zihne faaliyeti ilgilendirir, onun da merkezi beyindeki gri kabuk tabakasıdır, bunun içindir ki hayvanlarda da ruh vardır.⁽⁶⁷⁾

Ona göre zihni faaliyet insanda olgunluk noktasına ulaşmıştır. Çünkü insan beynini, teşkil eden iki yarım küreden her biri, gayet karışık bir gri (sincabi) madde tabakasıyla örtülmüştür. Beynin içinde bir milyar hücre vardır. Gri maddedeki bu odacıklar duyulan ve düşünülen şeyleri saklarlar. Burada boş odacıklar da vardır. İleride insanın öğreneceği bütün bilgiler de buraya yerleşebilir. Bu hücrelerden her biri lâyük oldukları şekilde tetkik olunursa ruh denilen şey, bir gizli belirsiz olmaktan kurtulacaktır.⁽⁶⁸⁾

Daha detaylı araştırmalar sonunda ruhta doğal olmayan bir şey olmadığı tesbit edilmiştir. Sinirler ve beynin hareketleri de doğa

(65) İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, C.2, İstanbul 1987, s. 13-14.

(66) İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi C.1, İstanbul 1986, s. 38-45.

(67) Celal Nuri, Tarih-i İstikbal, C.1, s. 44-46.

(68) a.g.e., s. 132-133.

yasalarına tabidir. Oluşumları bakımından hayvan ve insan beyni arasında fark yoktur.

Celâl Nuri'ye göre ruhların ölümden sonra yaşadığına eskiden beri inanılır. Halbuki ruh bâki değildir. Gazali ve kelâmcılara, cesedin ölümden sonra tekrar dirileceğini savundukları için ayıplarım. Çünkü çürüyen, bozulup dağılan bir şey bir daha dirilmez.⁽⁶⁹⁾

Ona göre Spiritüalistler⁽⁷⁰⁾ hiç kimsenin hâlâ görmediği, duymadığı, tutmadığı bir şeyi kendilerine hareket noktası olarak kabul ediyorlar. Ancak unutuyorlar ki, bütün alemler içinden çıkardıkları ruh, kelâmcıların ve ruhçuların muhayyilelerinden başka bir yerde gerçek bir varlığa sahip olamamıştır. Ruhun ancak muayyen maddi uzviyet ilişkisi olabilir. Başka hiç bir yerde bulunmaz. Buna da ancak canlıda raslanabilir. Dolayısıyla hayat, düşünen maddenin özel bir oluşum şeklidir. Beyni meydana getiren maddelerin hareketleri nasıl oluyor da vicdanı doğurabiliyor! Bunu şimdi bilmediğimiz gibi, hiç bir zamanda bilemeyeceğiz.⁽⁷¹⁾

Celâl Nuri, spiritüalistlerin fikir dimağın bir ürünü olarak değil, bu organın arkasında gizlenen ruhun bir eseri olarak kabul ettiklerini söyler. Ona göre bu ruh bir piyanistin piyano üzerinde oynayıışı gibi oynar. Böyle olunca safranında karaciğer tarafından salgılanmayıp, ayrıca ciğerin dokusunu titreştiren bir ruh tarafından meydana getirildiğini savunmak daha makuldür. Bu sebeple spiritüalistlerin ruh ile beden birleşmesi hakkında ileri sürdükleri görüş asla anlaşılmaz.⁽⁷²⁾

(69) a.g.e., s. 50.

(70) Spiritizm: Ölümlerin ruhlarının, maddi fakat gayet ince bir cisim muhafaza ederek, devamlı bir hayat sürdüklerini, maddi şahsiyete sahip olduklarını, bunların alelade gözlerle görülemeyeceğini, ancak yaşayan kimselerle bazı hallerde ve bilhassa "medyum" lar vasıtasıyla münasebette bulunabileceklerini kabul eden meslek.

Spiritualizm: Dar manada ruhun maneviliğini, yani insanda aslen organizmadan müstakil cevheri bir prensibin varlığı kabul ve tasdik eden doktrin. Geniş manada, ruhun maneviliği teziyle beraber, Allah'ın varlığına iman, ahlaki değerlerin varlığını kabul eden ve savunan doktrin, Süleyman Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, s. 266-267.

(71) a.g.e., s. 44-46.

(72) a.g.e., s. 45-46.

5- Felsefeye Ait Fikirleri

Celâl Nuri felsefeye ve filozoflara şiddetle hücum etmektedir. Ona göre hakikate ulaşmak için bir tek yol vardır, o da fendir. Ulaşılması mümkün olmayan hakikatlerin mevcudiyetinden bizi haberdar eden veya bunu bir işaretle, sembollerle bildiren, gösteren vasıta ise dindir. Kainatta bilinmezlerden söz eden, bunu açıklamaya çalışan, ne kadar doktrin, ilim ve fen, felsefe varsa hepsi boştur. Şu halde akli yoldan gidipte ortaya bir çok nazariyeler, meslekler, mektepler atan filozoflar hiçbir şey yapmamışlardır. Tecrübe dışında yapılacak akli spekülasyonlar boştur, abuk sabuktur. Meselâ Spinozanın panteizmini veya Kant'ın saf akli tenkidini ele alırsanız bir takım nazariyeyle kıyaslar sizi meşgul eder. Sonuçta ortaya çıkan bir hiçtir. Filozoflar zavallı insanları binlerce seneden beri yormuşlardır. Felsefi spekülasyonlar, insanlığın zihnini hakikate yaklaştıracığına ondan uzaklaştırmıştır. Bunun için felsefe muğlak, karanlık, örtülü bir şeydir. Felsefe bir hava oyunu bir spekülasyondur. Metafizik denilen tabiat ötesi yoktur. Filozoflar bu düşünceleriyle sadece yormakla kalmamış aynı zamanda fenle uğraşmaktan da alı koymuştur. (73)

Bu gün Kant ve Hegel vari felsefelerin ortaya çıkmasına imkan olmadığına yanında, nazariyelerini şu asır kesinlikle mahkum etmiştir.

Celal Nuri Volter'in bir sözü alarak, bir kimse söze başladığında, kendisi anlamaz ve karşısındakiler de o sözlerden asla bir şey anlayamazlarsa işte o zaman metafizik başlar dediğini, en büyük filozofların, akıllarını anlaşılmasız işlerle meşgul etmeleri sonucunda onları tecrübeye dayanan fikirlerden mahrum etmiştir demektedir. (74)

Son dönem filozofların tamamı, çok uzun çalışmalardan sonra, felsefenin hiç olduğunu isbat edecek sonuca varmışlar ve bu "hiç"leri önemli keşifler diye ilan etmişlerdir.

(73) a.g.e., s. 17-19.

(74) a.g.e., s. 19

Celal Nuri felsefenin bir hava oyunu, bir spikülasyon olduğunu, metafizik denilen tabiat ötesinin olmadığı iddiasını güçlendirmek için bazı filozofların özel hayatından örnekler vererek, Niçe'nin tımarhanede öldüğünü söylüyor. Felsefeyi bir yerde fennin fiziyolojisi diğer bir yerde ise felsefe fennin siiridir diye tanımlıyor. Hatta cinnet felsefenin süt kardeşidir. Her çeşit felsefe de biraz cinnetin yeri vardır.⁽⁷⁵⁾ Diyerek felsefeyi ve filozofları şiddetle eleştirmiştir.

(75) a.g.e., s. 20-23.

B- Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarına Bakışı

a- Batıcılığa Bakışı

II. Meşrutiyet dönemi ortaya çıkan fikir akımları Türkçülük, İslâmcılık ve Osmanlıcılık şeklinde açıklanabilir. Ancak yine bu dönemde, içinde hem Türkçülerin hem Osmanlıcılarının hem de islamcılarının da bulunduğu bir akımdan daha söz edilebilir ki o da "Batıcılık"tır. Bu akımın en öndeki temsilcisi olarak Abdullah Cevdet gösterilebilir. Biz de Celâl Nuri'nin bu fikir akımı içindeki yerini tesbite çalışacağız.

Celal Nuri bu fikir akımlarının hepsini zaman zaman savunmuş, hatta üçünün birarada yürütülmesinin en doğru yol olacağını iddia etmiştir.⁽⁷⁶⁾ Ama en belirgin çizgileriyle bu fikir akımları içinde batıcılığın hararetli savunucularındandır demek mümkündür.

Batıcılık akımının belli başlı özelliklerini ortaya koyarak, Celâl Nuri'nin fikirleri arasında bir karşılaştırma imkanı sağlanabilir.

Batıcıların programını şöyle özetleyebiliriz. Bütün şehzadelerin ve veliahdlerin eğitimlerine dikkat edilecek, kişilerin kontrolünden alınarak orduya sokulup orada ilerletilecekler.

Padişahın bir tek hanımı olacak, cariye uygulaması kaldırılacak. Fes kaldırılıp yerine yeni bir serpuş kabul olunacaktır.

Padişan ve Saltanat hanedanı da olmak üzere, bütün memurlar, mebuslar ve halk yerli malı kullanmaya mecbur edilecek.

Kadınlar istedikleri şekilde giyinecekler, yalnız israf etmeyeceklerdir. Görücülük adetine son verilecek, beğendiği kimseyle

(76) Celal Nuri, Mukadderat-ı Tarihiye, İstanbul 1330, s. 181-184.

evleneceklerdir. Kızlar için başka okullar açılacak Tıbbiye okulu gibi.

Bütün tekke ve zaviyeler kapatılacak, evliya ziyaretleri yasaklanacak, buralara yapılan yardımlar devlete gidecektir. Sarık sarmak, cübbe giyme sadece din adamlarına tanınacak, bütün medreseler kapatılarak batı tipi eğitim yapan okullar açılacaktır.

Lisancılar ve edebiyatçılardan oluşturulan bir ilim heyeti tarafından büyük bir Osmanlı lügatı yazılacaktır. Turani lisana dönülmeyecektir.

Arazi ve vakıf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar düzeltilecektir. Şer'i mahkemeler kaldırılacak, nizami mahkemeler kurulacak, mecelle ya kaldırılacak ya da çok iyi bir şekilde düzenlenecektir.

Mevcut Arap alfabesi alınarak yerine Latin harfleri kabul edilecektir.

Avrupa medeni kanunu kabul edilerek bu günkü evlenme boşanma şartları tamamıyla değiştirilecektir.

Peyami Safa'ya göre batıcıların bütün istekleri bu maddelerde toplanmış sayılabilir. Batıcılık, bizde bir sistemden çok, dini tutuculuğa karşı medeni, ihtiyaçların anlaşılmasından doğma bir ilerleme, gelişme isteğidir.⁽⁷⁷⁾

Bu programa bakıldığı zaman görülüyor ki sanki Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan inkılapların bir taslağıdır.⁽⁷⁸⁾

(77) Peyami Safa, Türk İnkılabına Bakışlar, Ankara 1981, s. 49-53.

(78) Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul 1981, s. 383.

Batıcılardan Abdullah Cevdet ve içtihad çevresinde toplanan diğer bazı yazarların en önemli özellikleri pozitivist bir ilim anlayışına sahip olmalarıdır. 19. asırdan itibaren Avrupa'da rasyonalizmin etkisi artmış ve hemen hemen bütün olayları müsbet ilimlerin metotları ile değerlendirme anlayışı yaygınlaşmıştı. Bizde de bu akımı en ileri şekliyle, batıcılık fikir akımına sahip olan bazı kimseler temsil etmişlerdir. I.Meşrutiyetten hemen sonra Ahmet Mithat'ın insanın tekamülcü ve tabiatçı görüş açısından değerlendirildiğini görüyoruz. Yazar bu fikirleri dini doktrine bağlamaya, ilimle dinin nasları arasında çatışma bulunmadığını isbatlamaya çalışmıştır. (79)

Buna benzer görüşlerin Celal Nuri tarafından da benimsendiğini, fakat o buna benzer pozitivist fikirlerini materyalist felsefe ile temellendirmişti. Bunlardan daha önce söz etmiştik. Celâl Nuri'nin bu konuda ilk etkisine giren kişi Camel Flammarion olmuştur. Ancak asıl tesirleri Abdullah Cevdet'ten almıştır. Abdullah Cevdet'in fikirleri daha çok Ludwig Bucher, Darwin ve G.L.Bon gibi batılı düşünürlerin eserlerine dayanır. Celal Nuri'de hemen her eserinde adı geçen yazarlara geniş yer verir. (80) Abdullah Cevdet gibi bu düşünürlerin fikirlerini aynı maksatla kullanır.

Abdullah Cevdet ile Celâl Nuri'nin din konusundaki fikirlerinin de benzediği dikkat çekmektedir. Her ikisi de dini sosyal içeriğinden yararlanılacak bir araç olarak görürler. (81)

Sonuç olarak, Celal Nuri'nin, Latin harflerinin kabulü, evlenme ve boşanma usulünün değiştirilmesi, kadın hakları, eğitim ve idari yapıda yapılacak yenilikler konusundaki fikirleri ile yukarıda verdiğimiz

(79) Ülken, a.g.e., s. 114-115.

(80) Buchner için bkz. Celal Nuri, Tarih-i İstikbal, C.1, s.26 vd. C.II, s. 31-44, Celal Nuri, Kadınlarımız, İstanbul 1331, s. 73-76, G.Le Bon için bkz. Celal Nuri, Hatemi'l-Enbiya, İstanbul 1332, s. 94-97, Celal Nuri, Tarihi İstikbal, C.III, s. 87 vd.

(81) Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), Ankara 1984, s. 58.

batıcıların programı ve fikirleri paralellik arz etmektedir. Ancak Celâl Nuri İstikrarlı bir fikir çizgisi takip etmemiştir. Görüşlerinin temel esasları değişmemekle birlikte, kısa dönemler içinde sık sık fikir değiştirmiştir. Ülkenin içine düştüğü sıkıntılı durumlar, özellikle Balkanlardaki toprak kaybımız, Onu da etkilemiş ve bütün Avrupa'ya düşmanlık gösterilmesi gerektiğini savunmuştur. Bir müddet İctihad çevresindekilere karşı bir grup oluşturmak amacıyla, batılılaşmak için bazı geleneklerin korunması gerektiği fikrini ortaya atmıştır. Ancak 1919 yılından sonra bu fikirlerinden tamamen vaz geçerek top yekün batılılaşma fikrini savunmuş radikal programlar ortaya koymuştur. (82)

b- Türkçülüğe Bakışı

Türk fikir hayatında gelişen önemli sayısız ve fikri akımlardan biri de hiç şüphesiz Türkçülük akımıdır. Bu fikir akımı da Osmanlının son zamanlarında şekillenmiştir. Bunun da diğerlerinde olduğu gibi ilk etkileri Batı ile temas eden aydınlar kanalıyla geldiği söylenebilir. Fransız ihtilali ile başlayan milli devlet anlayışı milliyet konusunda da bir takım görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Fransız tarzı milliyet anlayışı ve Alman tarzı milliyet anlayışı, İkincisinin temeli ırk ve kültüre dayanmaktadır.

Türkçülük akımı 1904'te İslamcılık ve Osmanlıcılık ile birlikte ülkenin geleceği hakkında alternatif bir sistem olarak değerlendirilebilecek duruma gelmişti. (83)

Türkçüler, Türkçenin Arapça ve Farsça terkip ve çoğul kalıplarından arındırılmasını, halkın anlayabileceği bir seviyeye getirilmesini isterler. Müslüman milletlerin ortak alfabesi olan Arap harflerinin ise korunması taraftarıdır.

(82) Giridi, Cezri, s. 12 vd.

(83) Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, Ankara

Türkçülerin, dilde sadeleştirme isteklerini şiddetle tenkit eden Celâl Nuri onların görüşlerinin aksine, Latin alfabesinin kabul edilmesinin en önde gelen savunucusudur. (84)

O ırkı millet hayatının iptidâi bir safhası olarak görür. Irkı asla milliyeti belirleyici bir unsur olarak kabul etmez. Türkçülerin anladığı manada milliyetçiliği de asla kabul etmez. Türkçülüğe ve Türkçülere her fırsatta karşı çıkmıştır.

Türkçüler de Celâl Nuri ve benzerlerini kozmopolitlik olarak değerlendirirler. (85)

Celâl Nuri 11 Mayıs 1918'de yazdığı "Türkçülük ve Halkçılığım" adlı makalesinde kendisine, size Türk müsünüz ve ne zamandan beri? deseler: "Tepeden tırnağa kadar Türküm ve kalubelâdan beri. Vatanım, milletim, lisanım, vicdanım müstear değildir. Türk vatanından başka vatan, Türk Milletinden başka millet, Türkçe'den başka dil, Türklerin vicdan-ı umumisinden başka vicdan, hatta Ezan ve Türk dini olan müslümanlıktan başka mezhep ve iman bilmem" diyerek bu yıllarda farklı da olsa milliyetçiliğini ön plana çıkarıyor. Ancak kelimeye karşı çıkarak Türk kelimesi varken Türkçüye ne gerek var. Sanki bir Türk ve bir de Türkçü mü var diyerek bunun bir ikilik ifade ettiğini belirtmektedir. Türklüğün üzerinde milli hakikat yoktur. En yüce milliyet şu mensubu bulunduğumuz milliyettir.

Ancak bu ırkçılık manasında değildir. Eğer her milletin bildiği ve takip ettiği milliyeti takip etseydik, gelişmemiz durmazdı. Milliyet bir spekülasyon değildir. Milliyet mukaddestir. Ve ırk mefhumunun üstündedir. (86) Celâl Nuri bu fikirleriyle Fransız, tarzı ırkçılığa dayanmayan milliyet anlayışını benimsediğini göstermektedir.

(84) Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat*, s. 182-183.

(85) Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul 1969, s. 67.

(86) Celal Nuri, "Türkçülük ve Halkçılığım", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, C.III, Numara 67-36, 11 Mayıs 1918, s. 665-669.

c- İslâmcılığa Bakışı

Türk milletinin tarihi seyri içinde İslâmiyeti kabul etmesiyle yeni bir dönemin başladığı bilinmektedir. Asırlar içinde İslâmiyetin Türk milletinin hayatına yeni bir şekil verdiği inkar edilemez. II.Meşrutiyet'ten sonra beliren fikir akımları içinde İslâmcılığın sistemli bir şekilde ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Bu fikir akımları, ülkenin meselelerini, yeni fikir ve görüşlerin ışığı altında, çözüme kavuşturabilmek için aydınların Batı karşısında bir nevi tavır alışlarıdır. Bu bakımdan bazı aydınların da, meselelerin halledilmesi için kendi bağlı buldukları değerler sistemi içinden yeni çözüm yolları aramaları tabiidir. İslamcılar da bu gruptandır.

Celâl Nuri'ye göre devletimiz bir islâm devletidir. Bütün dünya devletimizi İslâm devleti olarak görüyor ve düşünüyor. Hilâfet Osmanlı için bir donanmadan daha çok faydalıdır. Devletimize genel bir mahiyet veren, bütün dünyanın dikkatini üzerine çekmesini sağlayan Hilafetin kendinde bulunmasıdır. Eğer Hilâfet devletten çıkarılacak olursa ne Hilâfetin ehemmiyeti ne de devletin.

İşte İngilizlerin Mısır Hidivine veya Mekke Emirine Hilâfeti vermek istemeleri hem Hilafeti hemde Osmanlıyı mahvetmek istemeleriyle açıklanabilir. Fransızlar da Fas sultanını Halife olarak tanıyarak aynı düşünceyi gerçekleştirmek istemişlerdir.⁽⁸⁷⁾ Devletimiz, diplomamız, Hilafeti kullanmamakla çok felaketlere sebep olmuştur.⁽⁸⁸⁾ Celal Nuri'nin dini fikirlerinden daha önce söz etmiştik. Burada onlara girmeyeceğiz.

Onun İslâmcılığı siyasi bir görünüm arz etmektedir. O İslâmı ve Hilâfeti Osmanlının dünya devletleri arasında güçlü bir devlet halinde olması için siyasi bir unsur olarak görmektedir. Hilâfet ile bütün

(87) Celal Nuri, Mukadderat..., s. 182-183.

(88) y.a.e., s. 183.

müslümanların lideri olan Osmanlı bu sayede ayakta kalabilecek ve hatta güçlü bir devlet olabilecektir. İslâmiyeti terk edecek olursa, dünyadaki mevkiini kaybeder. (89)

d- Osmanlılığa Bakışı

Celâl Nuri Osmanlılık siyasetini, Osmanlı içindeki bütün müslim gayri müslüm unsurların eşitliği siyaseti olarak değerlendirmektedir. (90) Bu eşitlik politikası terk edilemez. Edilirse Avrupa'yı özellikle bazı gayri müslüm tebaya korumacılık görevini üstlenen düvel-i muazzamayı aliyimize sevk eder demektedir.

Ona göre eğer eskiden beri Osmanlılık politikasını uygulaysaydık, veya bu politikayı kabul etmek zorunda bulunduğumuz zaman tereddüt etmeden bu unsurlara gerekli olan hukuk eşitliğini verseydik, Düvel-i muazzamanın ve bilhassa Rusya'nın şerrine uğramazdık. Hıristiyan unsurda bize düşman olmaz, Ecnebi eşkiyasına yataklık etmezdi. Uygulanan hukuk eşitliğini genel hukuk olarak değerlendirir, kendi hukuku olarak düşünür ve müdafa ederdi. (91)

Bunun dünyada örnekleri vardır. Avusturya buna bir örnek teşkil eder. Celâl Nuri'ye göre, Habusburkların hakim oldukları devlet esasen bir Alman devletidir. Orada anasıra hakim Almanlardır. Konuşulan dil genelde Almanca'dır. Kral ve yöneticilerin çoğu Almandır. Ancak yönetim adil davranmadı ve azınlıklara hukuksal eşitlik verilmedi. Görüldü ki azınlıklar uyanıyor artık zulüm mümkün değil. Viyana hükümeti yavaş yavaş her türlü hukuku azınlıklara verdi. Bu sayede Avusturya bir Alman hükümeti özelliğinden çıktı, ancak Habusburg devleti yine bir muazzam devlet olarak kaldı.

(89) a.g.e., s. 184.

(90) a.g.e., s. 184.

(91) a.g.e., s. 185.

İşte bizde durumumuzu bilip ona göre ve hatta Avusturya örneğine bakarak, Osmanlılık siyasetini takip etse idik, bu gün güçlü bir devlet olabilirdik.⁽⁹²⁾

Celâl Nuri, azınlıklara çok geniş hakların verilerek onların, Osmanlıdan uzaklaşma düşünceleri yok edilmeli ve Osmanlılıktan memnun olmaları sağlanarak ülkenin küçülmesi engellenmelidir.⁽⁹³⁾

(92) a.g.e., s. 186.

(93) Celal Nuri, Tarih-i İstikbal, C.1, s. 108-109.

III. B Ö L Ü M

CELAL NURİ 'NİN OSMANLI İMPARATORLUĞUNA BAKIŞI

a- Osmanlı imparatorluğunun Çöküş Sebebi

İnkılap ve aksiyon adamları ideallerine, zihniyetlerine ve geleceğe aid projelerine temel olacak fikir malzemesini yakın tarihten, onun fikri besleyiş ve davranışlarından alırlar. (1)

Celâl Nuri'nin de yakın tarihimizde Türk milletinin önemli sayılabilecek değişmelere maruz kaldığı bir dönemde yaşamış olduğunu göz önüne alacak olursak, bu değişmelerin fikri hazırlıklarını tanımak bakımından üzerinde durulması gerekir. Celâl Nuri'nin fikirlerinin çoğunun orijinal olduğu söylenemez. Ancak daha gençliğinden itibaren, o zamana kadar ele alınmamış bir takım konulara temas etmiş olduğunu görürüz. Bu fikirlerinin bir çoğu daha sonra Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılmış olan inkılaplara temel oluşturan anlayışla aynı doğrultudadır.

Onun görüşlerinin kaynakları, batılı yazarların eserlerinden çok, kendisinden önceki Yeni Osmanlı ve Jön Türk hareketlerine mensup olan kişilerin fikirlerinden kaynaklandığını görmekteyiz. Bunu şöyle açıklayabiliriz. Celal Nuri ya onların kitapları ile kendi fikirlerini oluşturmuştur, ya da aynı batılı yazarların eserlerinden yararlanmışlardır.

Bunun yanında, Celal Nuri kendisinden önce geliştirilmiş olan fikirleri daha değişik bir tarzda ortaya koyabilmiştir. Kendi dönemlerinin şartlarına bağlı olarak kendi geleneklerimiz içinde batılaşmaya taraftar olan bazı, Yeni Osmanlı ve Jön Türklerin görüşleri bu konuda Celal

(1) Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları, İstanbul 1956, s. 1.

Nuri'nin fikirlerine temel teşkil etmiştir. Bir çok konuda kendisi ile hemfikir olan Abdullah Cevdet'in fikirleri ise, orijinal batılı kaynaklara dayandığı için⁽²⁾ topyekün batılılaşma amacına dönüktür. Gelenekler onun için, ancak bu hedefe ulaşmada bir vasıta olarak kullanılabilir. Celâl Nuri ile aralarındaki fikir ayrılığı bu noktada toplanır.⁽³⁾

Celâl Nuri'de ülkede köklü inkılaplar yapılmasını isteyen biri olarak, konuya tarihi ve ilmi bir boyut kazandırmak ister. Onun önemli kitaplarından sayılabilecek Mukadderat-ı Tarihiye ile Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye de gerçekleştirilmesi düşünülen inkılaplara zemin hazırlamak için Osmanlı tarihi olumsuz yönleri ile ele alınarak, geniş kitlelere, artık bu devletin yönetim biçiminin değişmesi fikri işleniyordu. Şimdi biz Celâl Nuri'nin imparatorluğun çöküş sebepleriyle ilgili görüşlerine yer vereceğiz.

Batı medeniyeti karşısında doğunun gerilemesini bir gerçek olarak kabul eden Celâl Nuri bunun sebeplerini araştırmıştır. Her iki alemin farklı şartların etkisi altında bulunduğunu söyleyerek, bu şartların değişmesini idari sisteme bağlar.

Asya'nın mutlakiyetçi ve keyfi yönetim şekilleri vardır. Batı alemi bunları ortadan kaldırmıştır.⁽⁴⁾ Demekki Osmanlının gerilemesinde hiç şüphe yok ki doğunun genel olarak gerilemesinin ve Asya ile olan münasebetinin etkisi vardır.⁽⁵⁾ İşte Celâl Nuri bu konuyu aydınlatmak için işe Osmanlı Devletinin kuruluşundan başlar.

Ona göre Osmanlılar devleti kurarken, Selçuklu Doğu Roma, İran ve Arap medeniyetlerinin mirasına kondular.⁽⁶⁾ Osmanlının hakim olduğu dönemlerde bir adam falan tabakaya, falan aile ve hanedana mensup olduğu

(2) Celal Nuri, Milli Mücadele ve Sonrasında bu görüşünü terk ederek topyekün batılılaşmayı savunmuştur.

(3) Hanioglu, Abdullah Cevdet, s. 363.

(4) Celal Nuri, Tarih-i Tedenniyat-ı Osmani ve Mukadderat-ı Tarihiye, İstanbul 1331, s. 67-77 (Bundan sonra kısaca TT ve MT şeklinde gösterilecektir.

(5) a.g.e., s. 79.

(6) a.g.e., s. 84-86.

için değil, kendi meziyetlerinden dolayı, yüksek makama çıkardı. İşte belki şuursuz olarak Osmanlı heyeti böyle bir seçkinler cemiyeti teşkil etmiştir. Bundan normal ve mantıklı bir demokrasi düşünülmüş değildir.⁽⁷⁾

Celâl Nuri bunun normal bir demokratik gelişme olmadığını gösteriyor ancak Osmanlının çöküşünü aşırı demokrat davranmasının hızlandırdığını iddia etmektedir.

Endülüs Devleti ile Osmanlıyı karşılaştırarak: Endülüsün hakimiyeti altına aldığı yerlerde baskı ve otorite kurmayarak o yörenin insanlarına hoşgörülü ve birçok haklar vermesi kendi sonunu hazırlamıştır.

Osmanlılar da kazandıkları zaferlerden etkilenerek Endülüsün tükendiğini görememişlerdir. Büyük Padişah Fatih Sultan Mehmet bile bu kötü gidişi görememiştir. Endülüsün başına gelenler Osmanlını başına geliyor. Osmanlı fetih ve istila ettiği ülkelere Avrupalı milletler gibi yerleşememiştir. Özellikle aşırı merhamet politikası izlemiş sert olamamıştır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinde daha az merhamet edip, daha az haklar tanısaydı daha sürekli ve kalıcı bir devlet haline gelinilirdi.⁽⁸⁾

Celâl Nuri Roma ve Osmanlı Devletlerinin tarihleri arasında bir çok benzerliklerin göze çarptığına işaret etmektedir. Roma halkı savaşı çok severdi. Savaşlarda elde edilen ganimetler düzenli bir şekilde paylaştırılırdı. Roma'da olduğu gibi Osmanlıda da ganimet maksadıyla savaş yapılırdı.⁽⁹⁾ Osmanlı Devleti'nin kurucuları olan Türkler, Atilla'nın Cengiz Han'ın peşinden koşup, Çin'den Avrupa'nın ortalarına kadar işgal edip, ele geçirdikleri hazine ile yetinmişlerdi. Araplar, Acemler ve Romalılar gibi medeniyette ilim ve fende pek o kadar ileriye gitmemişlerdi. Türkler bu hükümete halef olduktan sonra bu üç medeni milletin nüfuzu altına girdiler.⁽¹⁰⁾

(7) Celal Nuri, "Hayat-ı Milel" A+1, 18 KS, 1918.

(8) Celal Nuri, Mukadderat-ı Tarihiye, s. 19-21.

(9) Celal Nuri, a.g.e., s. 121-122.

(10) Celal Nuri, TTO ve MT, s. 87.

Bunlar Arap tesiriyle Turani Türkçenin yalnız fiil çekimi ve dilbilgisi kaideleri kalabilmiştir. Arapların çeşitli örf ve adetleri ile hurafeleri de tesir etmiştir.

Acemlerden ise edebiyat çok etkilenmiştir. Lüzumsuz abartılı, karışık tertipler hep bunlardan alınmıştır. Sırf gösterişe dayanan, protokol, tören gibi kurallar da bunlardan sayılabilir.

Bizans kötü ahlaka ve yolsuzluklara boğulmuştu. Oradan da kötü idare ve yolsuzluklar alınmıştır.⁽¹¹⁾ Kültürel değişmeleri ortaya koyduktan sonra, Celâl Nuri Türklerin ırk olarakta bozulduğunu ileri sürmektedir.

Türk milleti her milletten kız aldılar. Arap, Acem, Boşnak, Rum ve Frenk kanı Türk kanı ile karıştı. Bir çok milleti temsil etmeye çaba sarfetmelerine rağmen dini ön plana çıkarmışlardır. Bunun için de Türklüğü Türk lisan ve adetlerini, Türk meziyetlerini ve ahlakını ön plana çıkaracaklarına diğerlerinin dillerini adetlerini, ahlakını almışlar. Doğal olarak kendilerinin onları temsil etmeleri gerekirken, onlara benzemişlerdir.⁽¹²⁾

Celâl Nuri böylece Osmanlının milli özelliklerini koruyamadığını, elde edilen topraklarda yaşayan halkın Türkleştirilmesi yoluna gidilmediğini söylemektedir.⁽¹³⁾

Osmanlı Devleti'nin çöküşüne yol açan diğer etkenler üzerinde de durmuştur. Ona göre bunlardan biri de, devletin askeri devlet temeline oturmuş olmasıdır. Osmanlı hükümeti, bir askeri hükümet olarak teşkil ve tesis etmişti. Bir askeri heyetin devamı için herşeyden önce itaate ihtiyaç vardır. Osmanlının ilk dönemlerinde itaat son derecede idi. Sanki

(11) y.a.g.e., s. 87-89.

(12) a.g.e., s. 91.

(13) a.g.e., s. 126 vd.

Padişah bir kumandan, halk da her hususta onun emrine tabi olan askeriydi. Bundan dolayı genel hukuk ile özel hukuk arasında fark yoktu. Mutlakiyetçi bir yönetim söz konusu olmaktaydı. Emirler münakaşa edilemezdi.⁽¹⁴⁾

Devletin askerliğe dayanması, zamanla asker sınıfına mensup olanların büyük bir çoğunluğa sahip olmaları sonucunu doğurmuştur.⁽¹⁵⁾ Böyle olunca da Osmanlı sanata, ticarete önem vermemiştir.

Önce savaşa gidip, düşmana saldırmak, sonuçta bir çok ganimet ele geçirmek daha kolay bir yoldu. Galibiyet elde eden seçkin bir milletin sanatla uğraşması onlara ağır geliyordu.⁽¹⁶⁾

Celâl Nuri bir biyoloji teorisinden yararlanarak, insanların cemiyet olarak kazandıkları bazı kabiliyetlerin kalıtım yoluyla diğer kuşaklara da geçtiğini kabul eder. Bundan dolayı da Türklerin askerliğe düşkün olduklarını bunun da nesilden nesile intikal ettiğini, Osmanlı Devletinde savaşa yalnız Türklerin katılması sebebiyle de Onların diğer kabiliyetlerini kaybettiklerini vurgulamaktadır.⁽¹⁷⁾

Osmanlıların gerileme ve çöküş sebeplerinden bir diğeri de fikri, hissi ve terbiyevi bozulmadır. Menkıbelere aşırı bağımlılık kişilerde düşünmeyi unutturmuştur.⁽¹⁸⁾

Celâl Nuri çöküş sebepleri arasında iktisadi etkenleri de göstermektedir. Devletin kuruluş dönemini irdeleyerek: Osmanlı eski dönemde mahiyet itibariyle bir üretken heyet olmaktan çok savaşçı bir cemiyet idi. Ticaret ve sanat bizim ananelerimizde yoktur. Biz üretken tebaya hakim seçkin bir çoğunluk durumunda idik ve bu sıfatı koruduk. Onun

(14) Celal Nuri, Tarihi Tedenniyat, s. 75.

(15) Celal Nuri, TTO ve MT, s. 95 vd.

(16) y.a.e., s. 115.

(17) a.g.e., s. 18-20.

(18) a.g.e., s. 169 vd.

için bizde iki sınıf halk meydana geldi. Avam, havas. Bunların arasında her yerde olduğu gibi bir burjuva sınıfı yoktur. Avrupa bu orta sınıfın yönetimi altındadır. Celâl Nuri bu konuyu marksizmin metoduyla açıklamaktadır.

Avam, yane proletarya, batıda henüz yönetime gelmemiştir. Sosyalizmin tekâmülü ile bu sınıfın yükseleceği doğal ise de henüz on safa dahil olmamıştır.⁽¹⁹⁾

Çöküşe sebep olan konulardan biri de devletin yönetim biçimidir. Celâl Nuriye göre, Osmanlılık imparatorluk Türk Milleti için zararlı, uzun ve yorucu bir hava oyunundan başka bir şey değildir. Tarih yazarları Osmanlı için bir istila birde durgun devirlerinin olduğunu düşünüyorlar. Bu ikileme hatalıdır. Osmanlı Saltanatı yükselirken düşüyordu. Bu yükselişte hakim olan Türkler tesis ettikleri imparatorlukta azınlıkta kaldılar.⁽²⁰⁾ Celâl Nuri, bu yönetim biçimini kimsenin değiştirme cesareti gösterememesinden üzüntü ile söz eder. Bu konudaki sözlerine bakılırsa O bu dönemde meşrutiyet yönetimini bile eksik sayar. Fakat saltanat idaresini ortadan kaldırmak için bir geçiş dönemi olarak gördüğünden meşrutiyet yönetimi desteklemiştir.

Padişahın kuvvetine Osmanlı Tarihinde yalnız Rusçuk yârânı ile İttihat ve Terakki karşı gelmiştir. İstibdat idaresi devam edemedi. Çünkü Osmanlı heyeti Aristokratik ve organize bir halde bulunmuyordu. Padişahın etrafında mevkilerine ırşen nail olan asılzadegan yoktu.⁽²¹⁾ Yönetimdeki yetersizliğimiz, istibdat idaresinin tercih edilmiş olmasındandır ve bu konudaki acımız muhakkaktır.⁽²²⁾

(19) a.g.e., s. 215-216.

(20) a.g.e., s. 28 ve 148.

(21) a.g.e., s. 139.

(22) a.g.e., s. 141.

Celâl Nuri, dinin de çöküşü hazırlayıcı sebeplerden olduğunu ileri sürer. Ona göre Arapların yayılmasından sonra din pek garip bir anlayış ile karşılanmış ve vicdani hükümler ile dünyevi meselelere ait hususlar birbirinden ayrılmamıştır. Yahudilik ile Hıristiyanlığın gelişmiş şekli olan İslamiyet esasında, ahiret hükümleri ile dünya hükümlerini ayırmıştır. Fakat daha sonrakiler bu hususu unutmuşlar, reform maksadına dayanan bir şekilde çıkan İslâmiyetin muhafazakarlığa karşı olan yapısını maalesef unutmuşlardır. Fikir hürriyetinin olmayışı vicdani hükümlerin, dünya hükümlerinin ayrılmaması çöküşümüzün, gerileyişimizin en büyük etkilerindendir.⁽²³⁾

Celâl Nuri bu hale gelinmesini İstanbul'un alınılışına bağlar. Bunu şöyle açıklamaktadır: İstanbul alındıktan sonra ilk iş olarak Ortadoks ruhbanının taklidine çalışıldı. Oysa ki İslâmiyette ruhban sınıfı yoktur. Kıyafete kadar ulemâımız Rum ruhbanını kopye ettiler.⁽²⁴⁾ Ancak Celal Nuri'nin Osmanlıda dini hayatın anlatıldığı gibi olup olmadığı tartışma götürür.

Yine Osmanlıda hiç bir din, hiç bir mezhep aleyhinde bulunan olmuyor. Bu da gösteriyor ki özgür düşünce dini konularda belirtilemiyor. Celâl Nuri Fransız ihtilâli öncesinde Rousse ve Montesquieu gibi yazarların dine hücum edebildiklerine işaret ederek, böyle şeyler bir kenara Dozy'nın eserini Abdullah Cevdet'in tercüme etmesi pek çok dedikodu ve taarruzlara sebep olmuştur.⁽²⁵⁾

Celal Nuri'ye göre çöküşün bir başka sebebi olarak Tanzimat, 1876 I.Meşrutiyet ve 1908 II.Meşrutiyet'e uyulmamasını göstermektedir. Ona göre bu yenilikleri hazırlayan şahısların sosyal ve iktisadi kanunları iyice bilmediklerinden yaptıklarını yüzeysel ve eksik yapmışlardır.⁽²⁶⁾

(23) Celal Nuri, TTO ve MT, s. 160-165.

(24) a.g.e., s. 160-165.

(25) a.g.e., s. 112, Hanioğlu, a.g.e., s. 287.

(26) Celal Nuri, TTO ve MT, s. 106.

Bütün bu iç sebeplere azınlıkların sayıca çok olmalarını da ekler ve fırsat buldukça ayaklanmışlar, devleti yıpratmışlardır.⁽²⁷⁾ Bu isyanları Avrupalıların teşvikleri ile birlikte Türklerin kötü idaresine bağlar.⁽²⁸⁾ Celâl Nuri, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün sadece iç sebeplerden değil, bazı dış sebeplerin de olduğunu bunların başında da, Rönesans, Reform hareketleri ile coğrafi keşiflerin geldiğini belirtir. Hatta Avrupa'da gelişen bu hareketlere Türklerin sebep olmasına da işaret etmektedir. İstanbul'un fethinden sonra Bizanstan kaçan Rum alimlerinin İtalya'da Rönesans devrinin açılmasına sebep oldukları gibi, Osmanlı'nın Ak Denizi kontrollerinde bulundurmaları, Asya ile Avrupa'yı bağlayan ticaret yolunun ve özellikle İstanbul'u ele geçirmeleri, tüccar ve denizcilere başka yollar aratmış başka sahalar açmıştır.

Madem ki Hint yolunu Türkler ele geçiriyor ve madem ki Hind'e doğudan değil batıdan gitmek ihtimalini, bazı bilim heyetleri ve fenciler iddia ediyorlar öyleyse doğu Akdeniz'i bırakalım. Cebel-i Tarık'tan geçerek Hindleri arayalım.⁽²⁹⁾ diye düşünerek Coğrafi Keşifleri gerçekleştirmişlerdir demektedir.

Celal Nuri bunların dışında dış sebepleri şu üç başlık altında toplamaktadır.

Avrupa'nın askeri ve siyasi gelişmesi bizim askeri alanda gerilememize sebep olmuştur. Avrupa bizi ortadan kaldırmak istemiş ve her fırsatta saldırmış, içerideki azınlıkları isyana teşvik etmiştir.⁽³⁰⁾

İkinci olarak, Avrupa'nın bize karşı beslediği dini ve tarihi düşmanlık gelir. Avrupa'nın gerileyişimize sebep olan gelişmelerinin başında, Avrupa'nın bağnaz ruhban sınıfının aleyhimizdeki hareketleridir.⁽³¹⁾

(27) a.g.e., s. 126-127.

(28) a.g.e., s. 237.

(29) Celal Nuri, İştirak Etmediğimiz Hareketler, İstanbul 1917, s. 16-17.

(30) Celal Nuri, TTO ve MT, s. 236-237.

(31) y.a.e., s. 241 vd.

Üçüncüsü ise ticari ve sanâî sebeplerdir. Ticaret ve sanayinin gelişmesiyle sermaye sahipleri hükümetleri nüfuzları altına almışlar, eski dini ve siyasi çekişmelere bir de sosyal ve ekonomik mücadeleler dahil olmuştur. Üretilen ürünlerin satılması için yeni pazarlar gerekiyordu. Bu ürünleri almayan ülkelere düşman gözüyle bakılıyordu. Dolayısıyla yeni savaşlar, yeni silah satışlarını da beraberinde getiriyor.⁽³²⁾

Bizim gelişmemiz, ilerlememiz özellikle kişi itibariyle Osmanlıların ilerlemesi Avrupa'nın işine gelmez. Bize lazım olan malları Avrupa bize satamazsa ihtiyacı olan parayı elde edemezse, imar ve yol imtiyazlarını kontrollerine alamazlarsa onların zararlarına olacaktır. Eğer Osmanlılar kendi işlerini kendileri görürlerse Avrupalıların akıllarına ihtiyaçları kalmaz.⁽³³⁾

Bütün bunların sonunda Celâl Nuri şu sonuca varmıştır: Gösterilen bu olumsuz şartlara rağmen Osmanlı'nın tek kurtuluş yolu "batılılaştırmak"tır. Bu sebeple O, başka ülkelerin nasıl batılılaştığını ortaya koyarak bir şekil belirlemeye çalışır. Rusya, Japonya ve Amerika'nın Avrupa medeniyetine nasıl dahil olduklarını açıklar.

Amerika'ya gidenlerin zaten Avrupalılar olması sebebiyle onların batılılaştırmaları üzerinde durmaz. Japonya ve Rusya gibi devletler ile Osmanlı arasında büyük benzerlikler vardır. Onlar vaktiyle geri oldukları gibi biz de henüz geriyiz. Rusyalılar, Japonyalılar, Bulgarlar Asyalı oldukları gibi biz de Asyalıyız⁽³⁴⁾ diyerek bu ülkelerin batılılaştırmalarını tanıtarak Osmanlı'nın kurtuluş yoluna işaret etmektedir.

Ona göre batılılaştırmak için yapılması gereken yeniliklerin başında dini sahada yapılacak olan reformların olduğu görüşündedir.⁽³⁵⁾

(32) a.g.e., s. 241 vd.

(33) a.g.e., s. 244 vd.

(34) a.g.e., s. 412 vd.

(35) Celal Nuri'nin bu konudaki görüşlerini II.Bölümdeki "Allah ve Din konusundaki fikirleri" başlıklı kısımda açıklanmıştır.

Celal Nuri'nin konuya bakışını irdelediğimiz de görüyoruz ki, bu fikirlerin özünü Darwinizmin sosyal hayata uygulanması oluşturmaktadır. Marksizm konusunda belli bir tavır koymamakla beraber, iktisadi hayata aid irdellemelerinde zaman zaman onun etkisi altında kalmıştır.

Celal Nuri Osmanlı tarihini eserlerinde konu ettiği halde bazı genel olaylar hariç, Osmanlı tarihinden örneklerle çok az miracaat etmiştir. Vardığı sonuçlar her yönüyle batı tipi toplum yapısını tek gerçek sosyal yapı olarak ele almış ve ortaya koymuştur. Örneğin, daha sonraki tarih araştırmalarında, Osmanlı Devlet sisteminin üstün yanlarından biri olarak gösterilen, liyakata göre görev alma uygulaması, Ona göre Avrupa'nın Aristokratik-Derebeylik yönetiminden daha kötü bir uygulamadır.

Bu tip fikirleri genel özellikleriyle bazı Jön Türk gruplarında da görmekteyiz. Bunlarda gösteriyor ki Celal Nuri Jön Türklerin fikirlerinden oldukça etkilenmiştir.

b- Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Öğretim

1- Maarif-i Umumi Meselesi

Celal Nuri genel eğitim meselesini sosyal ve psikolojik olarak ele almaktadır. Ona göre, eğitimin başarılı olabilmesi ve ürününün alınabilmesi için önce bir hedefi olmalıdır. Eğitim bu hedefe ulaşmak için bir vasıta olarak düşünülmeli ve geliştirilmelidir.⁽³⁶⁾ Eğitim açısından bir millet kendisini diğer milletlerle, yarışta ve sınavda bilmelidir ki rekâbet olsun. Ruhi yapımız incelenecek olursa görülüyor ki biz amaçsızlık hastalığına yakalanmışız. Amacımız belirsizdir. Etrafımızdaki ülkelerin

(36) Celal Nuri, Mukadderat-ı Tarihiye, s. 92.

eğitiminden habersiziz. Oysa ki eğitim bir nevi rekabettir. Savaşlarda en düzenli ve kuvvetli ordular galip geldiği gibi, hayat mücadelesinde de eğitimini bilinçli yapan, tecrübeli, gelişme içinde olan milletler galip gelirler. İşte şimdiye kadar yapılan düzenlemeler, teşkilatlanmalar bu açıdan düşünülmediği için, maalesef çabalar boşa gitmiş, genel eğitim bakanının çabaları iyi sonuç vermemiştir.

Eğitim metodu ve eğitimimizde halâ bir kural koyamadık. Ne Avrupa'nın çeşitli metotlarını tetkik ettik, ne de kendi ruhi yapımıza çeşitli metotları uydurmaya çalıştık. Okullarımızda, marif-i umumi nezaretimiz de bir karışıklık sürmektedir. (37)

Celâl Nuri'ye göre bütün vatanlaşları okur yazar yapmak, manevi seviyelerini yükseltmek, milli sermayedir. Bunu gerçekleştirirken fazla boş şeyler verilmemeli avama az öz şeyler verilmelidir. (38)

Ona göre okullar amatörler elinde kalmıştır. Binalar da yeterli değildir. Her ev okul olamayacağı gibi, her okur-yazar da öğretmen olamaz. Öğretmenlik bir sınıfa aittir. Okumak başka okutmak başkadır. Öğretmenlik özel bir kabiliyet isteyen meslektir.

Eğitimin ciddi bir şekilde, Avrupai bir kafa ve metotlarla oradaki uygulamalardan tecrübe ile istifade edilirse, belki bir müddet sonra marif semeresini verir. (39)

2- Dil ve Edebiyat Meselesi

Celal Nuri dilin değerini şöyle anlatmaktadır: Dil milliyetin koruyucusudur. Ona gösterilecek özen hiç şüphesiz vatanperverliğin gereğidir. (40)

(37) a.g.e., s. 92-93.

(38) a.g.e., s. 93.

(39) a.g.e., s. 98-99.

(40) Celal Nuri, Türkçemiz, İstanbul 1917, s. 6.

Milliyetin en çok belirlediği yer doğrusu dildir. Olanca gücümüzü dilimizin korunmasına ve güçlendirilmesine, ilerleme ve gelişmesine verelim ki ilk milli görevimizi ifa etmiş olalım.⁽⁴¹⁾

Celal Nuri'nin korunmasını geliştirilmesini istediği dil, Türkçe diyorsa da Osmanlıca'dır. Hem Türkçemiz adlı kitabında, hem de dokuz yıl sonra (1926) yazdığı Türk İnkılabında Osmanlıcadır. Hatta "avam dili" değil "havas dili"dir.

Ona göre eski Türkler "bedevi" idiler. Onlara uygarlığı açan Osmanlılar olmuştur.⁽⁴²⁾ Altaylardan gelen Türkler Boğaziçi kıyılarında yeni bir millet gibi gelişmelerinin yanında yeni bir dilin de sahibi olmuşlardır.⁽⁴³⁾

Celal Nuri, bazı yazarların eski ozanlarımızı Acem taklitçisi olarak değerlendirmelerini, yanlış hatta iftira olarak görmekte, örnek olarak Fuzuli'yi büyük bir milliyetçi olarak tanıtmaktadır. Fuzuli'nin kolaylıkla Acemce yazabileceğini, ancak onun hemen hemen dili meydana getirircesine, bir himmet hatta yiğitlik gösterdiğini iddia etmektedir.⁽⁴⁴⁾

Dillerin sınıflandırılması üzerine de bilgi vermektedir. Ona göre, Türkçemiz ise onaltıncı yüzyıl başından beri başlayan Rönesansa büyük medeniyet hareketlerine katılmayışımızdan dolayı tabi ki diğer diller kadar gelişmemiştir.⁽⁴⁵⁾

Celal Nuri aynı yıl (1917) yayınlanmış İştirak Etmediğimiz Harekat isimli eserinde, Batıdaki Rönesans, Reform keşiflerden söz ederek, Batı bu büyük hareketler içinde çalkalanırken bizim uykuda olduğumuzu

(41) a.g.e., s. 25.

(42) a.g.e., s. 9.

(43) a.g.e., s. 23.

(44) a.g.e., s. 9.

(45) a.g.e., s. 53.

belirtmektedir. Bu cümle dilimizin de, medeniyetimiz ve kültürümüz gibi, Batı'daki ilerleyiş hareketlerine uyamayışımızdan dolayı yoksul kaldığını anlatmış oluyor. Ayrıca, Türkçe arapçanın etkisi altına girmeye başladığı zaman Araplarda bilim gerileme dönemine girmişti.⁽⁴⁶⁾

Celal Nuri dilin zorlanması mı yoksa onu içinde bulunduğu tabii seyrine (evrime) mi bırakmak gerektiği konusunda kesin tavrını koymuştur. 1917'de ve 1926 da Cumhuriyet sonrasında⁽⁴⁷⁾ dilin kendi evrimi içinde bırakılmasını, Arapça-Farsça sözlerin ulu orta atılmamasını hatta bu dillerden yeni sözler almamızı, sadece Veysi ve Hoca Saadettin dilinden kaçınmamızı istiyor.

Her dil başka dillerden kelime alabilir. Eskiler de Arap ve Acemceden kelime almakla kötülük etmiş sayılmazlar.⁽⁴⁸⁾ Osmanlıca'yı gayr-i tabii bir dil sayanları diller tarihi ile çürütülmüş bir iddiayı savunanlar olarak göstermektedir.⁽⁴⁹⁾ İngilizce ve Fransızca'yı da karışmış dillere örnek veriyor.⁽⁵⁰⁾

Celâl Nuri dillerin çok yavaş geliştiğini, bu gelişmenin doğal araçlarla olduğunu, yapma araçlarla, zorla alamıyacağını belirtmektedir.⁽⁵¹⁾ Dil, zora, fazla disipline ve kurallara dayanamaz.⁽⁵²⁾

Dilde devrim olamayacağını ileri süren Celal Nuri, özellikle Türkçemiz isimli kitabında, bütün gücü ile Osmanlıca'nın savunuculuğunu yapmıştır. Ona göre Arapça ve Farsça gibi iki mukaddes dil yardımımıza koşmuş, hatta Türkçe onların yardımı ile "bitişken" dil olmaktan çıkarak

(46) a.g.e., s. 53-55.

(47) Celal Nuri'nin dil konusunda da Cumhuriyet öncesi ve sonrasında azda olsa farklılıklar vardır. Biz burada sadece öncesine ait görüşlerini belirtiyoruz. Son bölümde sonraki görüşünü de açıklayacağız.

(48) Celal Nuri, Türkçemiz, s. 10.

(49) a.g.e., s. 16.

(50) a.g.e., s. 16-20.

(51) a.g.e., s. 32.

(52) a.g.e., s. 86.

"bükülgen" bir dil olmak üstünlüğüne erişmiştir. (53)

Celal Nuri'ye göre, Türkçe ne olursa olsun Arapçasız Farsçasız olamaz. Acemin ahenkli kelimeleri, özellikle çok önemli ve yararlı olan, bileşik sıfat, sıfat tamlamaları, söylenişi fetihler döneminde, aynen Osmanlı uyruğuna girmiştir. Türkler Acemin bu güzelliklerini, elde etmekle İstanbul'un fethi kadar kutlu bir başarıya ulaşmışlardır. Arap ve İran bize kelime ve tamlamalarını vermekle büyük hizmet etti. Ancak üslûbunu vermekle bizi zarara soktu. Bizim özel ve milli bir üslubumuz olmalıdır. Acem taklitçiliği mizacımızı bozmuştur. (54)

Celal Nuri, bir yazı dili ve bir konuşma dili, bir "avam" dili ile bir "havas dili" olduğuna inanmakta, bunda direnmektedir. Ağdalı, bol ıstılahlı terimli yazıldığı zaman halkın anlayamayacağı endişesine katılmamaktadır. Kendilerinin anlaşılması için öğrenme ve ders almanın gerekliliğine inanmaktadır. (55) "... çocuklar da anlasın diye lisanımızı çocuklaştıramıyacağımız gibi, tek avam da anlasın gayesiyle sadeleştiremeyiz. Sonra hepimiz avamlık derekesine ineriz. Maazallah!" (56)

Onun sadeleşmeyi anlayışı şöyledir: Ona göre sadeleşme kutlu bir iştir. Ama dil tam manasıyla sadeleşecek, avam da her yazılanı anlayacak deniliyorsa, buna kesinlikle katılmadığını bildiriyor. Dil yalnız avamın arzusunu anlatacak araç değildir. Dil ile havasa ait fikirler, bilimler, teknik, ince duygular vb. anlatılır. Başka milletler gibi çalışmaya başlayıp da yeni fikirler ile karşılaşınca bunları anlatmak için halk dilinde karşılık bulamayız. Bayağı terimler olamaz. Teknik kelimeler halk dilinden alınamaz. (57)

(53) a.g.e., s. 11.

(54) a.g.e., s. 70-71.

(55) a.g.e., s. 14.

(56) a.g.e., s. 15.

(57) a.g.e., s. 13.

Celal Nuri, bütün bunlara rağmen dilin gittikçe sadeleşeceği inancını taşıyor.⁽⁵⁸⁾

Edebiyat meselesini bir mesele olmak üzere telakki ettiğini belirtmektedir. Hiçbir kavim düşünülemez ki sair şeylerden gelişmiş, olgunlaşmış olsun da edebiyatta geri kalsın. Edebiyattan maksat yalnız gül ve bülbül tasvirleri değildir. Edebiyatın bir de genel mahiyeti vardır.⁽⁵⁹⁾

Ona göre edebiyatımız da ve ona kıyasen dilimizde hayli geridir. Dilimiz de edebiyatımız da gelişmiş güzeldir. Devletimiz kuruldu kurulalı iş olmak üzere edebiyata, dile bakan olmamıştır. Edebiyat amatörlerin işi olmuş, dil yani filoloji ise çok zor bir şey olduğundan amatörler bile buna rağbet etmemişlerdir. Edebiyatın bizde mahiyeti anlaşılammıştır. Bunun gibi dilin de çok esaslı bir gelişme vasıtası olduğuna önde gelen insanlarımız inanmamışlardır.

Celal Nuri bir avam edebiyatı, halk edebiyatı oluşturulmasını, bu edebiyatın konusu, anlamı olması gerektiğini, böyle olursa halkın cehaletinin giderileceğini ve gelişme hevesini destekliyeceğini, savunmaktadır.⁽⁶⁰⁾ Celal Nuri, sarf ve nahuimizi, lügatımızı kontrol altına alarak kelimeleri incelemeyen geçirmemizin gerekliliği istemektedir. Dilimizde kullanılmayan, ölmüş ve hatta muzır bir çok kelime vardır. Her türlü fikir ve çağdaş medeniyeti ifade edecek kelimeler ve terkipler üretilmelidir.

Bunların gerçekleşmesi için hükümet, edebiyatçı ve dil bilimcilerden oluşan bir bilimsel kurul oluşturmalı. Türkleri Asyalılıktan

(58) a.g.e., s. 106.

(59) Celal Nuri, Mukadderat-ı Tarihiye, s. 83, Tarih-i Tedenniyet Osmaniye, s. 170-171.

(60) Celal Nuri, Mukadderat-ı Tarihiye, s. 84-88.

kurtarmak için yeni fikirlerin üretilmesi ve batının düşünce biçimi alınmalıdır. Bütün bu işlerin yapılması da ancak devletin işidir. Kişilerin bu işlerle uğraşacak zenginlikte oldukları söylenemez.⁽⁶¹⁾

3- Alfabe Meselesi

Celal Nuri, Batının çağdaş gelişmelerini ve düşünürlerinin fikirlerini öğrenmemiz ve almamız gerektiğini vurgulamıştı. Bunun gerçekleşmesi için alfabemizin değiştirilmesi ileri sürmüştür.

O alfabemizin kötü, berbat olduğunu, bu harflerle isteklerimizi gerçekleştiremediğimizi, alfabenin yeterli olmadığını, harflerin eksik olduğunu bir çok eserinde belirtmiştir.⁽⁶²⁾ Arap alfabesiyle yazılmış eserleri hatta bu harfleri kolaylıkla öğrenemiyoruz. Bu durum bizim ilerlememize mani oluyor. Halktaki okumak ve yazmak hevesini kırıyor. Bunun için bir an evvel harf inkılabını korkmadan, cesaretle gerçekleştirerek latin harflerini kabul etmeliyiz.⁽⁶³⁾ Celal Nuri, bu harf inkılabını sadece biz yapmış da değiliz. Bundan önce başka bir alfabe kullandıkları halde şimdi latin alfabesini kabul ettiler. Almanlarda yavaş yavaş latin alfabesini alıyorlar diyerek görüşünü desteklemeye çalışmıştır.

Latin harflerinin hem çok tabii, hem de Türk diline, yazımına çok uygun olduğu fikrindedir. Bu harflerin alınmasına karşı çıkabilecek veya çıkan fikirlerin çok gereksiz olduğundan münakaşaya bile girmemenin daha uygun olduğu kanaatindedir.

Eğer bu harf inkılabını gerçekleştirebilirsek avamımız (halkımız) kolaylıkla yazılanları okuyabilecek ve kendisi de yazabilecek konuma

(61) Celal Nuri, Tarih-i Tedenniyet, s. 173-174, Mukadderat-ı Tarihiye, s. 89-91.

(62) Celal Nuri, Mukadderatı, s. 85.

(63) y.a.e, s. 86.

geldiği zaman milletin fikir seviyesi şüphesiz biraz daha yükselecektir. (64) Celal Nuri'nin bu harf inkılabı bilindiği gibi ancak onüç sene sonra 1928 de gerçekleştirilmiştir.

4- Ahlâk Meselesi

Celal Nuri, okulların görevinin sadece vatan evlatlarının eğitimi olduğu düşüncesi yerleşti. Ahlâk meselesi en mühim mesele olan terbiye meselesi unutuldu. (65)

Ona göre gerileyişimizin en büyük sebeplerinden biri olarak ahlakın bozulmasıdır. Ahlakın gerilemesini bozulmasını iki kısma ayırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun zaferlerinin bitip istilalarının kapandığı dönemden sonra başlayan genel ahlakın bozulma birincisidir. Buna göre güzel örnek Yeniçerililerin durumudur. Yeniçerilerin Osmanlıya hakim olduğu, senelerde hükümetten maksat reayanın dolandırılmasından ibaretti. Devlet bir oligarşinin elinde kalmıştı. Oligarşik bir hükümet, devleti kurtarmak için kararlaştırılmış bir icra heyeti şeklinde olmadıkça, her zaman genel maksatlar çok özel maksadın gerçekleştirilmesi için araçtır. (66) Eğer devletin ileri gelenleri bu seviyeye inerse ahlak-ı umumiye büsbütün bozulur.

Öğretmenler cahil öğrenciler eğitim ve öğretimden mahrum olurlarsa artık bu millettten hayır beklenmemeli. Cehalet ve karaktersizlik (seciyesizlik) ve bunun zorunlu sonucundan ahlaksızlık, yada ahlakın bozulması kaçınılmazdır.

ilerlemenin de bozgunluğun da anahtarı eğitim bakanlığındadır. Gelecek o bakanlıkta saklı bulunuyor.

(64) a.g.e., s. 86.

(65) a.g.e., s. 106.

(66) a.g.e., s. 101-102.

Ekonominin bozulması, kişilerin gelecekleriyle ilgili endişelerini de beraberinde getiriyor. Geçimlerini sağlayacak, tabii bir vasıta, meşru bir yol bulamadıklarından halkın üzerine gitmek moda oluyor. Saltanat çeşit çeşit entrikaların döndüğü bir merkez oluyor. Bu da genel ahlakın bozulduğundandır.

Hükümet geleneği de ahlakın bozulmasına zemin hazırlamaktadır. Eski gelenekler gereği iki vezir birbirine sadık olamaz. Biri yüksek mevkilere gelebilmek için diğerinin inmesi gerekmektedir. Böyle oluşan bir hükümet heyetinde ahlak açısından incelemede bulunmak.

İkinci Abdulhamid döneminde jurnalciliğin kabul görmesi, hep bu ahlakın bozulmasının eseri, eski uygulamaların kalıntılarıdır.⁽⁶⁷⁾

Meşrutiyetten sonra başlayan şiddetli şahsiyet kavgaları jurnalciliğin sonucudur. Aynı hastalıktır. Celâl Nuri'ye göre İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf'ın kavgaları da saraydaki kişilerin mücadelelerinden farksızdır. Burada da anlaşmazlık noktası kişi ve kişisel ahlaksızlıktır.⁽⁶⁸⁾

Ona göre ahlakın bozulmasının bir diğer sebebi de, milletin bütün fertlerinin veya en üst seviyedeki yöneticilerin politikaya girmeleridir. Bu ise o millette ahlakında seciyenin de bozulması demektir. Genel ahlakı düzgün olmayanın özel ahlakı da temiz olamaz.

Ayrıca kadınların içinde buldukları hukuksuzluklar da bu sonucu destekleyen faktörlerdendir. Bunun yanında parasızlık ahlaksızlığı körükledi.

(67) a.g.e., s. 102-104.

(68) a.g.e., s. 104.

Önceleri Osmanlıda manevi ihtiyaç ve ahlak anlayışı sağlanıyordu. Sonradan bozulan ahlakın yerine iyisi yerleştirilemedi. Dolayısıyla hem genel ahlak hem de kişisel ahlak bozuldu ve bu yıllarca anlaşılamadı.⁽⁶⁹⁾

c- Osmanlı İmparatorluğunda Hukuk

Celal Nuri, daha önce de belirttiğimiz gibi, sürekli olarak ilk yazı hayatına içtihad dergisinde başladı. Burada Esas Kanunlarımız⁽⁷⁰⁾ adıyla yayınlanan makaleler daha sonra 1915 de Havaic-i Kanuniyemiz isimli kitabında tekrar yayınlanmıştır.

O "kanunların Semavi bir kudrete haiz olduklarına imanım yoktur. Bu hususta Gustave Le Bon hemfikirim"⁽⁷¹⁾ diyerek kanunlarla ilgili görüşüne başlamaktadır.

Bir milletin, gelişmesine, terakkisine, yükselmesinde en önemli rolleri oynayan, tesiri olan unsurlar, seciyesi, terbiyesi, tabiatı, iklim, iktisadi ihtiyacı gibi şeylerdir. Bu unsurların bir cetveli yapılırsa, kanunlar ve nizamlar ve onlara kıyasen emirler ve buyrukların ehemmiyeti pek çok azalma gösterir.⁽⁷²⁾

Celal Nuri'ye göre geçen ve içinde bulunduğumuz miladi asırda ticaretin oldukça ilerlemesi, dünyada bir ilke haline gelmiştir. Eğer ticaret kanunlarının hala Napolyon dönemine atf edilirse affedilmez tarihi bir hata yapılmış olur. Ticaret hukukunun gelişmesi, ticaretin gelişmesinin mantıki olarak sonucudur.⁽⁷³⁾

Ona göre çıkarılan yasalar milli ihtiyaçlara uygun ve tatmin için çıkarılmışsa faydalıdırlar. İlerlemeye sebep olurlar. Yoksa hiçbir fayda

(69) a.g.e., s. 104-106.

(70) Celal Nuri, "Esas Kanunlarımız" İçtihat, No: 12, 18 Nisan 1911.

(71) Celal Nuri, Havaic-i Kanuniyemiz, İstanbul 1915, s. 1.

(72) a.g.e., s. 1-4.

(73) a.g.e., s. 4.

sağlanmaz.⁽⁷⁴⁾ Birtakım kanunlarımız ihtiyacımızın üstünde olmak şöyle dursun, çağdaş ihtiyaçlarımızı asla karşılayamamaktadır. Bazıları da ihtiyacımızın üstündedir. Onlar gelişmiş, olgunlaşmış milletlerin, başka şartları altında olduğu için bizim için fazladır. Uygulanması mümkün değildir.⁽⁷⁵⁾

Celal Nuri, Osmanlı da uygulanan kanunları eleştirmektedir. Bunlar Cevdet Paşa'nın Mecellesi, Mithat Paşanın Kanun-i Esasi'sidir. Mecelleyi çağın ihtiyaçlarına cevap veremediği için, çağın gerisinde kaldığını vurgulamaktadır. Mithat Paşanın Kanun-i Esasi'si ise milletlerin ruhuna hitap etmeyen tarihi, dini, ruhi faktörlerin göz önüne alınmadan hazırlanmış bir kanundur. Bir insan iyi bir devlet adamı, başbakan olabilir. Ancak psikoloji ve Anayasa apayrı bir sahadır. Mithat Paşa da Celâl Nuri'ye göre büyük insandır, ancak milletlerin ruhunu anlamamış bir devlet adamıdır. Her kanun her yerde uygulanamaz. Ruhunu değiştirmeden bir milletin kurumları değiştirilemez. Mithat Paşa zamanında Fransızca bilenleri toplamış. Belçika'dan bir Anayasa getirmiş ve onu Türkçeye çevirtmişti. İşte bundan ötürü 1876 Kanunu hiç bir sonuç vermemiştir. Anayasa hükümlerinin koruyucusu millet olmalıdır. Kanuni Esasiyi Abdulhamid kaldırdığı zaman hiçbir tepkiyle karşılaşmamıştır. Halkın psikolojisini yansıtmayan fikirler ve kanunlar sert tepkiler doğururlar. Amaç hürriyet olduğuna göre buna ulaşmanın yolları aranmalı. Halkı hürriyete hazırlamadan, ona bağışlanırsa, birden verilirse, o zaman anarşi çıkar. İşte 1876 Kanun-ı Esasi bu sonucu doğurdu. Celâl Nuri, Mithat Paşa için yaptığı eleştirinin İttihat ve Terakki içinde geçerli olduğunu söylüyor. "Memleketimiz son derece ayrı cinsten (heterogene)dir. Tebaa içinde düşmandan daha düşman olan var. Nasıl olur da İslâmlık ve Türklük esaslarını unuttur siyasi tecrübeye gireriz. Devletimizin yıkılışının psikolojik sebeplerinden biri "Meşrutiyet buhranı"dır. Bize uygun ve bizi yetiştirecek bir Anayasa lazım. Parleментарisme usulünün bir çok faydaları yanında bir çok sakıncaları da var" Vakıf Kanunlarında⁽⁷⁶⁾ önemli bir kurumun yasalarının çağın gerilerinde kaldığını irdeliyor.

(74) a.g.e., s. 4-5.

(75) a.g.e., s. 6.

(76) Celal Nuri, "Karanini Vakfiye" İttihat, Nu.62 18 Nisan 1911, Celal Nuri, Havac-i Kanuniyemiz, s. 65-72, Ülken, a.g.e., s. 393.

Celal Nuri'ye göre Osmanlının eski dönemlerinde günün ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak kanun yaparlardı. O ihtiyaçlar şimdi değişti, biz o kanunlara dayandığımız için onlardan da geriyiz. Vakıflar eski müsadene, gasp tehlikesinden korunmak içindi. Sonradan kötüye kullanılmıştır, düzeltilmesi yada değiştirilmesi lazımdır. Gerçek vakıf hayır sever birinin bıraktığı kurumların korunması içindir. Zenginlerin mallarını mirasçılara bırakmak için kurdukları vakıflar vardır. Bunlar gerçek vakıf değildir. Vakıf kanunlarında yapılacak bir reform mülki kurtarabilir. Bu para tamamen milletin yararına aittir. "Mecelle Meselesi" adlı yazısında⁽⁷⁷⁾ daha önceki yazıların doğurduğu tartışmalar yüzünden yeniden bu konuya dönüyor. Tanınmış bir hukukçu ile konuşmasında o kişinin kendisine mecellenin eksik olduğunu, serbest sözleşmelere elverişli olmadığını, ancak bu köklü kanundan vazgeçmektense, düzeltmenin daha doğru olacağını söylemiş Celal Nuri, saçma veya ahlak dışı sözleşmeleri çıkarılmasının uygun olacağını ve Mecellenin düzeltilebileceğini⁽⁷⁸⁾ kabul etmektedir. Ancak bu düzeltmeler fıkıh kurallarına uyarak yapılacaktır. Zaten Code Napoleon denen medeni hukuk eskimiştir. Bunun iyi hükümlerini, ayrıca Batı kanunlarındaki elverişli hükümleri alıp Fıkıhın kurallarına uydurarak Mecelle düzeltilebilir. Cevdet Paşa Mecelle ile ne softaları memnun etmiş, ne de çağdaş düşünce sahiplerini. Halbuki Cevdet Paşa Ebu Yusuf'a baş vuracağına, akla ve halkın muamelelerine baş vursaydı daha faydalı olurdu. Cevdet Paşadan öncekiler ihtiyaçları daha iyi tesbit etmişler, Batı hükümlerinden çıkarılmış bir yeni Ceza Kanunu, Ticaret Kanunu yapmışlardır. Özü Code Napoleon olmakla beraber Ceza Kanunumuz İslâm içtihatlarına uygundur. Kanunun hazırlanışında Cevdet Paşa ruhunun yerine İmam Azam gibi müştehitlerin örnek alınması gerekir diyor.

Celâl Nuri, İslam esaslarından alınma yeni bir Fıkıh lazım olduğunu, buna göre hareket edilmediğini bildiren "zamanın değişmesi ile hükümler değişir, isimli yazısında, Mecelleci Haydar Efendinin bunu cüz'i hükümler değişir, külli hükümler değişmez şeklinde yorumlamıştır. Bence bu

(77) Celal Nuri, "Mecelle Meselesi" İçtihat, Nu. 64 2 Mayıs 1911, Celal Nuri, Havaic-i Kanuniyemiz, s. 72-83.

(78) Celal Nuri, Havaic-i ... s. 108.

yorumlama yanlıştır demektedir. Kural umumdur. Kuran'ın yüzde dokuz faizi uygun gördüğü yorumlama bundandır. Devlet Başkan ve Halife faizli borç alma sözleşmelerini kabul ediyor. Artık anlaşılmıştır ki eski "riba" şimdiki faiz değildir. Yine bir yıl önce Devlet Başkanı "kısas"a ait bazı hükümleri kaldırıp Code Napoleon'dan çevrilmiş bir kanunu uygulamaya koydu ve onu İslâm İçtihatlarıyla uydurdu. Madem ki muameleler değişiyor, onlara ait hükümlerin de değişmesi gerekir demektedir.

Emlak kanunlarının geç kalındığını, Avrupa'nın mülkiyet devrini bile yakalayamadığımızı, yeni çıkan kanun ve oluşturulmaya çalışılan kadastro usulleri ile ancak mülkiyet asrını yakalayabileceğiz. Halbuki Avrupa mülkiyetin fazla büyümesinden doğan sosyalizm fikirleriyle kanunlarını ona göre değiştirmeye başlamıştır. Biz Avrupa'yı çok geriden takip ettiğimiz için, bu kanun da bize göre ileri sayılabilir⁽⁷⁹⁾ demektedir.

Celal Nuri, geçici kanunlarla da bazı meselelerin halledileceğini, ancak bazı şartlara dikkat edilmeli acele edilerek kanunun ruhunu bozulmamasına çalışmalıyız.⁽⁸⁰⁾

Celâl Nuri, çıkarılması zorunlu olan bir çok kanunları saymaktadır. Bunlar memurlarla ilgili, yönetimle ilgili, adliye ile ilgili, vakıflarla ilgili, emlakla ilgili ve bunlarla beraber "Handan-ı Saltanat Kanunu"dur.

Osmanlı ne kadar olgunlaşmış, seciye sahibi, ilerlemiş organlardan oluşursa devlet o derece iyi olur. Osmanlı Devleti Osmanlı Hanedanına bağlıdır ve bizde yapılacak ilerlemeler yukarıdan Saltanat makamından başlar. Öyleyse Padişahın aile fertleriyle ilgili, şehzadelerin evlenme ve eğitimini düzenleyen bir kanunun zorunluluğunu belirtiyor.⁽⁸¹⁾

(79) a.g.e., s. 83-90.

(80) a.g.e., s. 98-100.

(81) a.g.e., s. 12-17.

Celal Nuri 1919 yılına gelindiği zaman yine kanunlardan şikayetçi, kanunların dillerinin bozuk ve anlaşılmaz olduğunu acemi ve milli olmayan bir kalemden çıktığına işaret etmektedir. Yeni anlaşılır kanunlar yapılmasını istiyor.⁽⁸²⁾

d- Osmanlı İmparatorluğunda Kadının Yeri

Osmanlı İmparatorluğunda ötedenberi kadının toplumdaki yeri ve yeni bir sosyal düzeni kurmada kadının fonksiyonu önemli bir konu olarak ele alınmaktaydı. Bu konuda en çok kadınların eğitimi ve çalışma hayatına katılmaları üzerinde durulmakta idi.

Celal Nuri kadınlarla ilgili görüşlerini belirten yazılar yazmıştır. Daha sonra o görüşlerini de içine alan "Kadınlarımız" adında bir kitap yayınladı. İçinde bulunduğu serbest ortamda kadın meselesini İslamiyetin gösterdiği kolaylıklar çerçevesinde halletmeye çalışacağını söylüyordu.⁽⁸³⁾

O sırada kadınlarla ilgili bir çok eser yayınlanmıştı. Selahattin Asım'ın "Kadınlarımızın Tereddidi" gibi kitaplar kadınların içinde bulunduğu buhranı anlatıyor. Selahattin Asım'ın "İçtihat"ta, Kadınların Örtünmesi, Kadın ve savaş gibi konular üzerine yazılar yazdı.⁽⁸⁴⁾

Kalığ zade Hakkı aynı yıllarda şu görüşleri belirtiyor: Kızlar öğrenim yılları ve bekarlıkları müddetince müslüman. Boşnak ve Çerkezlerde olduğu üzere asla tesettür etmeyecekleri gibi, velilerinin beraber oldukları ortamda gerek yaşlı ve alim erkekler ve terbiyeli delikanlılar ile uygun tarzda görüşüp genel hayata karışacaklar üzerlerine düşen vatani ve milli görevlerini yerine getirmeye çalışacaklardır.⁽⁸⁵⁾

(82) Celal Nuri, "Yeni Kanunların Fabrikası" İleri 20 KS 1919.

(83) Celal Nuri, Kadınlarımız, İstanbul 1331, s. 6.

(84) Ulken, a.g.e., s. 395.

(85) Kılıçzade Hakkı, "Pek Uyanık Bir uyku" İçtihat, 21 Şubat 1328, s. 1226-1228.

Bu devire kadar, kadınların eğitimi ile ilgili önemli değişiklikler gerçekleşmişti. Tanzimatla beraber başlayan yeni dönemde, kız rüştiyeleri (1858), kız muallime mektepleri (1870) ve kız sanayi mektepleri açılmıştı. İkinci Meşrutiyet devrinde ise, önce kızların orta okullara ve liselere devamı, sonra da sadece onlar için açılmış Darülfununa devamları sağlanmıştı.⁽⁸⁶⁾

Celal Nuri, memleketimizde erkekler ile kadınların **arasında** uçurumlar vardır.⁽⁸⁷⁾ diyerek meseleyi genel çerçevede ele alarak tartışmalara karışır.

Ona göre Avrupa kadın hakları açısından üstün yönleri vardır ve bunların alınması gereklidir.⁽⁸⁸⁾

Celal Nuri, kadınların eğitilmeleri için yalnız resmi okullara alınmaları ile ilgilenmez. Önce ailenin tarihi gelişimini ortaya koyar. Ailenin belirli tekamül safhalarından geçerek bu güne ulaştığını söyler. ona göre önceleri aile yoktu, ilk insanlarda cinsi münasebet büsbütün hayvanidir.⁽⁸⁹⁾ Daha sonra aileye benzer bir birim oluştu. Bunun geçirdiği çeşitli safhalar sonunda bu günkü Avrupai aile yapısı ortaya çıktı. Bu yüzden ailenin gelecekte bazı değişikliğe uğraması muhtemeldir.

Celal Nuri'ye göre bizde henüz aile fikri sağlam dayanıklı, istikrara kavuşmuş değildir.⁽⁹⁰⁾ Aile henüz Avrupa tarzında gelişmiş değildir. Madem ki Avrupa'nın intizamı, istikrarı ailenin düzenli olmasındadır, biz de gelişmemiz için her şeyden evvel, aile denilen sosyal müesseseyi takviye mecburiyetindeyiz. Belki bir uzak gelecekte, ekonomik ihtiyaçlarımızın, maddi meselelerimizin, hükümetin bir başka surette anlaşılması bu usülleri de değiştirecektir.⁽⁹¹⁾

(86) Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, İstanbul 1969, s. 276.

(87) Celal Nuri, Tarih-i..., C.III, s. 145.

(88) Celal Nuri, TTO ve MT, s. 226.

(89) Celal Nuri, Kadınlarımız, s. 70.

(90) a.g.e., s. 119.

(91) a.g.e., s. 129-130.

Celal Nuri'ye göre, bizim gelişmemiz için aile esasının daha çok yerleşmesine ihtiyacımız vardır. Daha birkaç asır bir aile hükümeti altında ilerlemek mecburiyetindeyiz. Bundan dolayı kurtuluş çaremiz, kuvvetli, sağlam aileler oluşturmaktadır.⁽⁹²⁾

Ona göre kadının şimdilik en önemli görevi ailededir. İktisadi gelişmeler bizde genel olarak kadını hayat mücadelesinde ön plana çıkarmıyor. Ancak ona erkekten ayrı bir eğitim (terbiye)in verilmesine mecburuz. Şu anda siyasi, teknisyen kadınlar pek okadar gerekli değildir. Celal Nuri'ye göre, herşeyden evvel valideye, eşe, eğitimciye, gelecek nesilleri yetiştirecek kadınlara ihtiyacımız vardır. İşte problem bundan ibarettir. Kadın bu bakış açısına göre, herşeyden önce bir eğitimci (mürebbiye) bir pedagoğtur.⁽⁹³⁾

Celal Nuri, toplum içerisindeki gelişerek yükselmiştir. Önceleri ona bir metz (mal) gözüyle bakıldığı için, alınıp satılabilirdik.⁽⁹⁴⁾ Daha sonra mülk olmak ayıbından kurtulan kadın, malik olmak mevkiine çıkmıştır.⁽⁹⁵⁾ Bu konuda İslâmiyet kadar ileri giden yoktur. Napolyon hukuku İslâm Fıkhı yanında vahşi ve çok geridir.⁽⁹⁶⁾ Bunun için kadınların ilerlemelerinde İslâm esaslarından faydalanabiliriz. Ne kadar hürriyet vermek istersek isteyelim, İslâmın verdiği esaslardan daha fazlasını veremeyiz. İslâmiyet feministtir. Buna inanmalıdır.⁽⁹⁷⁾

Hayat şartları bakımından Avrupalı ve Amerikalı kadınların sosyal konumlarının bizdekinden üstün olduğunu bunun da bizi ilkel (ibtidai) bir toplum olmaktan kurtaramadığını savunur.⁽⁹⁸⁾ Buna sebep ise İslâm esaslarından uzaklaşmaktır.⁽⁹⁹⁾ Ayrıca İslâm toplumlarının gerilemesini İslâmdan uzaklaşmaya bağlayarak, kadınlarla ilgili emirlere uyulmamasının da bunlardan biri olduğunu söyler.

(92) a.g.e., s. 119.

(93) a.g.e., s. 119-120.

(94) a.g.e., s. 72.

(95) a.g.e., s. 73-74.

(96) a.g.e., s. 74.

(97) a.g.e., s. 160-162.

(98) a.g.e., s. 181.

(99) a.g.e., s. 167.

Ona göre İslâm şeriatinde kadını vazifede olduğu gibi hukukta da erkekle eşit saymıştır. Oysa ki sonraki istibdata dayalı geleneklerimiz onu yok ediyor.⁽¹⁰⁰⁾

Bu görüşten hareketle evlenme ve boşanma şekillerinin de değiştirilmesini ister. Çok kadınla evlenmenin İslâm öncesi yaygın bir âdet olduğunu, İslâmiyetin bunu ortadan kaldırdığını belirtir.

Celal Nuri'ye göre, bu günkü ihtiyaç aileyi zorunlu bir kurum haline getiriyor. Aile ancak tek evlilik uygulaması ile geliştirilebiliyor. Medeniyet ilerledikçe bir eşle evlilik ilerlemiştir. İlk toplumlarda çok evlilik vardı. Nerede biraz düzen oluşmuş orada aile fikri ve tek evlilik uygulaması başlamıştır.⁽¹⁰¹⁾ Bizde de böyledir. Eskiden ülkemizde çok evlilik çoktu. Gittikçe bu uygulama yok oluyor. Hatta bir eş almak bile bazı yerlerde çok görülüyor, çok geliyor. Bir tarafta geçim sıkıntısı, eski tarzda harem direlerinin⁽¹⁰²⁾ idare edilememesi, diğer taraftan erkeklerin uyanmaları, kadınların şahsiyetlerini tanımaları bu uygulamayı bizde de körelmiştir. Ara sıra iki eşliliğe tesadüf ediliyorsa da bu az ve istisnai bir şeydir. Kısacası çok eşlilik örf ve adetlerimizden çıkmaktadır. Çok eşli ailede çocukların üzerinde olumsuz etkiler bırakıyor. Kıskançlıklar da eklenince bu uygulama iyice azalmıştır.

İslamiyet genelde zannedilenin aksine kesinlikle çok evliliğe engeldir. Maalesef cahil ulemamız bu kuralı yanlış yorumlamışlardır. Anlamamışlardır.

Kuran'ın dört eşe kadar evlenmeye izin vermekle beraber, adalet şartları bulunduğu bu asırda ise adaletin korunamayacağını vurguluyor.⁽¹⁰³⁾

(100) a.g.e., s. 9.

(101) a.g.e., s. 139-186.

(102) Celal Nuri, Mukadderat-ı, s. 78.

(103) Celal Nuri, Kadınlarımız, s. 140-143.

Celal Nuri, evlenme (izdivac) konusuna da değiniyor. Ona göre bizde uygulanan nikah baskıya dayanan batıl esaslara istinad ediyor. Bu uygulamalar da uygunsuzluklara sebebiyet veriyor. Bundan da bölgelere has yataklık eş uygulaması doğuyor. Bu güne kadar eş seçme hakkı sadece erkeklere verilmiştir. Bundan sonra bu hak kızlara da verilmelidir. Faydalı evlilikler çoğalacak, yapılacak meşru bir boşanma uygulaması aile dramları önlenecektir. (104)

Celal Nuri, nikah şeklimizin de değiştiğini, şer'an uygun olan kayıt ve şartların biz de örfen unutulduğunu belirtiyor. Şart ile nikah bizde adet haline gelmemiştir. Evlilikte eşe verilecek mal veya nakit (mehir) düşünülmeden takdir edilmemelidir. Uzun yıllar sonra çocuk sahibi olan evliler bile, lüzumsuz, şartsız, meşru olarak ayrılan çiftlerden erkek eşine çok az bir para ve nafakayla kurtulabiliyor.

Celâl Nuri, bu tip uygulamalara son vermenin zor bir şey olmadığını söylüyor. Her Osmanlı nikah sözleşmesinin yapılacağı şehirde, hazır ise, (kimseye vekalet vermeden) nüfus memuru huzurunda ve resmi şahitlerin önünde, mehrinin ve şartının tesbiti ile resmen evlendirilmelidir. Bu şeriatin emrettiği usulde evliliklerdir. (105)

Gelişme ailenin içinde, karı-koca ilişkilerinde başlamalıdır. Devlet, hükümet ne kadar güçlü olursa olsun sosyal bünyemiz sağlam olmazsa er geç çökeriz. (106)

Celâl Nuri, talâk (boşama) konusunda da şöyle düşünmektedir. Boşanma, meşru, zaruri ve tabiidir. Ancak bu suistimal edilirse, erkek, her istediği zaman sebepsiz eşini boşarsa bundan milletin bünyesi zarar görür. İslâmiyet, sebepsiz erkeğin eşini boşamasını yasaklar. Buna rağmen,

(104) y.a.e., s. 76.

(105) a.g.e., s. 190.

(106) a.g.e., s. 193.

çok evlilik, yataklık eş (istifraş), boşama konularında şer'i hilelerden faydalandığını söylüyor.⁽¹⁰⁷⁾ Bunun önlenmesi evlenmenin sağlamlığına bağlıdır.⁽¹⁰⁸⁾

Kadınların örtünme meselesi de o günlerde tartışılan konular arasında idi. Celal Nuri örtünmenin sadece müslümanlara has bir uygulama olmadığını, diğer dinlere mensup olanların da önceleri örtündüklerini fakat artık bu adetin ortadan kalktığını söylüyor.⁽¹⁰⁹⁾

Celal Nuri, örtünmenin namus ve iffetle alakası olmadığını, bu kurala uymayan namuslu kadınlar ve milletler olduğunu, kadınların çok kapalı bulunduğu yerlerde çok rezilliklerin olduğunu söylüyor.⁽¹¹⁰⁾

Ona göre, müslümanlıktaki tesettür (örtünme) yanlış anlaşılmıştır. Şeran tesettür giyinmek demektir. Erkeğe bir giyinme şekli tesbit edildiği gibi, kadına da tesbit edilmiştir. Yoksa kadının şehvet uyandırmış olacağından islamiyet onu bir torbaya koymamıştır.⁽¹¹¹⁾

Kadın erkek için şehvet verici ise, erkekte kadın için tahrik edicidir. O halde erkeğin de tesettürü gerekir.⁽¹¹²⁾

Bu konuda Batının müslümanların aşırılığa gittiklerini⁽¹¹³⁾ peçeye gerek olmadığını, el, yüz ve bazı fıkıhçılara göre ayağın açılabileceğini söyler. örtünme ile ise peçeyi kasteder.⁽¹¹⁴⁾

(107) a.g.e., s. 149.

(108) a.g.e., s. 155.

(109) Celal Nuri, Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye, s. 192-194, Celal Nuri, Kadınlarımız, s.195

(110) Celal Nuri, Kadınlarımız, s. 195.

(111) y.a.e., s. 196-197.

(112) a.g.e., s. 196-197.

(113) a.g.e., s. 197.

(114) a.g.e., s. 198.

Rusya'da müslüman kadınların örtünmeyi bilmedikleri halde hiç şüphesiz bizim kadınlarımızdan ileridirler. En ilerlemiş müslüman kadınlar Rusya'dadır. (115)

Celal Nuri kadının sosyal hayattaki ve Müslüman kadınların hukuki konumu hakkındaki görüşlerini de şöyle açıklayabiliriz.

Kadın meselesi geneldir. Bu sadece bizim değil bütün insanlığın meselesidir. Ancak bu genel meselenin içinde bir de özel yani Türk ve Müslüman kadınların meselesi vardır. Bu daha yakından bizi alakadar eder. (116) demektedir.

Kadın ile erkek arasında dünyanın her yerinde, insanları gelişmiş, çağdaşlaşmış İskandinav ülkelerinde bile eşitsizlik vardır. Halbuki izan, akıl, açısından erkekle kadın arasında fark olmadığı bilimsel bir gerçektir.

Avrupa yıllardan beri kadın erkek eşitliğini gerçekleştirmek çalışıyor. Halbuki bizde, kadınlar başka, erkekler başka bir alem teşkil eder. (117) Biri diğerini tanımaz.

Bizde kadın kendini kusurlu sayıyor. (118) Eskiden kadının pek işe yaramadığı düşünülürdü. Oysa böyle ileri bir dünyada eski düşünce ve adetlerin korunması cemiyetimizi içten içe çökertecektir. Erkeklerimiz ne kadar ilerlerse ilerlesin, kadınlarımızda onlarla beraber ilerlemezlerse iş yarıda kalır. Dünyada erkeklerin ilerleyipte, kadınların yerinde kalıp, gerilediği bir millet yoktur. (119)

Celal Nuri, kadının katkısı olmadan bir cemiyetin ilerliyemeyeceğini vurgulayarak, "kadınsız bir cemiyet dilsiz bir adama benzer" demektedir. (120)

(115) Celal Nuri, Mukadderat-ı Tarihiye, s. 76.

(116) Celal Nuri, Mukadderat-ı Tarihiye, s. 73.

(117) a.g.e., s. 74. Celal Nuri, Kadınlarımız, s. 167.

(118) Celal Nuri, Kadınlarımız, s. 165.

(119) y.a.e., s. 171, Celal Nuri, Mukadderat-ı, s. 77.

(120) Celal Nuri, Mukadderat-ı, s. 75.

IV. B Ö L Ü M

CELAL NURİ'NİN MÜTAREKE VE MİLLÎ MACADELEYE BAKIŞI

a- Mütareke Döneminde Ülkenin Durumu

Milli Mücadeleyi, Birinci Dünya savaşıdan ayrı kabul etmeye, bu iki savaşı birbirinden kesin hatlarla ayırmaya imkan yoktur. Milli Mücadelenin gerek başlamasında, gerek devamında, askeri ve siyasi yönleriyle Birinci Dünya Savaşının etkileri görülür.⁽¹⁾ 1917 Rus İhtilalini takip eden olaylar, Brest Litovsk anlaşması (3 Mart 1918) ve hatta 93 Harbinin (1877-1878) sonuçları tahlil edildiğinde, Milli Mücadelenin özellikle Doğu Cephesine etkilerini görebiliriz.

Osmanlı Devletini zayıflatmak ve bu zayıflığından istifadeyle boğazlara yaklaşmak arzusunda olan Rusya Balkanlardaki ıslav milletlerin istiklallerini de bahane ederek, Osmanlı Devletine savaş açmıştır.⁽²⁾ Bilindiği gibi yakınçağ tarihimize 93 Harbi olarak geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde Ruslar Kars, Ardahan ve Erzurum'a kadar olan yerleri işgal etmişlerdi.⁽³⁾ Sonuçta Türk kuvvetleri mağlup olunca⁽⁴⁾ 31 Ocak 1878'de Edirne mütarekesi yapılarak savaş sona erdirilmiş, 3 Mart 1878'de de Ayastefanos anlaşması yapılmıştır.

Bu arada Ayastefanos Anlaşmasının hükümleri Avusturya ve İngiltere'yi rahatsız etmişti. Bu anlaşmanın karşısına çıktılar. Fransa'da onların görüşüne katıldı. Bismark'ın insiyatifiyle Berlin'de yeni bir kongreye karar verildi.⁽⁵⁾ Bu doğrultuda, İngiltere-Rusya-Fransa

(1) Sabahaddin Selak, Anadolu İhtilali, İstanbul 1976, s.11.

(2) Genelkurmay Türk İstiklal Harbi I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara 1962, s. 4-5.

(3) Bu savaş ve sonuçları hakkında, Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, Cilt I, İstanbul 1972, s. 81-86.

(4) M.Philips Price, Bu savaştaki yenilgiyi, Türk Ordusunun teçizat ve talim tarbiyedeki ıslahatın yetersizliğine bağlamaktadır. M.Philips Price, Türkiye Tarihi İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar, (Çev. Selahattin Atalay), İstanbul 1977, s. 143-145.

(5) Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara 1983, s. 106.

ve Almanya'nın katıldıkları Berlin Kongresi 13 Haziran 1878'de Bismark'ın başkanlığında açıldı. 13 Temmuz 1878'de de sona erdi. Ayastefanos Andlaşmasının 16'ıncı maddesi değiştirilmiş ve Ermenilerle ilgili olan ve yine onlara haklar veren 61. madde konmuştur.

Berlin Kongresinden sonra Osmanlı Devleti 1911-1912 Trablusgarb ve 1912-1913 Balkan savaşlarına kadar bir barış dönemi yaşamıştır.⁽⁶⁾

23 Temmuz 1908 ihtilali meşrutiyeti getirdi. Meşrutiyetin getirdiği, hürriyet, eşitlik, adalet gibi terimler vatandaşlar arasında birliği sağlayarak İttihat ve Terakki Cemiyetini yükseltti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Devletinin kurtuluşunu bir milli şuur oluşturarak "Türkçülük" politikasında görüyor, bu ise içerdeki gayri müslim milletleri tahrik ediyordu.⁽⁷⁾

Yukarıda sıralanan olaylar zinciri neticesinde sarsılan devlet Trablusgarb savaşı ile (1911) Afrika'daki son Osmanlı toprağı "Trablusgarb Vilayeti"ni Birinci ve İkinci Balkan Savaşlarında dört Balkan devletinin (Bulgaristan, Sırp, Karadağ, Yunan) ortak saldırıları sonucunda meriç nehrine kadar bütün Rumeliyi kaybetmişti. (29 Eylül 1913 Türk-Bulgar İstanbul Andlaşması)

Balkan savaşından sonra Avrupa Devletleri Osmanlı Devletinin artık bittiğine inanmış ve bu inançla İngiltere, Fransa, Rusya, italya aralarında bir savaşa meydan vermeden Osmanlı Devletini paylaşmaya karar vermişlerdi.⁽⁸⁾

(6) Türk İstiklal Harbi I Mondros, s. 5.

(7) Türk İstiklal Harbi I, s. 6.

(8) y.a.e., s. 6.

1914'de Birinci Dünya savaşı çıktığında boğazlar bölgesi ve Doğu Trakya hariç diğer bölgeler üzerinde bu saydığımız devletler genel bir anlaşmaya varmışlardı.⁽⁹⁾

Birinci Dünya Savaşı'nın sebepleri, Avrupa Devletlerini ikiye bölmüş, bir tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'yı İttifak diğer tarafta da İngiltere, Fransa ve Rusya'yı itilaf devletleri olarak karşı karşıya getirmişti.⁽¹⁰⁾

Osmanlı Devleti'nin yönetimini elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri ve özellikle Enver Paşa'nın çabaları sonucu, savaşa Almanya'nın yanında girmeye karar verdiler. Bunu Almanya ile İttifak yaparak belgelediler. (2 Ağustos 1914)⁽¹¹⁾ Osmanlı Deniz kuvvetlerine bağlı savaş gemilerinin Kara Denizdeki Rus liman şehirlerini bombalamaları Osmanlı Devletinin İttifak Devletleri yanında savaşa girdiğini kesinleştirmiş ve 11 Kasım 1914'de de İtilaf Devletlerine savaş ilan etmişti.

Birinci Dünya Savaşına Osmanlı ordusu Almanya'nın da baskısıyla biran önce girmiş ve beş ayrı cephede savaşılmaya başlamıştır. Kafkas cephesinde üçüncü ordu ile Sarıkamış bölgesindeki Allahüekber dağlarındaki taarruzda kaybedilen ikiyüzbin şehitten sonra Türk Ordusu savaş kabiliyetini kaybedecek duruma gelmişti. (22 Aralık 1914-4 Ocak 1915)⁽¹²⁾

Bununla beraber Türk Ordularının bu savaşta bazı cephelerde üstün başarı ve gayret göstermesi özellikle boğazları kendisinden çok üstün kuvvetlere karşı kahramanca savunması ve boğazları itilaf kuvvetlerine açmaması savaşın en az iki yıl uzamasına ve Çarlık Rusya'sının yıkılmasına sebep olmuştu.

(9) Gerek Birinci Dünya Savaşı öncesi, gerek savaş sonrasındaki gizli anlaşmalar için bkz. Türk İstiklal Harbi I, s. 8-9, Gürün, a.g.e., s. 229-232, Sabahatten Selek, Milli Mücadele, C.1, İstanbul 1982, s. 24-27, Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1983, s. 5-6.

(10) Selek, Milli, C.1, s. 16.

(11) Türk İstiklal Harbi I, s. 7.

(12) y.a.e., s. 7.

17 Ekim'de Rusya'da başlayan ayaklanma sonunda Bolşevikler, Kerenski Hükümetini devirmişler ve Lenin başkanlığındaki Bolşevik Hükümetini kurmuşlardı. (17 Kasım 1917) Rus halkındaki açlık ve sefalet, ordudaki savaş yorgunluğu Bolşevik hükümetini ilk iş olarak savaşa son verecek çarelere itti.⁽¹³⁾

Bolşevik Hükümeti Kafkas Cephesinde Erzincan Mütarekesini imzaladı. (17 Aralık 1917)⁽¹⁴⁾ Bolşevik İhtilalinin etkisiyle Doğu Anadolu'dan Rus birlikleri çekilmişti. Buralardaki asayiş bozukluğundan faydalanmak isteyen Ermeniler bölgedeki Türklere saldırıyor⁽¹⁵⁾ ve imzalanan Erzincan Mütarekesini kabul etmeyerek altı doğu ilimizi içine alan (Elazığ, Van, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Sivas) Büyük Ermenistan hayaline kapılarak, Rusların bıraktıkları yerleri işgale girişiyorlardı.

Osmanlı Kafkas ordusunun başlattığı ileri harekâtıyla 13 Şubat 1918'de Erzincan, 12 Mart 1918'de de Erzurum kurtarılmıştı.⁽¹⁶⁾

Bütün cephelerde savaşa son veren Bolşevik Hükümeti Merkezi Devletlerin (Almanya, Avusturya-Macaristan) ve aynı zamanda Osmanlı Devleti temsilcileri arasında yapılan Brest-Litovsk (3 Mart 1918) andlaşması ile daha önce kaybettiği Kars, Ardahan ve Batum'u elde etmiş oluyordu.⁽¹⁷⁾

Bu andlaşma ile üç sancak anavatana katılırken yaklaşık yedi ay sonra uzun süren savaşın verdiği yorgunluk ve çöküntü sonucu, İttifak Devletlerinin bazılarının tek taraflı barış teşebbüsleri olmuştu.⁽¹⁸⁾

(13) Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ankara 1968, s. 3.

(14) Türk İstiklal Harbi I, s. 14.

(15) Ermenilerin bu bölgede 1917 sonrasında yaptıkları tecavüzler için bkz. Kazım Karabekir, Bolşevik Ordusunun Çekilmesinden Sonra Osmanlı Harekatı, Erzurum 1919, s. 2-3.

(16) Karabekir, Erzincan ve Erzurum Kurtuluşu, İst. 1939, s.210.

(17) Brest-Litvosk için Yusuf Hikmet Bayur, Türk inkılap Tarihi, C.III Kısım 4, Ankara 1967, s. 135-137, Aydemir Enver, C.III, s. 362-366, Stefanos Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden Millî Mücadeleye), İstanbul 1979, s. 44-49.

(18) Selek, Millî, C.I, s. 62.

Savaşın yorgunluğunu hisseden ve belirtileri görülen ilk devlet Avusturya-Maceristan imparatorluğu'dur.⁽¹⁹⁾ Müttefiklerden Bulgaristan ise 26 Eylül'de barış isteğinde bulunmuş 29 Eylül'de de mütareke imzalamıştır. Zaten savaşı kaybettiğini 1918 sonrasında anlayan⁽²⁰⁾ Almanya'nın da barış teşebbüsünde bulunmaktan başka yapacak birşeyi kalmamıştı.

Müttefiklerinin tek tek mütareke yapmaları sonucunda, Osmanlı Devleti de bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi İngiltere temsilcisi, Amiral Calthrope ile Osmanlı temsilcisi Rauf (Orbay) Bey'in başkanlıklarında Mondros limanında 30 Ekim 1918'de imzalanmıştı.⁽²¹⁾

Şartları çok ağır olan bu mütarekenin maddelerine bakıldığı zaman, bunun savaşa son veren bir andlaşma olmadığı, Osmanlı Devletine fiili olarak son veren bir belge özelliğinde olduğu açıktır.⁽²²⁾

Bu durumu gören sivil ve askeri kanatlardan tepkiler geliyordu. Bunların en başında Mustafa Kemal vardı. Mustafa Kemal'in daha sonra başlattığı Milli Mücadeleye destek verenlerden biri de çalışmamızın konusu olan Celal Nuri'dir. Onun bu gelişmelere bakışı ve fikirlerini aktarmaya çalışacağız.

b- Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde İtilaf Devletleriyle İlişkilere Bakışı

1- Mütareke Döneminde İlişkiler

Mondros Mütarekesinden sonraki dönem, Celal Nuri'nin yeni bir fikri ve siyasi çizgi takip ettiği dönemdir. Harpten sonra, tavır değiştirmiş ve yeni döneme ayak uydurmuştur. I.Dünya Savaşına girmemizi, Almanya ile

(19) Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1983, s. 137.

(20) Selek, Milli C.1, s. 62.

(21) Mütarekeye gönderilecek heyet başkanı konusundaki gelişmeler için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara 1984, s. 153-154. Mütareke Metni için bkz. İsmail Soysal, Tarihçileri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), Ankara 1983, s. 12-14.

(22) Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, İzmir 1984, s. 107.

İttifak etmemizi, bu konuda, İttihat ve Terakki'nin takip ettiği politikayı destekliyordu.⁽²³⁾ Mütarekeden sonra İttihat ve Terakki hakkında ve yine ondan farkı olmadığını ileri sürdüğü Hürriyet ve İtilaf Fırkası aleyhinde yazılar yazdığını görüyoruz.⁽²⁴⁾

Celal Nuri savaşın devam ettiği yıllarda (1917) Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilalinin devletlerin dış politikalarında önemli değişikliklere neden olduğuna işaret etmiştir.

10 Kanuni Sani 1918 de yazdığı bir yazıda, Bolşevik İhtilalinin süratle yayılacağını belirtmektedir. Bolşevik ihtilalinden sonra İngiltere politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. Daha önce Çarla yapılan bir antlaşma boğazlarımızı Rusya'ya teslim ediyordu. Bundan vaz geçmek zorunda kalmıştır. Celal Nuri bunu iki sebebe bağlamaktadır. Birincisi hukuki, ikincisi zahiri. Hukukisi Boğazları alamadılar. Bütün güçleri "Osmanlı denilen yalçın kayanın önünde kırıldı da ondan" diyerek Çanakkale Zaferini gösteriyor. Zahirine gelince ".bu alelade bira avukat işidir. Münakaşaya bile değmez" diyerek İngilizlerin politika değişikliklerini "tornistan" olarak değerlendiriyor.⁽²⁵⁾

Celal Nuri 14 KS. yayınladığı bir başka yazısında yine İngilizlerin dış politikadaki dönekliliklerine değiniyor. Lloyd George'un verdiği bir sözü eleştirerek (hatta namusum üzerine dediği), Sırbistan'ı kendi sınırları içinde ihya edecekleri sözünün boş olduğunu ve verilen cevapta "Sırbistanı ihya edebilirsiniz ama Sırpları ihya edemezsiniz" şeklindeki Osmanlının cevabına değiniyor.

İngilizlerin başka devletleri savaşa sokma politikalarını eleştirerek, Bolşevikler ve liderleri (Lenin, Troşki) siyasette acemi

(23) Celal Nuri, İttihad-ı İslam ve Almanya, s. 32.

(24) Celal Nuri, İleri, 23 Temmuz 1919.

(25) Celal Nuri, Atı, 10 Kasım 1918.

olabilirler, ama hiçbir zaman gayri insanidir denemez diyerek Bolşevik'leri desteklediğini en azından politikalarını benimsediğini söyleyebiliriz.⁽²⁶⁾

Yukarıdaki görüşünü destekleyen yazısını sürdürerek, 1917 Bolşevik Rusyasının esaretin yıkılmasını gerçekleştireceğine ve insanlara özgürlük vaadeden dünya insanlarına seslenen bildirilerine inandığını söylüyor. Hatta onların dış politikalarında yürüttükleri sosyalizmi ehl-i imanın muhafazası için uygun gördüğünü belirtmektedir.⁽²⁶⁾

Celal Nuri bu tarihlerde millet ve saltanatı beraber düşünüyor ve milletin kurtuluşunu saltanatın kurtuluşu olarak⁽²⁷⁾ değerlendiriyor.⁽²⁸⁾ Yine bu tarihlerde Türk milletinin içinde olan milliyet perverlikten söz ederek, hala bu duygunun (milliyetçilik) olduğuna işaret ediyor.

Celâl Nuri'nin 14 Haziran 1918'e gelindiği zaman Bolşevik Rusya hakkındaki fikirlerinde değişiklik görülmektedir. Bu dönemde Celâl Nuri'nin görüşleri gazete ve mecmualarda yayınlanmaktadır. Âti de yayınlanan "Rusya Doğuyor mu ölüyor mu?" başlıklı makalesinde şu düşüncesini açıklıyor: İngiliz mecmuasında (Nisan Tarihli) bir yazar "..Ruslara göre Harbi Umumi, Rus tarihi içinde bir vakadır, İngilizlere göre ise Rus inkılabı Muharebe-i Umumiye tarihi içinde bir vakadır." Celal Nuri'ye göre, "bunun açıkcası Moskoflar için asıl mühüm olan kendi inkılaplarıdır. Harbi Umumi ise sonradan olandır" diyerek yorumun doğru olup olmadığına kararsızdır. Ancak dikkatini çektiğini de belirtmektedir. Ona göre!

1789 Fransız İnkılabı da bir dış savaş ile doğmuştu. Halbuki savaşlar unutuldu inkılap kaldı.

(25) Âti 10 KS. 1918.

(26) Âti, 14 KS 1918.

(27) Celal Nuri'nin daha sonra bu görüşünü değiştirdiğini görüyoruz.

(28) Âti 5 Şubat 1918.

Parçalanmasını düşünmez isek belki Rusya ölmüyor, doğuyor. Ancak Çar'ın "emperyalist" Rusya'sı ölmüştür. Dünyada hiçbir kuvvet düşünülemez ki İkinci Nikola'nın saltanatını iade etsin. Rusya'dan ayrılacak milletlere istiklal ve saadet dilerim. Emperyalizm, ancak Çarlığın bir politikasıymış, asıl halk, Çarlığın zulmüne uğrayan köylü, Sibiryada inleyen memurlar, amele, bu politikayı nefretle reddedermiş. İnşallah bu görüş doğrudur. Doğru ise bu bizim için nimettir. Lakin Holştayin'in, Romanofların politikaları acaba Rusların karakterlerine girmedi mi? Bakınız Çar gitti. Yeni Dışişleri Bakanı Boğazlarımız hakkında aynı politikayı takip etti.

Şunu da hemen belirteyim ki, insaniyet, medeniyet, terakki, tekamülperverlik yolunu açan bolşevikler bütün müslüman ve Türklere zulüm yapıyorlar. Tolstoy'un, Gorki'nin hayal ettikleri gibi, insaniyetkar, medeniyetkar, yumuşak, mütakamil bir Rusya oluşabilir. Bunun ihtimali vardır. Lakin ya olmazsa, anaşisi devamlı bir hal alırsa, yeniden Çarlık olursa, bunlar hep olabilecek ihtimallerdir. Malesef hakikat belirsizdir. Onun için her ihtimali göz önüne alarak, Çarlığın, hiç olmazsa emperyalizmin tekrar politika haline gelmesi ihtimaline karşı hazırlıklı davranalım. İhtiyatsız davranmamak Osmanlı siyaseti için bir umde olmalıdır, demektedir. (29)

Görülüyorki Celal Nuri bu tarihlerde Bolşevik İhtilalinin ilk günlerindeki kanatı birazcık değişerek tereddüde düşmüştür. Devletin dış politikalarını tesbit ederken bu görüşlerine dikkat etmesini istemektedir.

2- Milli Mücadeleye Bakışı ve Manda Meselesi

Mondros Mütarekesinden sonra 13 Kasım 1918'de İstanbul'a çıkan işgal kuvvetleri, karşı güçleri sindirebilmek için, 5 Şubat günü bir kararname ile İstanbul Hükümeti, sıkıyönetim uygulanan yerlerde, süreli ya

(29) Atı, 14 Haziran 1918.

da süresiz her türlü yayınla ilgili denetlenmeleri kararı alınmıştır. Ancak bu karara karşı büyük bir tepki oluştu. 14 Şubat 1919 da toplanan bir Basın Kongresi, Mahmut Sadık, Ahmet Rauf, A.Emin ve Celâl Nuri'den oluşan bir heyet seçerek, hükümetle temas etmek üzere görevlendirildi. Kanun-i Esasinin hükmü yerine getirilmezse bütün gazete ve dergiler, protesto olarak "derhal tatil edilecekti. Bunun üzerine hükümet bu kararından vaz geçti.⁽³⁰⁾

Ülkenin şartlarının çok zorlaştığı bu dönemde, işgal kuvvetlerinin kontrolü altında bulunan İstanbul'dan herhangi bir kurtuluş savaşını yürütmek mümkün gözüküyordu. Ülkenin çeşitli yerlerinde milli mücadele cemiyetleri oluşmaktaydı. Bu dağınıklığı birleştirmek ve Milli Mücadeleyi, başlatmak için Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı.

Celal Nuri'nin çıkarmış olduğu İleri gazetesi, Milli Mücadele Hareketini bütün gücüyle desteklemiştir. İlk cephe haberlerini veren gazete İleri olmuştur.⁽³¹⁾

Celal Nuri, 1 Ağustos 1919 günü Türk Milletinin kurtuluşu için yeni bir yol teklif eder. Manda meselesinin Avrupalılar tarafından Osmanlı için kullanıldığını, bu kelimenin bir çok anlamı olduğunu izah ederek mandaya karşı olduğunu bunun yerine getirdiği yeni teklifi açıkladığını görüyoruz. Bu teklifinde şöyle diyor: Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgelere ayrılarak ve her bölgede başka bir manda kurulması, İmparatorluğun, bir daha uyanmamak üzere yok olacağına, Türk milletinin dağılmasına ve korkunç bir rekabete, devamlı anlaşmazlıklara sebep olacaktır. Cemiyet-i Akvamın bunları göz önünde bulundurmasını istemektedir. Meselenin en güzel çözümü, ülkenin topraklarının tamamını korumaktır.

Celal Nuri, Wilson Prensiplerinin 12. maddesine göre "Türkiye'nin sınırı, Makedonya'da, Trakya'da, Klihya'da, Ermeniya'da, Kürdistan-Kafkasya'da, Irak'ta tayin edilmelidir." demektedir.

(30) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1983, s. 155.

(31) İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Ankara 1981, s. 5.

Bütün bunlara rağmen Celal Nuri Bey Düvel-i Muazzamanın gücünü bildiği için, topraklarımız dağılmadan Cemiyet-i Akvamın da uygun göreceği şu uygulamayı: "İzet-i nefsimize ağır geleceği için manda kelimesiyle şu tarz idarenin mübadelesinde azim fayda vardır" diyerek açıklamaktadır.

Meclisi Mebusan eskisi gibi işine devam edebilir. Meclisin yeniden açılması hakkı olarak Kanun-i Esasi usulü esnasınca tadil edilerek, yeni bir Meclis-i Ayan teşkil olunabilir. Her iki meclise kanun teklif etme yetkisi verilebilir. Meclis-i Ayan takriben elli azadan oluşabilir. Bunun bir kısmı milletimizden usul ve kurallara göre atanabilir. Diğer bir kısmı da Düvel-i Muazzama'nın tavsiyesi üzerine ya kendi tebalarından veya tarafsızlardan olmak üzere oluşturulabilir. Bunlara görevleri süresince (geçici hemşehri) sıfatı verilmelidir. Saltanatımızla Avrupa'nın gayesi uzlaştırılabilsin. Ancak bu suretle, ihtiraz ve müdahalelere, rekabetlere set çekilebilir. Meclis-i Ayan müfettişler vasıtasıyla idareyi teftiş eder. Mesela şimdiki Osmanlı Meclisi Düyun-u Umumiyesi ile maliye nezareti birleşebilir. Kapitülasyonlar kaldırılarak, Cemiyet-i Akvam'ın koruması altında her türlü muhakim birleştirilebilir. Kanunun yenileştirilmesi şarttır. Hükümet ve devlet yöneticileri işleri kendi başlarına yürütebilecek duruma geldikten sonra bu heyetin vazifesi sona erecektir. Bu sistem 15 sene uygulanabilir.⁽³²⁾

Rapor bazı yazarlarca sert tepkilerle karşılanır. İleri gazetesinde beraber çalıştığı, İttihatçıların "Milli filozof" dedikleri⁽³³⁾ Rıza Tevfik raporu bir cinayet vesikası olarak değerlendirir.⁽³⁴⁾

Celal Nuri, yine İleri'de yayınlanan bir makalesinde bazı kişilerin Amerika sefarethanesine giderek siyasi koruma istiyorlarmış. Bizim gibi köklü bir tarihi olan milletlere manda veya "tevelliyat" konmamalı. Buna ne şekil verilirse verilsin reddederiz, kabul etmeyiz. "Muzâ heret-i

(32) İleri, 1 Ağustos 1331.

(33) Samet Ağaoğlu, Babamın Arkadaşları, s. 20.

(34) Raporun tam metni için bkz. Giridi Ahmet Saki, a.g.e., s. 50 ve sonrası.

Siyasiye" bir kaç devletin koruması şeklinde olursa manda olmaktan çıkacağı için farklı düşünülebilir⁽³⁵⁾ demektedir.

Celal Nuri'nin 3 Ağustos 1335 tarihli İleri gazetesinde yayınlanan "Tevelliyat-ı Siyasiye-Müzaheret-i Siyasiye" başlıklı makalesinde, mandacılara seslenerek hiç kimsenin bunu savunamayacağını, müzaheretin (yardım etme, koruma), tevelliyat-ı Siyasiye den farklı olduğunu ileri sürerek, milletlerin yalnız şimdiki durumları değil mazi (geçmiş) ve istikballerinin (geleceklerinin) olduğunu, bu günkü kötü yönetime bakılmaması gerektiğini vurguladığını görmekteyiz.⁽³⁶⁾

Celal Nuri baştan beri karşı çıktığı manda meselesine 1920'de de karşı çıkmıştır. "Manda değil Müzaheret-ı Düveliyeye" başlıklı makalesinde bu konuda yazdığı yazıların anlaşılmadığından şikayetçidir. Daha önceki yazılarında belirttiği gibi "manda" "tevelliyatı Siyasiye" demektir. Bu ise zorla yükletilir veya yüklenilir. Taleple ve istihramla olmaz. Hiç kimse "geliniz beni vesayet ve velayet altına alınız" demez belki insafa talip olur, diyerek tek bir devletin mandasına karşı olduğunu belirtmektedir.

Ancak, mandaya ne şekil verilirse verilsin reddetmemizin yanında "Cemiyet-i Akvamın müzaheretine şükran ile mukabele ederiz. Maksudımız bütün devletlerin hüsmü nazarını temin ve ondan istifadedir". Ona göre bir devletin değil bir çok devletin yardım ve korumasının daha faydalı olacağıdır.

Zaten dünya devletleri bir devletin meşgul olacağı şekilden çıkıp, bütün devletlerin oluşturduğu Cemiyeti Akvama dahil oldukları, Cemiyet-i Akvamın yaşayacağına da inanırız.

(35) Celal Nuri, "Manda Müzaheret", İleri 23 TE 1919

(36) Celal Nuri, 4 Tevelliyat-ı Siyasiye Müzaheret-i Siyasiye" İleri 3 Ağustos 1919

Böyle idare hiç bir milletin istiklal hakkına dokunmaz milli gururuna olumsuz etki yapmaz. Açılacak Meclis-i Mebusanın üyeleri arasında manda siyasetini ne şekilde olursa olsun kabul edecek kimse yoktur. Celal Nuri Meclis-i Mebusanın da kendisi gibi düşündüğünü belirtmektedir.

Bunun yanında iktisadi açıdan da tek bir devletin mandaterliğinin sağlıklı olamayacağını vurgulayarak, İngiliz Parlamentosunda bu meselenin kendilerinin meselesi olduğu tartışıldığı zaman, dışişleri bakanlarının söz alarak, öyle olmadığını bütün itilaf devletlerinin ve hatta Amerika'nın meselesidir dediğini iddia etmektedir.

Hakimiyet-i Milliyenin meclise hakim, orada kanun yapma gücüne sahip olacağı güne kadar biraz sabır gösterilmesi uygundur diyerek sabredilmesinin gereğini vurgulamaktadır. (37)

Hatta bazı kişilerin kişisel olarak gidip bazı devletlerden manda koymalarını istediklerini eleştirerek, kişilerin istekleri ancak kendilerini bağlar, milletleri değil. Bizim gibi köklü bir tarihi olan milletlere manda veya tevelliyat-ı Siyasiye konmamalı diyerek bu kelimeleri sevmediğini işaret etmiştir. (38)

Celal Nuri, iktidarda bulunan Ali Rıza Paşa hükümetinden, ülkede demokrasinin yerleşmesi için Meclis-i Mebusanın biran önce açılmasını ister. (39)

"Hakimiyet-i Milliyeye Doğru" başlıklı bir başka makalesinde de, oluşturulacak Meclis-i Mebusanın Kanun-i Esaside belirtilen kurallara göre hukuk içinde yapılmasını, atama ile yapılmamasını, mebus adaylarının önceden basına açıklanmasını ve adayların öz be öz Türk olması gerektiğini vurgulamaktadır. (40) Ancak böyle oluşacak meclisten ve onun açılmasından birşeyler beklemektedir.

(37) Celal Nuri, "Manda Değil Müzaheret-i Siyasiye" İleri, 8 KS. 1920.

(38) Celal Nuri, "İstanbul'un Fikri" İleri 16 Zilkade 1335.

(39) İleri 3 TE 1919.

(40) Celal Nuri, "Hakimiyet-i Milliyeye Doğru" İleri 20 Temmuz 1335.

Celal Nuri, bir başka makalesinde her aklına gelenin bir ülkeyle dost olunması gerektiğini yazdığı, bu ortamda bu gibi davranışların gereksizliğini, dostlukların köklü ve samimi olması gerektiğine işaret etmektedir. İngiltere ile de böyle samimi ve köklü dostluk kurulabilir.⁽⁴¹⁾ Hatta toprak bütünlüğümüzü tanıyan bütün devletlerle, dostluk kurabiliriz. Onların yardımlarını büyüklükleri oranında bekleyebiliriz.⁽⁴²⁾ demektedir.

Celal Nuri, 19 Mayıs 1919'dan itibaren, Anadolu'daki Milli Mücadeleyi destekliyerek İstanbul Hükümetlerinin hiçbir iş yapamayacaklarına işaret ederek, milleti Milli Mücadeleye destek olmaya çağırmıştır.

3- Kuvay-ı Milliyyeye Bakışı ve Mustafa Kemal'le İlişkisi

Celal Nuri, dilsiz olmanın, istekleri anlatamamanın büyük bir eksiklik olduğunu belirttiği makalesinde, şöyle demektedir: Millet in demokrasi fikri vardır, sağlıklıdır. Ancak iyi anlatılamamaktadır. Rakipler daha güzel anlatmaktadırlar.

Bütün Anadolu'nun tamamının, fikirlerini ve temayüllerini, İstanbul'da hangi düşüncelerin desteklendiği bilinmektedir. Adalet istiyorlar.

Azerbaycan'dan Suriye'ye Irak'a kadar uzanan vatanımızda, hiçbir yerleşim birimi yoktur ki Türkler çoğunlukta olmasın. Avrupa Yüksek Divanı bilmelidir ki Türk dediğimiz millet bu ülkenin asıl ve eski sahibidir. Sonradan gelmiş değildir.

(41) Celal Nuri, "İngiltere Dostluğu" İleri, 23 Temmuz 1335.

(42) Celal Nuri, "Osmanlı Siyaseti Hariciyesi" İleri, 24 Temmuz 1335.

Turan ahali si ile buradakilerin farkı büyüktür. İşte bunun içindir ki biz eskiden beri vatan fikrini ileriye sürdük. İttihat ve Terakki Cemiyeti şiddetle Turancılığı savundu. Turan denizi bilmez. Batı Türki denizci bir millet olarak bilir diyerek yeni oluşumların "Turan"cı olmadıklarını hem içeriye hem de dışarıya anlatmağa çalışmıştır.

Türk vatanının sınırları bellidir. Fransa'nın, İspanya'nın, İtalya'nın sınırları nasıl belli ve kesin ise bizim vatanımızın da öyledir. Türk demokrasisi her nokta üzerinde, fedakarlık yapabilir, ancak vatanın bölünmesine razı olamaz düşüncesiyle mütarekenin şartlarına karşı olduğunu görüyoruz.

Türk demokrasisinin bu isteği Wilson prensipleriyle Klemenso'nun bize verilen cevaplarıyla asla zıtlık göstermediğini ileri sürerek maddeleri yumuşatmaya çalışıyor. Şöyle ki: Azınlıkların hukuku saklıdır. Bu konuda her türlü görüşmeye memnuniyetle hazırız. Sadece vatanımıza saldırılmasın. Celal Nuri, Cemiyet-i Akvandan demokrasiyi isteyen ve ona layık olan milletimizi bu kötü gidişten kurtarmasını istemektedir. Ona göre Türk demokrasisi hukukunu koruyamıyor, savunamıyor. Milli hakimiyet İstanbul Hükümetleri tarafından hakim kılınamıyor.⁽⁴³⁾

Celal Nuri, Kuvay-i Milliye'nin başarılı olduğunu⁽⁴⁴⁾ İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilafçıların ayrı ayrı kendi fikirlerini savunduklarını, karşı tarafı suçlamalarının doğru olmadığını, bunların ikisinin de mücadeleyi bırakarak Kuvay-ı Milliye hareketini desteklemeleri gerektiğini savunmaktadır. Hatta Anadolu'daki bu hareketin tek kurtuluş yolu olduğunu topyekün desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir.⁽⁴⁵⁾

(43) Celal Nuri, "Türk Demokrasisinin İstekleri" İleri, 8 Zilkade 1335.

(44) Celal Nuri, "Kendisine İstinat Mümkün Olan Bir Hükümet", İleri, 26 Temmuz 1335.

(45) Celal Nuri, "Kuvay-ı Milliye Tereddidi Etmemeli" İleri, 4 TS 1336.

Celal Nuri, Kuvay-ı Milliyeyi sadece Anadolu'nun kurtarılması için kurulmuş geçici bir topluluk olarak görür. Bu gayeye hizmet ettiklerini, ne ittihatçılara, ne de itilafçılara benzemediğini, bunun yaptıkları hareketlerden anlaşıldığını bu hareketi desteklediğini yazmaktadır. "Eğer istibdata meyledecek olurlarsa ona karşı gelecek muhalif kuvvetlerin ser defteri biziz" diyerek, böyle bir ihtimalin olmadığını belirtir. Bu ve benzeri sözlerle Anadolu Hareketine katılanları adeta, İttihat ve Terakki ve onun bir devamı olarak gördüğü Hürriyet ve İtilaf Fırkasına siyasi bir rakip olarak görür.⁽⁴⁶⁾

Celal Nuri, Kuvay-ı Milliye Hareketini, ülkenin bölünmesi, yok olması ihtimaline ve milletin imkanlarının yok olması üzerine oluşmuş, saldırgan olmayan, baskıyı benimsemiye bir kitle olarak görmektedir. Meclisin açılması ve haklı ve yasa gereği açılması, ülkenin ve milletin bölünmezliği doğrultuda çalışmaya başlamasından sonra dağılacığını belirtmektedir.⁽⁴⁷⁾

Celal Nuri, daha milli Mücadele başlamadan, mütarekeden az evvel ve az sonra, İleri gazetesinde bir merkez etrafında toplanmak fikrini ileri sürdük. Ahmet Rıza Bey bu fikri benimsemişti. Mustafa Kemal Paşa da aynı düşünceyi paylaşıyordu⁽⁴⁸⁾ diyerek daha başından beri Kuvay-ı Milliye Hareketini desteklediğini iddia etmektedir.

Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ile haberleştiğini söylemektedir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki İleri Gazetesi yazarı Celal Nuri Bey'e, 8 Ekim 1919'da bir telgraf çekerek sansürün zararlarını dile getirmiş, sansür hakkında yeni kabineye gerekli isteklerin sunulduğunu, sonucun beklendiğini, milli isteklerin yerine getirilmesi için mevcut hükümetin "milli istiklalin ve meşrutiyetin" maddelerini teşkil eden basın hürriyetinin sağlanmasına hep birlikte yardımcı olunması

(46) Celal Nuri, "Kuvay-ı Milliye" İleri 19 TE 1919.

(47) İleri 29 TE 1919.

(48) Celal Nuri, "Kendisine İstinat Mümkün Olan Bir hükümet", İleri 26 TE 1335.

istenmektedir, demektedir.⁽⁴⁹⁾ Aynı gün, 8 Ekim 1919'da Celâl Nuri Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telde "Gazanız mübarek olsun" diyerek ileri gazetesi ile çalışmaya devam ettiklerini, kamuoyunu geceli gündüzlü aydınlattıklarını, şimdiki adıyla İçişleri Bakanı ve Basın Yayın Genel Müdürünün basına baskı yaptığını, "Meclis-i Mebusan" gibi kelimelerin yayınlanmasını yasakladığını bildirmekteydi.⁽⁵⁰⁾

Celal Nuri, Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmesinden ve onun dış politikaya bakış açısından söz etmektedir. Celal Nuri, şu anda iç politika ne kadar önemliyse, dış politikada o kadar önemlidir. Mütareke devam etmektedir. Antlaşma henüz imzalanmamıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Celal Nuri mandaya karşı, ancak devletlerin yardım ve korumalarına muhtacdır. Bütün arzu eden devletlerin yardımlarını kabul ederiz demiştir. "Teessüf olunur ki, Kuvay-ı Milliye aleyhinde bulunan bazı bedhahlar, Türk milliyet perverlerini İngiltere'ye karşı gösteriyorlar. Bu ciheti Amasya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'dan sordum" Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta hiçbir devlet hakkında düşmanlığımız yoktur diyordu.

Paşanın bu cevabını bir cümle de kendisinin ekleyerek hiçbir devlet, hakkında düşmanlığımız yoktur, hatta hepsine sevgimiz vardır ve vatan ve milletimizin bölünmezliğini sağlamak ve dünyada bir denge unsuru olmak için derecesine göre her devletten yardım bekleriz⁽⁵¹⁾ diyerek cümleyi almaktadır.

Kuvay-ı Milliye, aynı gazetemiz gibi manda siyasetini reddediyor. Bu konuyla ilgili, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşünü açıkça bildirmesini istediğini, Onun da Sivas Kongresinin sekizinci maddesini hatırlattığını söylemektedir. Bu madde şöyledir: Amacımız en evvel devlet ve milletimizin içerde ve dışarda istiklalidir. Vatanın tamamı saklı kalmak şartıyla,

(49) Yücel Özkaya, Milli Mücadelede Atatürk ve Basın, Ankara 1989, s. 36.

(50) Özkaya, a.g.e., s. 37.

(51) Celal Nuri, "Osmanlı Siyaset-i Hariciyesi", İleri, 24 TE 1335.

milli esaslarına uymak üzere ülkemiz halkında, istila emelleri beslemeyen her hangi bir devletin iktisadi yardımını memnuniyetle kabul ederiz.

Tabii ki İngiltere gibi bir devletin yapacağı yardım küçük devletlerden beklediğimiz kadar olamaz. Her devletin derecesine göre yardım bekliyoruz. Duyururuz ki, İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya'nın dostuyuz. (51)

Celal Nuri, emperyalizme karşı çıkmamanın, islamlık ve Türklüğü bir tarafa bırakmak demek olmadığını "Biz müslüman oğlu müslüman, Türk oğlu Türküz" diyerek, İslam ülkeleriyle olan ilişkilere karşı değil, aklın yolu olan ilişkilerin devamından yana olduğunu göstermektedir. (52)

Celal Nuri, bir taraftan Kuvay-ı Milliye'yi destekler ve Mustafa Kemal Paşa ile haberleşirken diğer taraftan da barış antlaşmasının maddelerini lehimize çevirmenin yollarını açıklamaya çalıştığını görmekteyiz.

Diplomasinin eskiden farklı, şimdi daha farklı olduğunu, iyi bir diplomasi için güçlü bir teşkilatlanmanın gerektiğine işaret etmektedir. (53)

Celal Nuri, barışın lehimize sonuçlanması için, ülkenin durumunun, şartlarının iyi değerlendirilerek, iyi bir heyet oluşturulmasını tavsiye etmektedir.

Damat Ferit Paşa'nın seçtiği üyelerin hiç biri, Ferit Paşa'nın yaptığı işlerden habersizdirler. Bu gülünç duruma düşmeyelim. Barışı antlaşmasını imzalıyacak üyelerin oluşturduğu heyet mükemmel olsun. İmzalanacak antlaşma iyici incelensin ki iyi bir antlaşma olsun demektedir. (54)

(51) Celal Nuri, "Osmanlı Siyaset-i Hariciyesi", İleri 24 TE 1335.

(52) Celal Nuri, "Osmanlı Emperyalizmi" İleri 18 TS 1335.

(53) Celal Nuri, "Eski ve Yeni Diploması" İleri 28 TS 1335.

(54) Celal Nuri, "Osmanlı Sulha Yaklaşmış, Lakin Biz Sulha Hazırmıyız", İleri 22 KE 1335.

Celal Nuri, Milli Mücadele yıllarında da farklı muhtevalara sahip yazılar yazmıştır. Bu yazılar biraz da değişen şartlara bağlıdır. Ancak değişik bir yaklaşımla da olsa Milli Mücadeleyi desteklemiş onların yanında yer almıştır. Milli Mücadeleyi her türlü siyasi anlayışların üstünde tutulması gereken, kurtuluşumuz için son çare olarak görmüştür.⁽⁵⁵⁾

Milli Mücadelenin başarılı olması için, bazen dönemin alimlerine seslenerek, onları milletin kurtuluşu için göreve çağırmıştır.⁽⁵⁶⁾ Özellikle din alimlerinden istedikleri, onların halka moral bakımından destek olmalarıdır. Bu destek, daha çok yeni bir sistemin kurulması doğrultusunda olacaktır. Celal Nuri'nin bu konuda hazır bir programı bile vardır. Aşağıda bu cezri programını açıklayacağız.

c- Celal Nuri ve Cezri Programı

Toplumun yeni bir döneme girdiğini belirten Celal Nuri bunun için radikal inkılaplara gereksinim duyduğunu belirtir. Bu fikrini hazırladığı bir programla açıklar. Bu programında bir giriş ve 86 madde vardır. Adeta anayasa taslağı gibi düşünülerek hazırlanmış olan programın en bariz özelliğı, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen inkılapların içeriğine benzer hükümler taşımasıdır. Giriş kısmında şöyle denilmektedir.

Dünyada şu son devirde örneğı görülmemiş felaketler oluşmaktadır. Eski kurumların artık devam etmesi ilelebet kalması mümkün değildir. Genel bir inkılap başladı. Bu inkılap bir kaç senede durulacak bir özellik göstermemektedir.

Osmanlı alemleri emsali görülmemiş şu felaketin içinde kaldı. Bizim her Avrupa ve Amerika devletinden zayıf bulunmamız, mevcut buhranı bir kat

(55) İleri 4 TE 1919

(56) İleri 9 TE 1919.

daha çapraştırıyor. Biz de bir inkılabı maruz kaldık. Bundan dolayı Türk ve Müslüman alemleri hem cihan inkılabına uymalı hem de şimdiye kadar iştirak etmediğimiz cereyanlara karışmalıyız. Öyleyse Avrupa bir inkılap geçirirken biz bir kaç inkılabı birden geçirmek durumundayız.

Osmanlı imparatorluğu birçok milleti içinde barındıran büyük bir imparatorluktu. Şimdi ise çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bir devlet haline geliyoruz. Bu özelliğinin değişmesi ile birlikte zihniyetimizin de değişmesi gerekir. Zaten Dünyanın her tarafında imparatorluklar çöküyor. Rusya, Almanya, Avusturya-Maceristan imparatorlukları çöktü. Yerlerine milli devletler kuruluyor. Bu gelişmelerin dışında kalmak imkansızdır. Dünyanın her yerinde demokrasi, mutlakiyet, totaliter veya teokratik devlet anlayışının üzerinde tutulmaktadır. İran ve Çin'e varıncaya kadar, hatta Avrupalı olmayan devletler bile meşrutiyet⁶ kabul ettiler. Zaten "meşrutiyet usulleri, İslamiyetin esaslarından başka bir şey değildir"

Eski usuller, manevi kurumların kuralları, istibdat ve mutlakiyet, idarey-i maslahatçı tutumlar bizi başımıza gelen felaketlerden kurtaramadı. Bunun içindir ki mevcut kurumların değişmesini istiyor yeni kurumların olmasını istiyoruz. Cezrilik binanın yeniden kurulmasını emreder. Her ne varsa değiştirilmesi yenilenmesi gerekmektedir. Zihniyetin değişmesi şarttır. Bu değişiklikleri yapmaz isek çöküşümüz muhakkaktır. Şimdiye kadar ki ıslahat tedbirleri, Gülhane Hatt-ı Humayunu, 1876 Kanun-u Esasi'si, ittihat ve Terakki tarafından meşrutiyetin ikinci kez ilanı hep yarım tedbirlerdir. Bunlardan daha esaslı ve geniş kapsamlı tedbirler gerekmektedir. Devlet programsız olmaz. Gücünü milletten almayan hükümetler ülkede iş göremedi. Millet kaynağının kendisi olmadığı bir yönetimi gerçekleştiremez ise var oluşunu, muktedirliğini isbattan uzak olur.

Bütün dünya milli hakimiyete doğru gidiyor. Sermayedarların zor ve baskısı bitmelidir. Milli hakimiyet politikasına yabancı kalmak tehlikelidir.

Bunun yanında bütün dünya asker devleti olmaktan nefret etti. Hürriyet perverliği meslek olarak kabul etmeyen hiç bir memleket kalmadı. Bu siyasetten uzak durmak tehlikelidir.

Vatan milletindir. Her vatandaş saltanat-ı Milliyeye ortaktır. 1789 Fransız inkılabının esaslarını kabul ederiz. Millet hürriyetini ve her milletin hürriyetini tasdik ve tasvip ederiz. Hiçbir tecavüz düşüncemiz yoktur. Hükümetten maksat ne taarruz nede hukuku ihlaldir. Kendi hukukumuzu müdafadır. Türk olmayan ve bizim gayemize iştirak eden her vatandaş kardeşimizdir. Bizimle beraber çalışmak isteyen her namuslu yabancının ırzı namusu, malı, mülkü, fikri ve görüşüne kefiliz, onlar bizim misafirimizdir⁽⁵⁷⁾ diyerek, cumhuriyet dönemi millet tanımlarından daha çok kültür birliğine dayalı subjektif millet tanımını yapmıştır.

Bu girişten sonra ıslahat başlığı altında programın esasını oluşturan "cezrilik" açıklanmaktadır.

"Cezr" Arapça kök manasına olan cezr'e mensup demektir. Fransızca radikaldir. Hukuk, ıstılah ve siyasette tam siyasi ıshalat taraftarlarına bu ad verilir.

Memleketimizde maziden bakan ve kurtuluşu köklü değişikliklerde gören kimseler çoktur. Hatta çoğunluğu teşkil ederler diyerek, cezrilğin milli mizacımızda doğuştan var olduğunu söylemektedir.

Her yerde radikal başka türüdür. Bizdeki radikalizm ise köklü değişiklikler ister. Kısaca cezrilik maziye veda etmektir.

Savaşın bir çok fikri değiştirdiği doğrudur. Dün doğru dediğimiz bir çok şey bu gün eğri oluyor. Dolayısıyla savaş önceki fikirler ile savaş sonrası fikirler arasında zıtlıklar aramak doğru değildir diyerek fikirlerindeki değişiklikleri izaha çalışmaktadır.

(57) Giridi Ahmet, a.g.e., s. 12-14.

Cezrilik aynı zamanda iktisadi, içtimai, idari ve siyasi düşünce ve uygulamaları da içine alır. Şu programda yer alan maddelerin din ve mezheple alakası yoktur. Din ve mezhep mübarek ve mukaddestir, siyasetten yüksektir. (58)

Programındaki maddeleri bölümlere ayırarak yine maddeler şeklinde açıklamaktadır. Bunlar özetle şöyledir:

Birinci kısım barışa aiddir.

Madde 1- Barış milletin hakkıdır. Kanun-i Esasi'nin yedinci maddesinde, barışa, toprak kaybetme ve kazanmaya aid andlaşmanın imzalanmasında meclisin onayının şart olduğu belirtiliyor. Bu gün ise milletin temsilcisi böyle bir meclis yoktur. Barışın imzalanması ve tasdiki için meclis oluşmalı ve Kanun-i Esasi'de değişiklik yapılarak meclisin açılması sağlanmalı Devlet'in mahiyeti değişiyor. 1876 Kanun-i Esasi ihtiyacımızı karşılayamıyor. Millet ithal kanunlarla değil kendi kanunlarını kendi yapmalıdır. Buna da muktedirdir.

Madde 2- Türk milleti kendini isbat etmiştir. Kendini idare edebilir. Başkasının kontrolü altına girmez. Vatanımız müstemleke olamaz. Vatanımızın tamamını ve milletimizi koruruz. Bu konuda fedakarlık edemeyiz. Devlet'in sınırlarının tesbitinde coğrafi ve nüfus yapısı göz önüne alınmalıdır.

Madde 3- Hilafete zarar vermemek şartıyla, araplara özerklik verilerek fedarasyon teşkil edilebilir.

Madde 4- Osmanlı'dan geriye kalan kısım artık beynelminel olmaktan çıkıyor. Devlet bir Türk Devleti mahiyetini alıyor. Türk olmayan unsurlar Paris Konferansınca ekalliyetler için kabul edilen hukuktan, Kanun-i

(58) y.a.e., s. 14-16.

Esasimizin onbirinci maddesindeki din ve mezhep özgürlüğünde ve bütün siyasi hukuktan, bizim gayemize iştirak ettikleri sürece layıkıyla istifade edebilirler.

Madde 5- Cezrilik bir devletin kontrolü manasına gelen manda uygulamasını kayıtsız şartsız reddeder. Hedefimiz istiklaldir.

Madde 6- Mandanın reddi, iktisadi ve siyasi yardımı reddetmek değildir. İstiklalimize zarar gelmemek üzere bir devletin değil, bütün büyük devletlerin, idari iktisadi siyasi yardımlarına muhtacız. Onlardan istifade etmek ve onlara yardımcı olmak amacımızdır.

Madde 7- Devletimiz saldırgan ve savaş siyasetine son verir. Maksadı, gayesi idareden ibarettir.

Madde 8- Devletimiz savaşa ebediyen taraftar değildir. Ancak ülkenin hiçbir yerine saldırı olmasın. Kendisinin uğradığı haksızlıkların giderilmesi bir mahkeme veya cemiyet-i akvamın devamından yanadır.

Madde 9- Devletimiz, gizli bilgilerin değiştirilmesi, adli yardım ve uluslararası anlaşmalarda bilfiil çeşitli devletlere yaklaşmak istiyor.

Madde 10- Sosyalist nazariyatını aynen kabul ederiz.

Madde 11- Cemiyet-i Akvamın kararlarına uyarız.

Madde 12- Osmanlı Saltanatı'nın 1856 Paris Muahedesinin yedinci maddesine göre Avrupa hukuk devletlerinden faydalanmasını isteriz.

Madde 13- imzalanacak barış iktisadi ve mali açıdan iflasımız olmamalıdır. Avrupaya olan ödenecek nakit borcumuzu ödeyecek durumda olmalıyız. Bunun için korunmalı yardım görmeliyiz

İkinci Kısım Kanun-i Esasi'ye Dair

Madde 14- Gülhane Hattıhumayununda, 1876 Kanun-i Esasi'de yapılan değişikliklere devam edilerek, Kanun-i Esasi cezri bir şekilde ıslah edilmelidir.

Madde 15- Devletin esaslı saltanat ve hükümet-i millidir. Padişah milletin manevi reisidir.

Madde 16- Kanun-i Esasi ancak saltanat ve milli hükümet esaslarının geliştirilmesi, iyileştirilmesi söz konusu olduğu zaman kaldırılabilir. Hemen seçim sistemi oluşturulacak. Kademeli bir şekilde kadınlar da hukuki haklara kavuşacaklardır.

Madde 17- Devletten maksat, ammenin manevi ve ahlaki örfünü, maddi, bedeni, mali refahı düzeltilmeli iyileştirilmelidir.

Madde 18- Meclis sık sık değişecek. Hiçbir kimsenin yükselmesi için vakit ve fırsat verilmeyecektir. Millet özgür tercihini her zaman yapabilecek. Hükümet milletin içinde çıkacak ve milletin iradesine tabi olacaktır.

Bu madde de görüldüğü gibi adı konmamış, bir cumhuriyetten söz edilmektedir.

Madde 19- Ne askeri ve ne de sivil hiçbir darbeye zaman ve ortam verilmeyerek hükümet daima kontrol altında bulundurulacaktır.

Madde 20- Meclisin kararları işleyen tesir yapan bir karardır. Onun üzerinde bir otorite ve baskı grubu yoktur.

Madde 21- Kanun-i Esasi'nin Osmanlı ülkesine dair birinci maddesi ve başkente dair olan ikinci maddesinin tayini lazımdır.

Madde 22- Saltanat veraseti, hilafet ve padişaha ait olan üçüncü ve dördüncü maddeler hükümsüzdürler. Bunların düzeltilmesi gerekir. Ali Osman için bir kanun düzenlenecektir.

Madde 23- Vekillerin düşürülmesiyle ilgili kanun başka bir kanunla eklenmiş olduğunda, ona denk olan yedinci maddedeki vekillerin azledilmesi ve değiştirilmesi maddesinde düzeltilmeye muhtaçtır.

Madde 24- Savaş ilanı ve barışın imzalanması konuları milli hukuktandır. Bunlarla ilgili düzenlemeler yapılacaktır.

Madde 25- Kara Kuvvetleri ve deniz kuvvetleri kumandasındaki mananın bilfiil kumandanlık olmadığı açıkça belirtilecek.

Madde 26- özel olsun genel olsun af, kanun yapma işidir.

Madde 27- Kanunu Esasi ithal edilecektir.

Madde 28- Basında sansür kaldırılacaktır. Savaş halinde bile.

Madde 29- Devletin amacı bütün fertlerini eğitmektir. Üniversite öğretimini devlete, orta öğretimi vilayete ve ilk öğretimde beldeye, cemaate bırakılacaktır.

Madde 30- Hukuk ve vazifede kabul olunan, eşitlik, ekonomi ve diğer bütün konusunda da bir gaye teşkil edecek ve devletin kurumları ve iktisadi ve sosyal kanunları, bu noktayı gaye edineceklerdir.

Madde 31- Resmi dil Türkçe olacaktır. Çeşitli konularda mahalli diller, yardımcı dil olarak kabul edilecektir.

Madde 32- Memurların hükümete ve hükümetin memurlara karşı, hukuki görevleri özel bir kanunla tesbit edilecektir. Memurlar mahkeme kararı olmadan atılamıyacaklardır.

Madde 33- Teklifler kolaylaştırılacaktır. Bir takım genel mesailerin millileştirilmesi, rasyonelize edilmesi şarttır. Bunların geciktirilmesi ertelenmesi gerekmez.

Madde 34- Hiçbir konuda kanunsuz kullanmaya izin yoktur.

Madde 35- İşkencenin yasak edilmesi onaylanarak, dayak cezası kanunumuzdan kaldırılacaktır.

Madde 36- İdam cezası, ceza kanunumuzu lekelemeyecektir. (çıkarılacaktır.)

Madde 37- Vukelay-ı Devlet (Millet vekilleri) sorumlulukları hemen dağıtılacak, paylaşılacak ve bununla ilgili kanun meclisin ilk oturumunda hazırlanacaktır.

Madde 38- İşler milletvekillerine ait olup Kanunu Esasinin 29. maddesine göre düzenlenmesi gereken kanunun 36. maddemizdeki kanunla beraber, süratle düzenlenecektir.

Madde 39- Kanun-u Esasi'nin 32. maddesince düzenlenmesi gereken, milletvekillerini muhakeme usulü biran evvel düzenlenecektir.

Madde 40- Talat Paşa'nın Kanun-u Esasi'den uygulattırmadığı, eşdeğer 45. madde ya aynen yada düzeltilerek devamlı kılınacak, yerinde bırakılacaktır.

Madde 41- Geçici kanunun yayınlanması uygun değildir. Meclis-i umumi (Genel Meclis)

Madde 42- Meclis tatilde iken ve hükümetin geçici kararname yayınlamaması için tedbir düşünülmüştür.

Madde 43- Meclis-i Ayanın gerekliliği veya gereksizliği tartışılacaktır. Gerekli görülürse bu meclis seçim ile ve ülkemizin seçkin münevverlerinden oluşturulur. Kayd-ı hayat şartıyla ayan olma.

Mebusan Heyeti

Madde 44- Ülke küçüldüğünden ve üye sayısı az olan meclis daima kontrol altına alınabileceğinden, her elli bin nüfus yerine bir mebus alınmalıdır.

Madde 45- Osmanlı Kanunlarının kaynağı çeşitli olup bundan çeşit çeşit mahsurlar çıktığından, kanunlarımız beş sene içinde yeniden düzenlenecektir.

Madde 46- Kanun-u Esasi'nin 81. maddesinde işaret edilen kanun derhal düzenlenecektir.

Madde 47- Olağanüstü komisyonlar, mahkemeler, divan-ı harpler, Kanun-i Esasi'nin 89. maddesindeki gösterilen yerdir.

Madde 48- Usul muhakemeleri ıslah edilecek, daha basit bir hale getirilecek, süreleri kısaltılacaktır.

Divan-Ali

Madde 49- Yüksek Divanın muhakeme usulü tesbit edilerek bir kanunun arasına sıkıştırılacaktır.

velâyet

Madde 50- Osmanlı ülkesi lisan, ahalinin ihtiyacı, milliyetlerin iktisadi icabları dikkate alınarak, bölgelere ayrılarak, siyasette merkeze bağlı, idarede bölgesel düsturu içinde idare olunacaktır. Vilayetin idari işlerinde söz sahibi vilayetin ahalisidir. Her vilayetin bir meclisi olacak ve her belde ve nahiye, seçim sonucu olmak üzere bir milli hükümeti bulunacaktır.

Madde 51- İslâm vakfının idaresi İslam cemaatine aiddir. Vakıf malları başka bir malla değiştirilerek bedeli ile İslâmiyetin tanıtımında harcanır.

Madde 52- Arazi ve emlak aksamı birleştirilecek ve tamamı emlak harcamalarına dahil olacaktır.

Madde 53- Her bir belde sakinleri cemaat şeklinde oluşabilirler ve bunlara kimse mani olamaz. Bu takdirde vakfın idaresi kendilerine aiddir. Vakıflar Bakanının (Evkaf Nezareti) görevi genel denetimden ibarettir.

Mevâdd-ı Őetta (Çeşitli Maddeler)

Madde 54- Meclisin kanun gücü olmadan sıkı yönetim ilân olunamaz.

Madde 55- Sıkıyönetim devamlı olamaz. Onbeş gün, otuz gün ve kırkbeş gün olmak üzere üç türlü sıkıyönetim kabul olunacaktır. Bundan fazlası olamayacaktır. Bundan fazlası gerekiyorsa ülkede ihtilal var demektir.

Madde 56- Mevcut sıkıyönetim kararnamesi 1293 geçici kararname olmak üzere düzenlenmiş, yerine Kanun-i Esasi, meclisin ilk açılışında arz edilmediğinden düşmüştür.

Madde 57- Hakiki ihtilal çıktığında uygulanmak üzere bir sıkıyönetim kanunu düzenlenecektir. Ancak bu kanun Kanun-i Esasi'nin 115. maddesine göre, hiçbir maddesini tatil veya ıskat edemiyecektir.

Madde 58- Kanun-i Esasi, kanunların ve mülki nizamların üstündedir. Sıkıyönetim kararnamesinin buna taaluğu olamaz. Bundan dolayı şimdiki kararnamedeki (Kanun-i Esasi) kaydı batıldır.

Madde 59- Meclis müessesanın nasıl toplanacağına dair bir kanun-i esasi maddesi yazılacaktır.

Madde 60- Bütün kanunlar beş sene yeniden yapılacağından, şimdiki kanunların muzırları bir komisyon tarafından incelenerek bir kanun kuvvetiyle işlemeyeceği açıklanacaktır.

Madde 61- (İttihat ve Terakki), (Hürriyet ve İtilâf) şeklindeki istibdatçı, fonksiyon (aynı işi yapan) şeklindeki cemiyetlerin teşkili yasaktır. Bu kısımda Kanun-i Esasinin eşiti 120. maddesine bir fıkra eklenerek bu gibi cemiyetler açıkça tarif edilecektir. Hiçbir fırka ve cemiyet hükümet işlerine müdahale edemeyecektir.

Mevâdd-ı Mütferrika (Ufak, tefek maddeler)

Madde 62- Batı ilminde Hükümet-i Osmaniye parlamento hükümetidir. Yani hükümet meclisin kararıyla düşer, düşürülebilir.

Madde 63- Hükümet, imkanı ve elinden geldiği kadar halkın ihtiyaçlarını ve maaşını temine mecburdur. Mahiyeti sosyaldır.

Madde 64- Geçinemiyenlerin, acizlerin, hastaların hayatlarını temin, devletin görevi kabul edilecek ve hükümet bu gayeye yaklaşmak için çalışacaktır.

Madde 65- Sermayeye karşı işçi daima korunacaktır. Ancak sermayenin de meşru hukukuna zarar gelmeyecektir.

Madde 67- Tarihi güç ve kabiliyet esastır.

Madde 68- Mahkeme harçları kaldırılacaktır.

Madde 69- Hükümetten amaç, sosyal adalet ve eşitliğin sağlanmasıdır.

Madde 70- Bundan sonra hiçbir inhisara izin verilmeyecektir.

Madde 71- Marif herkesin istifade edebileceği bir seviyeye çıkacaktır.

Madde 72- Hükümet, ilim ve irfan ve ekmek temini ile görevli değildir.

Madde 73- Ülkemizde hiçbir unsurun diğetine üstünlüğü yoktur.

Madde 74- Medeni ve siyasi hukuk aynı zamanda medeni ve siyasi görevi teşkil eder.

Madde 75- Ülkenin iktisadi kalkınması için acilen bir program düzenlenecektir.

Madde 76- Hükümet büyük servetleri, sendika ve tröstleri iğrenç, çirkin görür. İhtikar (mal stoku) kanunen tarif edilerek, bu konuda bir kanun yapılarak yasaklanacaktır.

Madde 77- Askerlik en askari sınıra indirilerek, millet ve ülkenin müdafasına tahsis edilecektir.

Madde 78- Tehcir dolayısıyla istimlak edilen veya kullanılan ve bu sebeple meydana gelen zararın tamamının adaletli bir şekilde, din ve mezhep farkı gözetmeden karşılanacaktır.

Madde 79- Ermeni ve Türk ve Kürt savaşları ve tehcirleri davası bitmeden genel af ilanı caiz değildir.

Madde 80- Sabık Hükümet Erkanı muhakeme edilmeden affolunmayacaktır.

Madde 81- Osmanlı ülkesine ve Osmanlı ülkesinden göç serbesttir.

Madde 82- Devletin küçülmesi üzerine Milli Türk Devleti şeklini alması diğ azınlıkların hiçbir hak ve siyasi ve medeni haklarına zarar getirmez.

Madde 83- Ecnebilerin buradaki hukuk ve menfaatleri saklıdır. Bunlar ülkemizde siyasi hukuktan başka bütün hukuka katılırlar. Devletimizin misafir perverliği Amerika Devletini kendisine örnek kabul etmiştir.

Madde 84- İslâmiyet (din) siyasetin üzerinde bir yerdedir. Ülkemizde her din ve her çeşit fikir hürriyeti, serbesttir.

Madde 85- Türk kadınının gelişmesini, mevcut inanış bir asil vazife olarak görmektedir.

Madde 86- Genel savaş, bir ayanın bünye ve sıhhatini bozduğundan, toplumun sıhhati, asıl vazife ve mesai hükümet sayısına ithal edilmiştir. (59)

Yeniköy 12 Teşrin-i Evvel 1919

Görülüyorki Celal Nuri bu programında başta da belirttiğimiz gibi yeni bir devletin oluşması için gerekli hukuki ve siyasi kurumları içine alan ve hatta barış için yapılması gereken ve toplumsal ve sosyal içerikli bir anayasa taslağı görünümündedir.

(59) a.g.e., s. 12-20.

V. B Ö L Ü M

CELAL NURİ VE CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ FİKİRLERİ

Buraya kadar ortaya koymaya çalıştığımız fikirler Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılması düşünülen yeniliklerle ilgili görüş ve düşüncelerden ibaretti. Şimdi Celâl Nuri'nin fikir hayatında yeni bir dönüm noktasının başlangıcı sayabileceğimiz Cumhuriyet dönemi ile ilgili fikirlerine yer vereceğiz.

Celâl Nuri'nin fikirlerinin, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılapların dayandığı temel düşüncelerle uygunluk arzettiği görülecektir. Bu itibarla onu inkılapların fikri hazırlayıcıların öncülerinden saymak mümkündür.

Onun fikirlerindeki değişmelerin I.Dünya Savaşı'nın sona erdiği günlerde başladığını görüyoruz.⁽¹⁾ Bu dönemden sonra "İttihad-ı İslâm", "İttihad-ı Anasır", "Saltanat ve Hilafetin Sağlamlaştırılması" gibi düşüncelerden söz etmeyip artık maziye karşı bir tavır alınması gerektiğini savunur.

Mevcut fikirlerimiz eskimiş, çağın gerisinde kalmıştır, işe yaramaz hale gelmiştir. Zihniyetimizi radikal bir şekilde değiştirelim. Birbirimizden değil maziden korkalım, hatta utanalım, milletin kurtuluşunu isteyenlere bir rakip ve düşman gözüyle bakmalıyız⁽²⁾ diyerek, Anadolu'daki Milli Mücadelecilerin desteklenmesini istemektedir.

Bir kişinin halkın oyuna baş vurmadan onu idare etmesi doğru değildir. Hatta milli saltanat düşüncesi, İslâm esaslarına tamı tamına uygun düşse bile Şeriat'ta istibdatın yeri yoktur. Hakim olan unsur milletin kendisidir. Yöneticiler milletin kontrolü altındadır.⁽³⁾ görüşüyle saltanata da artık karşı olduğunu görüyoruz.

(1) Celal Nuri, Harpten Sonra Türkleri Yükseltelim, İstanbul 1917.

(2) Celal Nuri, "Zihniyetin Değişmesi" İleri 23 Eylül 1919.

(3) Celal Nuri, "Milletlerin İstifası", İleri, 3 TE 1919.

Saltanatla demokratik sistemi birleştiren, meşruti yönetim biçimine de artık Celal Nuri karşı çıkmaktadır.⁽⁴⁾

Celal Nuri, Türk Milletinin asırlardır padişahların, son zamanlarda da bir siyasi partinin (İttihat ve Terakki'nin) baskıcı yönetiminden bıktığı görüşündedir. Oligarşi bizim onayladığımız bir sistem değildir. Millet in oyu kanundur diyerek bunun serbest bir şekilde uygulanacağını, ancak buna engel olan şeyin başta bulunan saltanat olduğuna işaret etmektedir.⁽⁵⁾

Celal Nuri, bu dönemde Türk unsurunun hakim olduğu bir harekete girişilmesini isteyerek, İttihad-ı Anasır fikrinden vazgeçmiştir.⁽⁶⁾

Batılılaşıma konusunda geleneklere bağlı ve bunlardan bazılarının korunması fikrini benimserken, bu görüşünü şöyle desteklemekteydi. Yer yüzünde birbirine benzeyen iki kavim ve millet düşünülemez.⁽⁷⁾ Şimdi ise milletler birbiriyle karışmış ve ilişki halindedir. Bundan dolayı milletlerin hayatında artık müstakil, tek bir millet düşünülemez⁽⁸⁾ diyerek fikir değiştirmiştir. Böylece geleneklere bağlı kalınarak batılılaşıma yerine, topyekün batılılaşıma düşüncesini benimsemiştir.

Yeni sistemin fikri temellerini oluşturmak gayesiyle bazı kavramları açıklığa kavuşturmak ister. Şimdi bu kavramları açıklamaya çalışacağız.

A- Tarih ve Millet

a- Tarih Anlayışı

Celal Nuri'ye göre bir milletin büyümesi ve birlik içinde imparatorluk şeklini almasında, milliyetlerinin desteklenmesinde tarih

(4) Celal Nuri, "Milletlerin İstilasası" İleri, 3 TE 1919

(5) Celal Nuri, "Alem-i Medeniyetten Türklerin Temenniyatı" İleri 13 TE 1919.

(6) İleri 6 Ağustos 1919

(7) Celal Nuri, Harpten Sonra..., s. 13.

(8) Celal Nuri, Taç Giyen Millet, s. 23.

yazıcılarının önemli etkileri vardır. Hatta tarih yazıcılarının oluşturdukları genel fikirler bazen kanunlardan daha kuvvetli de olabilir.⁽⁹⁾ Ancak onların verdikleri bilgilerin doğru ve abartılı olmadığı zaman daha faydalı olduklarını iddia etmektedir. Bunu şu örneklede açıklamaktadır:

Alman milletinin bir imparatorluk şeklinde, birliğini oluşturmasında tarih yazıcıların önemi inkar edilemez. İktisatçılardan Schmoller tarih yazıcıların çabası olmasaydı imparatorluk gerçekleşmezdi. Lord (Akton) da, tarih yazıcıların hizmeti, tarihi milletin hayatıyla temasa getirmek ve başka bir tarafta örneği görülmeyen bir şekilde, ona bir etki yaptırmak. Bunun sonucunda kanunlardan daha güçlü olan genel fikirleri yarattılar.

Celal Nuri, doğru bilgilere yanlış karıştırılan, abartılı bilgilerle oluşturulan Alman tarih kitapları, Alman halkını şımartmıştır demektedir. Bu tür kitaplar, tarihin oluşturulması, çoğunlukla bir daha yakalanması mümkün olmayan bir geçmişin tarihini araştırmak, "hal" in ne demek olduğunu ve özellikle gelecek düşüncesini söndürdüğünü savunmaktadır. Hatta bu gibi tarih yazıcılarının, asırların baskısı altında, hürriyet ve teşebbüs duygularını yok ettiğini iddia etmektedir.⁽¹⁰⁾

Celal Nuri, tarih yazıcıların tarafsız davranmadıklarını da belirtmektedir. Bu durum Alman tarih yazıcılarından Karl Hilleberand söylediğine göre, Alman tarih okulu başkanlarının tarafsızlık iddialarına rağmen, her şeyden önce milli ve protestandır. Bunlar ne derlerse desinler, ne bilirlerse bilsinler milli menfaatlerine ve protestanlığa hizmet etmişlerdir. Bunlar tarihi arzu ve istekleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Bunlar vakaların işlerine gelenlerini açıklamışlardır, dediğine işaret ederek düşüncesini iddiasını isbata çalışmıştır.⁽¹¹⁾

(9) Celal Nuri, Taç Giyen Millet, s. 9.

(10) a.g.e.

(11) a.g.e., s. 10.

Hatta Roma tarihini yazan Momsen'de kendi tarihini göklere çıkarıncaya kadar övmekten başka birşey yapmamıştır.

Almanlar milliyetlerini desteklemek ve birliklerini sağlamak için tarihi istedikleri şekilde ayırmışlar yorumlamışlardır. Tarih Almanya'da bir propaganda aleti olmuştur.

Biz asla böyle düşünmemeliyiz. Biz Türk milletini cansız şuursuz bir şekilde yetiştirmek istemiyoruz.⁽¹²⁾ Alman metodunun foyası meydana çıkınca biz milliyetimizi artırmak için kesinlikle bu metotlara rağbet etmemeliyiz. Milliyetimizi artırmak, takviye etmek için, hiç de ihtiyacımız yoktur. Bunun için hurafeler uydurmak milletin zekasıyla alay etmek demektir diyor Celal Nuri.⁽¹³⁾

Hatta Celal Nuri'ye göre, anane icad etmek mümkün değildir. Anane doğru olsun veya olmasın bunlar silsile yoluyla bize kadar gelmiştir, bunun için bizce azizdir. Belki bir milletin az ananesi olması milletin menfaatinedir.⁽¹⁴⁾

Ona göre bir millet gücünü maziden çok, bütün ümit ve emelini geleceğe yönlendirmelidir. Geçmiş insanlığın çocukluk dönemidir. Dolayısıyla tam ve mükemmel değildir. Pürüzler, kusurlar, hatalarla doludur. İnkılap demek geçmişe karşı çıkmak demektir. Gelişme ve ilerleme geçmişin inkarından başka birşey değildir. Her ilerleme maziden biraz daha uzaklaşmakla mümkündür. Geçmiş zamanın önde gelenlerini taklit etmek İslâmiyette mümkündür.⁽¹⁵⁾

Celal Nuri, ilim ve fen içinde böyle olduğunu, geçmişteki, bilim ve fennin buluşlarıyla yetinemiyeceğimizi, aynı şekilde o dönemin idare,

(12) a.y.

(13) a.g.e., s. 11.

(14) Celal Nuri, Taç Giyen Millet, s. 11.

(15) a.g.e., s. 11.

siyaset, askerlik metotlarının da bize yetmiyeceğini, onların ilkel kalacağını vurgulamaktadır.

Biz geçmişimizden ve halimizden memnun olmadığımız için, o dönemlere ait uygulamaları terk etmişizdir.⁽¹⁶⁾

Bütün bunlara rağmen tarih ihmal edilmemelidir. Biz milletimizin ortaya çıkış tarzını, gelişme metodunu, karakter ve kabiliyetinin hangi devirlerden geçtiğini, milletimizin felâket ve başarılı dönemdeki ruhi yapısını, hukuki karakterini, içinde sakladığı özelliklerini ancak tarih ile öğrenebiliriz. Bu konuda tarih faydalı bir ilimdir.

Ancak bu günkü veya özellikle yarınki milliyetimizi desteklemek için, bu bilgileri istediğimiz şekilde yazmak, açıklamak yalancılıktır. Tarihi böyle değiştirmek milleti aldatmaktır⁽¹⁷⁾ demektedir.

Alman tarih metodu, ilk dönemlerde fayda sağlamıştır. Ancak bu yol milleti, gururlandırmış, bir milli düşünce vermiştir. Avundurmuştur.

Biz bu tecrübeden, dersten istifade ederek, tarihimizi ona göre yeniden yazmalıyız. Türk milletinin Osmanlıdan önceki tarihi hemen hemen yazılmamıştır.⁽¹⁸⁾ Osmanlı tarihleri padişahların hal tercümeleri ve onlara yazılan övgülerden ibarettir. Türk milletinin meydana çıkışına ait konulara çok az raslanmaktadır.⁽¹⁹⁾

Celal Nuri'ye göre tarih bizi ne gereğinden fazla kızdırmalı, ne de coşturmalıdır. Geçmişteki olaylardan biz sorumlu değiliz. Sorumlu olmadığımızın yanında bunları da inceden inceye araştırmamıza gerek yoktur. Tarih yazıcıların isteğiyle geçmiş değişmez, değişse bile tarif

(16) a.g.e., s. 12.

(17) a.g.e., s. 13.

(18) Celal Nuri, Taç Giyen Millet, s. 13.

(19) a.g.e., s.14.

edilmiş, değiştirilmiş ilimden millete fayda gelmez.⁽²⁰⁾

b- Millet, Milliyetçilik Fikirleri

Celal Nuri'nin bu kavramlara bakışını Cumhuriyet öncesi (Osmanlı'nın son dönemi) ve sonrası olarak açıklamaya çalışacağız.

O, Osmanlı döneminde "millet" ve "Milliyet" kavramlarını Türkçülerde olduğu gibi mutlak manada ele almaz. Aşırı milliyetçilik duygularına karşı çıkar. Bazen de onu saltanat yönetimine muhalefet etmek için kullanır.

Celal Nuri, ilk devirlerde din duygusunun, milliyet duygusunun üstünde olduğunu belirtmektedir. Müslümanların doğuyu ve batıyı istila etmeleri, Haçlıların Filistin'e girmeleri, Osmanlıların Viyana'ya kadar ilerlemeleri bu duyguya dayanmaktaydı.⁽²¹⁾

Daha sonraları, önce Avrupa'da başlayan milliyet duygusunun dini duyguların önüne geçtiğini, bu uğurda savaşlar olduğunu, yeni siyasi birlikler oluştuğunu işaret etmektedir. Bundan önceki asırlarda "alemi din meydana getirdiği gibi, efkâr-ı milliye de bu günki cihanın babasıdır."⁽²²⁾

Celal Nuri'ye göre Osmanlı Saltanat yönetimi Türklerde milli duyguların gelişmesini önlemiştir. Abdullah Cevdet ise, milliyet duygusunu İslâmiyetin ortadan kaldırdığını savunmuştur.⁽²³⁾

Celal Nuri, bu konudaki düşüncelerinde biraz daha yumuşak ifadeler kullanmıştır. Ona göre: Milletleri sevk ve idare eden, ruhlarını

(20) a.y.,

(21) Celal Nuri, İttihad-ı İslam, s. 308-309.

(22) a.g.e., s. 209-210.

(23) Hanioğlu, Abdullah Cevdet, s. 154, Celal Nuri, İttihad-ı İslam, s. 378.

aydınlatan, kızıştıran, millet ve vatan duygularının yerini müslümanlarda din duygusu almıştı. İslamiyetin dışında, ırkı esaslara dayanan milliyet, kavmiyet, vatan hisleri henüz bizde oluşmamıştır. Bizde milliyet fikri ancak din fikri desteklenebilir. Milliyet özellikle dinin bir şekli olmak üzere gösterilmelidir ki benimsetilebilsin. (24)

Ona göre, saltanat ve hilafete karşı gelmek ancak milliyet fikrinin güçlendirilmesi ile mümkündür.

Ülkenin kalan kısmını ancak milletin kalbinde yerleşmiş duygulardan faydalanarak koruyabiliriz. Milletın büyük bir bölümünü aydınlatmadan, saltanatın ve hilafetin kıymetten düşürülmesi tam bir cinayettir. (25)

Celal Nuri'nin millet ve ırk kavramları verdiği manalar aynen Cumhuriyet inkılaplarının düşünce yapısına uygundur. Bu konudaki fikirlerini biraz sonra açıklayacağız.

Önceleri milliyetçilik ve ırkçılığa karşı çıkar. Ancak milliyet fikrini bir gerçek olarak görür.

Balkanların kaybindan sonra, milletler üstün bir mahiyete sahip olan İttihat ve Terakki milli bir mahiyet kazandı. O sıralarda henüz tanınmamış olan Ziya Gökalp sıkı ve dar milliyet nazariyesini savunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Gökalp'in milliyetle ilgili her söylediği itibar görmekteydi. Etrafında islam politikasını destekliyenlerin faaliyet gösterdiği Enver Paşa bunu desteklemiyordu. (26)

Celal Nuri, milliyetperverlik ve milliyetçiliği ayrı ayrı şeyler olarak görmektedir. Milliyetperverlik doğal bir şeydir. Bunun aksini düşünmek cinayettir. Ancak bir de milliyetçilik var, bu ise suni bir şeydir. Ülkemize zararı dokunmuştur. (27)

(24) Celal Nuri, TTO ve MT s. 312.

(25) Celal Nuri, TTO ve MT s. 314-315.

(26) Celal Nuri, "Sıkı ve Dar Bir Milliyet Nazariyesi" İleri 5 KS 1919.

(27) a.y.

Milliyet doğal bir sıfattır. Bunun aşırısı "şövenizm" ırkçılıktır. Milliyetin reddedilmesi ise "enternasyonalizm"dir. Bizim Türklük gibi, ciddi, doğru, güzel bir milliyetimiz vardır. Dünyadaki diğer milletler tarihte nasıl oluşmuş ise, bizimki de öyle oluşmuştur. Irk ile milliyet karıştırılmamalıdır. (28)

Celal Nuri, Cumhuriyet yıllarında, milletin bir resmi bir de gayri resmi olmak üzere sosyal ilimlere ve etnoğrafyaya ait iki ayrı tarifi vardır.

Irk ve etnoğrafya itibariyle mahiyeti, dili, dini, rengi ne olursa olsun bir devletin vatandaşı olan insanların resmi sıfatıdır. (29)

Sosyal ilimleri ilgilendiren anlamıyla milleti tanımlayan unsurların, ırk, din, dil, milletin menfaati ve zararlarına ortak olmak mı? Diye sorarak açıklamaya çalışmıştır.

Irk veya kan akrabalığı hiç bir anlam ifade etmez, böyle bir kelimenin bulunmasına da karşıdır. (30) Bu gün bizim ırk dediğimiz kemiyet ancak eski bir millet demektir. Saf bir ırk düşünmek mümkün olmadığından milleti ırk üzerine oturtmak mümkün değildir.

Mezhepte asla millet için ölçü değildir. Fransız ve Arjantinliler, hepsi de katolik oldukları halde bir millettendir değildirler demektir. (31)

Dil de milleti oluşturan unsurlardan biri değildir. Amerikalılar ve İngilizler aynı dili kullandıkları halde bir millettendir olduklarını iddia etmezler. Ancak dil milliyetin tanımında büyük bir etkendir. Diğer etkenler, amiller bu kadar önemli değildir. (32)

(28) Celal Nuri, "Nasyonalizm, Milliyetperverlik" Atı 29 Eylül 1918.

(29) Celal Nuri, Taç Giyen Millet, s. 39.

(30) a.g.e., s. 39-40.

(31) a.g.e., s. 40-41.

(32) a.g.e., s. 42.

Celal Nuri, son zamanlarda milliyetin ölçülerinden yeni bir kavram çıktı. Bu da "hars"tır. Ancak kültür karşılığı olan bu kelime, yanlış, eksik ve çirkindir. Fransızca olan bu kelimenin tam karşılığı "irfan"dır. İrfan da milliyetin bir ölçüsü olamaz. Çünkü bazı milletlerin alt tabakası irfandan tamamen yoksundur. Bir kişi bizim menfaatimizle sevinen, zararlarımızla üzülen ve bu düşüncesinde de samimi ise o bizim milletimizin bir ferdidir.⁽³³⁾

Görülüyor ki Celal Nuri, milletin tanımlanmasında kültür ağırlıklı, çağdaş tanımlardan subjektif millet tanımını benimsemektedir.

B- Devlet Şekilleri

a- Modern Devlet ve Eski Devlet Arasındaki Farklar

Celal Nuri, eski devlet geleneğini şöyle açıklamaktadır. İnsan haklarının ve kişi hürriyetinin olmadığı, halkın en az yarısının esir, çiftçiliğin, hayvancılığın, ev işlerinin, hatta ticaretin kölelere bırakıldığı bir sistemdir. Geçinmek için para kazanmanın ayıplandığı bu sistemde köle ancak efendisi dolayısıyla devlete bağlıdır. Devlette hissesi yoktur. Vatansızdır. İnsan hukukundan faydalanamaz.

Prensip itibarıyla insan, ancak bir vatandaş olduğu zaman hukuk sahibidir. Yunanlılarda özel hukuk ile kamu hukuku birbirine karışmıştır. Romalılar iki çeşit hukuku ayırıyorlardı. Ancak özel hukuk, kişi hukuku devletin emri altında kalıyordu. Devlet açısından fert hürriyeti yoktur. Devletin gücü mutlaktır. Yunan ve Roma şehir devletleridir (cite, Polis)⁽³⁴⁾

(33) Celal Nuri, Türk İnkılabı, s. 19-33, Celal Nuri, Taç Giyen Millet, s. 43-49.

(34) Celal Nuri, Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler, Ankara 1932, s. 36-38.

Yeni devlet bütün beşeri hukuku tanır. Her yerde esareti ortadan kaldırarak onu bir haksızlık olarak kabul etmiştir. Geçinmek için çalışmak serbesttir. Her kesimin devlette hissesi vardır. Seçme hakkı işçi ve hizmetliye de tanınmıştır. Yeni devlet vatandaşına karşı olan hukuk ve görevlerini bilir. Devlet kendisinin bir hukuk ve siyaset kurumu olduğunu bilir. Din ve diyanet işlerinden sıyrılarak, bu işleri, kişilere, cami, kiliselere bırakmıştır. Özel hukuku kendi belirlemez, ancak onu onaylar, korur.

Devletin hukuku teşkilatı esasiye kanunları ile sınırlıdır. Bizim teşkilatı esasiyemize göre her Türk hür doğar hür yaşar.

Yeni devlet bilhassa temsili bir devlettir. Seçilmiş meclisleri bulunur. Modern devlet milli devletlerdir. Modern devlet, devletler hukukuna saygı duyar ve bir devletin diğer bir devlet üzerinde baskı kurmasını reddeder.⁽³⁵⁾

Yeni devlet beraber yaşamanın zorunlu sonucudur. Bu devleti kuran insanlardır. Amaç insanidir.⁽³⁶⁾

Modern devlet anlayışı dini değildir. Ancak dine karşı da değildir. Fakat devleti dine tabi kılmaz. Bu anlayış teokratik düşüncüyü reddeder.⁽³⁷⁾

Modern devlette özel hukuk da, amme hukuku da dinden ayrıdır. Dinlerin serbestliğini korur.

Dini bilgileri olanlar, ancak isteyenlerin dini eğitimi ile uğraşabilirler. Okul devlete bağlıdır. İlim dinin baskısından kurtulmuştur. Devlet ilmin hürriyetini korur.

(35) a.g.e., s. 38-40.

(36) a.g.e., s. 43.

(37) a.g.e., s. 44.

Modern devlet, milletin teşkilatı demektir. Hukuk bütün millete ve vatana aittir.

Modern devlet güçlüdür. Yasalar devlet hukukunun en önemli kaynağıdır. (38)

b- Emperyalizm

Celal Nuri, dünyadaki devletlerin bir birini tanımak durumunda olduklarını, bir birlerine saldırmamak görevleri olduğu gibi, saldırıya uğramamakta haklarıdır. Devletlerin saldırgan ve saldırıya uğraması yeni hukuk bakışına göre doğru değildir. (39)

Ona göre, dünya medeniyetinin, şiddetle, nefretle reddettikleri bir siyaset vardır ki o da emperyalizmdir. (40)

Bir devletin, başka bir devlete özellikle zayıf milletlere düşmanlık beslemesi de emperyalizmdir. Kendi geleceğine, hakim olan bir milletin, başka bir milletin tabiyetine girmesi hukuk açısından hürriyete düşmanlıktır. Eskiden bu güzel ve adil nazariye anlayamadığı için, cihangir devlet ve şahıslar çıkmıştır. (41)

Celal Nuri, çağımızda sömürge emperyalizminin varlığına değinmiştir. Kuvvetli, paralı, kültürlü, teknik donanımlı milliyeti belirgin, devleti sağlam, yetişmiş kadrosu çok, ekonomisi iyi, nüfusu fazla milletler, cılız, fakir, cahil, teknolojiden habersiz, milliyetleri belirginleşmemiş, henüz modern devlet olamamış, verimli arazileri olan milletleri esaretleri altına almaya çalışmaktadırlar. Kuvvetli devletler,

(38) a.g.e., s. 44-46.

(39) Celal Nuri, Devlet ve Meclis..., s. 164.

(40) Celal Nuri, "Osmanlı Emperyalizmi" İleri 18 TS 1335.

(41) Celal Nuri, Devlet ve Meclis, s. 164.

zayıf devletlere hakim oluyorlar. Buralardaki halkı cahil bırakmak, geri bırakmak emperyalist devletlerin menfaatlerine gelmektedir. Ancak bu durum devamlı olamaz.⁽⁴²⁾

c- Sosyalizm

Celal Nuri, Cumhuriyet sonrası sosyalizme biraz daha yumuşak ve ülke şartlarını da değerlendirdikten sonra, sosyalizmin Türkiye'ye uymayacağına işaret etmektedir.

Ona göre devletlerin mahiyeti sınırlı olmalıdır. Hiç bir devletin, kendisinden olmayan bir milleti, camiası altına almaya özenmemesi kural gereği olmalıdır. Ancak bazı yerlerde milliyet duygusunun gevşediğini ve sosyal sınıflar arasında mücadeleyi esas alan heyetler doğduğunu görüyoruz. Sosyalizm bunlardan biridir.⁽⁴³⁾

Avrupa'da yüzyıllar boyu çarpışan politik ve sosyal prensipler vardır. Tarihte bir maddiyun mektebi vardır ki bütün olayları iktisadi gelişmelerde arar. Bu mektebi daima doğru düşündüğü kabul edilmez. Ancak mektep çok zamanlar doğruyu bulur.⁽⁴⁴⁾

Avrupadaki partilerin çıkışında da, maddi, iktisadi faktörler yer tutar. Avrupadaki politik partilerin kendilerine ait olduğu, bunların Avrupa zihniyeti ve Avrupaya özgü ihtiyaçlardan doğduğunu, Doğunun, Asyanın, İslam dünyasının ve Türkiye'nin ayrı yaşayışları, ayrı tarihleri ve ayrı sosyal şartları vardır.⁽⁴⁵⁾

Avrupadaki sosyalizm bize uymaz, Avrupayı taklit etmek fayda sağlamaz. Sosyalizm Avrupada burjuvazi ve kapitalizmin eseridir. Bizde

(42) y.a.e., s. 165-166.

(43) a.g.e., s. 167.

(44) Celal Nuri, Taç Giyen Millet, s. 150.

(45) y.a.e., s. 151.

henüz bu sınıflar gerçekleşmemiştir.⁽⁴⁶⁾ Dolayısıyla sosyalizmin Türkiye'ye uymuyacağını belirtmektedir.

Sosyalist adını alan Bolşeviklerin teşkil ettikleri zahiri devletler hukuku itibarıyla diğerleri gibi devlettir. Çeşitli sosyalist meslekler, masa başında, çeşitli devlet projeleri kurmuşlardır. Bu felsefi meslekler, klasik iktisadi ve amme hukukunu eleştirirken cazip, haklı fikirler de ileri sürmüşlerdir. Hatta tenkitleri ilmi esaslara dayanmaktadır.

Ancak proje yapmak başkadır, milyonlarca amilin görünür, görünmez bilinir bilinmez, tahmini mümkün zor unsurların yarattıkları realite ise büsbütün başkadır.⁽⁴⁷⁾

Celal Nuri, Bolşevizm ve komünizmi aşırı sosyalizm olarak değerlendirmektedir.⁽⁴⁸⁾

(46) Celal Nuri, Taç Giyen Millet, s. 160-166.

(47) Celal Nuri, Devlet ve Meclis...., s. 176.

(48) Celal Nuri, Taç Giyen Millet, s. 154.

d- Korporatizm

Celal Nuri, dünyada hiç bir makina, gerek tabiatın yarattığı bir beden, bir insan veya hayvan vücudu, gerek insanların buldukları ve gerçekleştirdikleri teknik gelişmeler ve beşeri münasebetleri düzenleyen sosyal düzen ideal olarak tam ve eksiksiz olamaz. İdeal iyilik, ideal güzellik, ideal doğruluk ancak düşüncededir, fikirdedir, hayaldedir. Onu yakalamak için çalışılır, ancak gerek kişilerin gerek milletlerin ömürleri yetmez ve ona ulaşılmaz.

Devlet sisteminde, onun işleyişinde düzeltilmesi münakûn olmayan pürüzler olur. Bunların düzeltilmesi, iyileştirilmesi için yeni metotlar ortaya atılır. Uygulamaya çalışılır. Liberalizm, sosyalizmin, sosyalizm de liberalizmin eksikliklerini hatalarını görür. Önemli olan uygun bir zamanda dengeyi bulmaktır⁽⁴⁹⁾ diyerek insanların devamlı iyiyi, güzeli, mükemmeli aradığına işaret etmektedir.

Ona göre, İtalya'da sosyalizm ve komunizmin suratle ilerlediğini görenler, bunu engellemek için "korporatizm"min uygulamaya koyulmasına çalışmışlar ve başarılı bir şekilde uygulamışlardır.⁽⁵⁰⁾

Celal Nuri, İtalya'da sermaye ile iş ve işçinin, üretim ile tüketimin denkleştirilememesi, rekâbetin ön plana çıkması, kredi sisteminin iyi çalıştırılmaması, dampink yapılması gibi maddi olumsuzlukların yanında manevi, ahlâki değerlerin bozulmasının önlenmesi için tek çarenin korporatizmin uygulanmasında görüldüğünü söylemektedir.⁽⁵¹⁾

(49) Celal Nuri, Devlet ve Meclis, s. 197.

(50) a.y.

(51) a.g.e., s. 193.

Celal Nuri'ye göre korporasyon şöyledir:

Bir sanata, mesleğe mensup kişiler, patronlar, işçiler, memurlar, fen adamları (teknik elemanlar) bir birlik oluşturacaklar. Bu birlik sosyal yardım işlerini üzerine alacak. Bu birliğin kendi içinde bir maliyesi olacak. Bütün meslek gruplarının bu birliğe girmeleri zorunlu olacaktır. Birlik belli sahalarda yasa çıkarabilecektir. Yapılan işleri kontrol eder. Devletin görevi ise birlikler arasında hakemlik görevidir.⁽⁵²⁾ O korporasyonu esnaf loncası olarak değerlendirmektedir.⁽⁵³⁾

Oysa korporatizmde farklılıklar vardır. Bu sistemde meslek gruplarının menfaatlerinin korunması söz konusudur. Menfaatlerini korumakla görevli bu meslek gruplarının mecliste de temsil edilmesi (mesleki temsil) söz konusudur.⁽⁵⁴⁾ Sadece lonca sistemi, Esnaf Loncası = korporasyon değildir.

Celal Nuri, M. Locius isimli yazarın görüşünden aldığı bilgilerle ve kendisinin de onayladığına göre, o dönemde bolşevizm ve sosyalizmin engellenmesi için en kısa yol korporalizmdir. Bu uygulama aynı zamanda ademi merkezîyeti ve teşkilatçılığı sağlar. Bu uygulamanın çok az bir şekli İtalya'da uygulanarak önemli gelişmeler sağlanmıştır⁽⁵⁵⁾ görüşündedir.

Ancak bu uygulamada sosyal idarenin son sözü değildir. Başka çareler yollar aranacaktır.⁽⁵⁶⁾ demektedir.

e- Parlamento ve Gelişmesi

Celal Nuri, bu konuda Sir Courtney İlber'in "Parliament" adlı eserinden iktibas ettiğini belirttiği yazısında şöyle demektedir.

(52) a.g.e., s. 198-199.

(53) a.g.e., s. 198.

(54) Özbudun, Ergun, "Atatürk ve Devlet Hayatı", Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II, Ankara 1986, s. 69.

(55) Celal Nuri, Devlet ve Meclis, s. 199.

Parlamento, aslında lâf, söz, konuşma demektir. Bu kelime, lazın şeklinde, önce manastırlarda papazların yemekten sonra lâf etmelerine söylenirdi. Kilise kanunları bunları yasaklamıştır.⁽⁵⁶⁾ Daha sonraları, parlamento tabirinden törenler sırasında yapılan konuşmalar anlaşılıyordu.

Eski kaynaklarda biraz değişmiştir. Örneğin, İngiliz Kralı Üçüncü Henry'nin büyük adamlarının bir meselenin tartışılması için toplanmasına parlamento deniliyor. Git gide parlamento tabiri bu gibi meclisleri teşkil eden insanlara, heyete verilen isim oldu.⁽⁵⁷⁾

İngiltere'de Kral Birinci Edward'ın topladığı halk cemiyetlerine, meclislerine, parlamento denildiği zaman, Fransa'da da parlamentolar toplanıyordu.⁽⁵⁸⁾

Dünya parlamentolarının en eskisi olan İngiliz meclisi, bir çok konularda diğerlerine örnek olmuştur. Asıl parlamento, dünya parlamentolarına örnek olan 1295'te toplandı.⁽⁵⁹⁾

İlk parlamentolar ancak bir kaç gün toplantı halinde bulunabiliyorlardı.⁽⁶⁰⁾

Tarihi gelişmesi içinde parlamentoya bazan bir kişinin, bazan hükümetin hakim olması mücadelesi sürmüştür. 1688'de dengesini buldu. Kabine hükümeti, parlamento hükümeti denilen şekil bulundu. Uzun denemeler sonra bu metot iyi sonuçlar vermiştir.⁽⁶¹⁾ İngiliz parlamentosuna, kanun yapma meclislerinin anası derler. Hemen hemen her yerde, meclislerin tüzükleri, metotları ya doğrudan doğruya, ya da dolayısıyla İngiliz örneğinden alınmıştır.⁽⁶²⁾

(56) Celal Nuri, Meclis ve Devlet.., s. 264.

(57) a.y.,

(58) a.g.e., s. 265.

(59) a.y.,

(60) a.g.e., s. 272.

(61) a.g.e., s. 278.

(62) a.g.e., s. 281.

İlk alanlar da doğal olarak, Amerikalılar olmuştur. Bunlar İngiliz asıllı insanlardır.

Amerika teşkilâtı düzenlerken icra ve kanun yapmanın ayrılması, müstakil olması, birlikte çalışmakla beraber biri diğerine tâbi olmamalı görüşü ağırlık kazanmıştır.⁽⁶³⁾

Ancak iki ülke arasındaki yakın ilişkiye rağmen zamanla parlamentonun yönetimi konusunda farklılıklar oluşmuştur. İngiltere'de parlamentoyu hükümet yönetir. Hükümet adeta meclisin iş komitesidir. Amerika'da bu metot uygulanmaz. Bu görevi meclisin başkanı yüklenmiştir.⁽⁶⁴⁾

Avrupa ülkelerinde, devlet başkanı (Cumhurbaşkanı, hükümdar) ile meclisin ilişkileri çeşitli yerlerde farklılıklar göstermektedir. Eskiden Almanya, Avusturya-Maceristan'da hükümdar vekillerini kendi seçerdi. Bunların makamlarında kalması veya kalmamasına parlamento yetkili değildir. Bu ülkelerde hükümet memurlardan oluşturulurdu. Bunların halk tarafından seçilen meclisler kontrol edebilirlerdi.

Fransa'da Belçika'da parlamento hükümeti İngiliz sistemine benliyordu. Buralarda devlet başkanları şahsen hükümet etmezlerdi.⁽⁶⁵⁾ Fransa'da meclis de mebuslar ve ayan olmak üzere iki tanedir.⁽⁶⁶⁾ Zamanla meclislerin yapıları günümüze gelinceye kadar bir çok değişikliklere uğramıştır.

C- Türk İnkılabı

a- Fikri Hazırlık ve Türk İnkılabına Bakışı

Celal Nuri'ye göre İkinci Mahmut döneminden beri Osmanlı İmparatorluğunda yenilik hareketlerine şahit oluyoruz. Eğer daha geniş bir

(63) a.g.e., s. 283-284.

(64) a.g.e., s. 287

(65) a.g.e., s. 290.

(66) a.g.e., s. 290-291.

tarikh yazacak olsaydık bu dönemin başlangıcını biraz daha önceye götürebilirdik. Fakat Yeniçeriliğin kaldırılması önemli bir olay olduğu için bu olayı önemli bir başlangıç sayıyoruz. Ülkede Yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar hiçbir yenilik gerçekleşmezdi. Çünkü bundan önce Osmanlıda her yeniliğe karşı şiddetli bir muhalefet vardı.⁽⁶⁷⁾

Osmanlının yönetim kadrosu, dünyadaki gelişmelerden habersizdiler. Dünyayı tanıımıyorduk. Halk ise derin bir uykuya dalmıştı. Avrupa'daki gelişmeler nelerdir. İlim hangi noktaya gelmiştir. Başka devletlerin yönetim şekilleri nasıldır. Batıda hangi inkılaplar ve gelişmeler oldu. Osmanlının eksiklikleri nelerdir. Buna neler sebep oluyor. Dünyadaki ekonomik gelişmeler hangi noktadadır. Bütün bunlar araştırmalardan, incelemelerden yoksun bırakılmış konulardır.⁽⁶⁸⁾

Bunun yanında Avrupa Osmanlı İmparatorluğunu gerektiği şekilde tanıyordu. O dönemde Avrupalı, yazarlar tarafından yazılan, kitaplar, tarihler, seyahatnameler ve sefaretnameler bizi doğrulamaktadır. O dönemlerle ilgili bilgilerin, sosyal yaşantının ve hatta kıyafetlerin bile onlardan öğrendiklerimizle sağlandığını, Osmanlı vesikaları ile bir Osmanlı tarihi yazmanın mümkün olamayacağını görüyoruz⁽⁶⁹⁾ demektedir.

Ancak İkinci Mahmut'tan sonra gözler biraz açılıyor. Abdulmecit zamanındaki Tanzimat bir başlangıçtır. Ondan sonra gerçekleştirilen yeniliklerden dönülmemiştir. Bazı yenilik hamleleri, taasubun duvarlarına çarptı. Ancak hiç bir zaman yenileşmenin seyri durmamıştır.⁽⁷⁰⁾ Yeni fikirler eski binanın temellerini aşındırıyordu. Yıkılmaya yüz tutmuş kurumlar yıkılıyordu.

(67) Celal Nuri, Türk İnkılabı, s. 117.

(68) a.y.

(69) a.g.e., s. 118.

(70) Celal Nuri, Türk İnkılabı, s. 118.

Yenilik taraftarı kişilerin sayısı azdı. Askeri alandaki yenilikler, askeri okulların açılması ve (özellikle Galatasaray) yeniliklere bir kapı açmış oldu. Yabancı dil bilenlerin sayısının artması (o dönemde Türkçe olarak batı eğitiminin uygulanmasının hemen hemen imkansız olduğu sırada) onların batı tarzı düşünce biçimlerinin devlet kademelerinde görev almalarıyla yaygınlaşıyordu. Bu yenilikçilerin görüşüne padişahlar bile artık karşı gelemez hale geliyorlardı. Yenilikçilerle, tutucuların mücadelesi şeklindeki gelişmeler Türk inkılâbıyla noktalanmıştır. (71)

İnkılap yıkılmaya yüz tutmuş kurumları kaldırırken hiç bir mukavemet görmemiştir. Bunda en büyük pay getirdiklerinin akla ve mantığa uygun oluşundaydı. Zamanın ihtiyaçlarına cevap vermesi de başarısının bir başka özelliği de. Milletin uyanmış olması, olaylardan ders alması, muhafazakarların teşkilatsız oluşları ve olayların akışı, inkılabın çabuk ve kesin başarısının sebepleridir. (72)

Celal Nuri, Türk inkılabının geleceğini ve izahını şöyle yapmaktadır:

"Şimdiye değin, Türk inkılabının mahiyeti hakkında ilmi ve tarihi önem taşıyan hiçbir mütala ileri sürülmemiştir. Oysa Birinci Dünya Savaşının patlamasından sonra açılan tarih faslının en büyük bölümü Türk inkılabıdır" Ona göre:

Olayların akışını önceden tesbit etmek mümkün değildir. Gelecek, bu günkü hükümlerimizi de yalancı çıkarabilir. Ama düşüncelerimizi tesbit etmek de gerekli ve faydalıdır. Daha önce başka türlü düşünüyorduk diye üzilmek boşuna. Olayların bir kişiyi değil, bir milleti hatta beşeriyeti bile düşüncesinden döndürdüğü olmuştur. (72)

(71) a.g.e., s. 119.

(72) a.g.e., s. 122-128.

(72) a.g.e., s. 4.

Türk inkılabını incelemeğe nereden başlamalı? İnkılap bir başlangıç değil, sonuçtur. Yenileşme fikri, bazı siyasilerin ve düşünürlerin aklına gelen bir temenni değil, sosyal bir ihtiyaçtı. Öyleyse inkılabı anlamak için Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşuna kadar gitmek gerekir. Hatta daha da ileri giderek Avrupa toplumlarının gelişmesini de tek tek incelemek zorundayız. Kısaca inkılabımızı sadece kendi tarihimizin değil, dünya tarihinin çerçevesi ve ana hatları içinde araştırmamız gerekmektedir.⁽⁷³⁾

Celal Nuri, Osmanlı tarihini anlatırken yaşadığı dönemin önemli sosyolog tarihçisi H.Taine'nin teorilerine başvuruyor. İmparatorluğun otopsi raporunu hazırlıyor. Taine'nin teorisini uyguluyor ve çevre (muhit) ırk, zamanın etkileri inceleniyor.

Muhit (Çevre)

Celal Nuri'ye göre Osmanlı ülkesi tek bir bütün olmaktan uzaktır. Türk ve Türkiye kavramları ise o dönemde olmayıp, ancak Türk inkılabından sonra resmi bir hüviyet kazanmıştır. Ancak Türkçe Kanun-i Esasinin onsekizinci maddesinde gösterildiği gibi resmi dil idi.⁽⁷⁴⁾ Dünyanın kıtalara bölünmesi de gerçek değil itibaridir. Osmanlı ülkesi, ne denirse densin, Asya'dan çok Avrupa'ya yakındır. Aslında dünya kıtalara değil, başka coğrafi bölümlere ayırmak daha pratiktir. Örneğin bir Akdeniz âlemi vardır. Bu alemin kendine özgü bir birliği vardır. Bu birlikten uzaklaşanlar, önce geride kalır, sonra esir olur ve sonunda tarih sahnesinden silinirler. Deniz milletleri birbiri ile kaynaştırmıştır.⁽⁷⁵⁾

Türk milleti, Küçük Asya ve Anadolu denilen yarım adayı bin seneyi geçen bir zamandan beri kendisine vatan edinmiştir. Bunun yanında Balkan yarımadasına da yerleşmiş. Ancak orada Anadoludaki kadar rahat

(73) a.g.e., s. 6.

(74) Celal Nuri, Türk İnkılabı, s. 10.

(75) a.g.e., s. 13-14.

edememiştir. Bu iki yarımadanın birleştiği yer İstanbul. Bu şehir en eski zamanlardan beri Avrupa ve Asya denilen kıtaların köprüsüdür. Fakat Asya'dan çok Avrupa'dadır. Mukadderatı (alinyazısı) ona bağlıdır. Anadolu Batı'yı onunla tanıyor, anlıyor. Buz Türkiye'yi ne kadar Asya'dan sayarsak o derece aldanırız. Çevreyle iklim o derece güçlü ki yok olmadıkça etkilerinden kurtulamayız.⁽⁷⁶⁾

Türk milleti, Avrupa'da veya ona yakın bir bölgede kalacak, hem de Asyalılığını koruyacak. Bu tabiata aykırı olurdu.⁽⁷⁷⁾

Avrupa bir bütündür. Asya paramparça. Osmanlılık, Avrupa'nın ortasında bir Asya yaratmaya ve onu ayakta tutmaya çalışmıştı. Oysa ki Avrupalılaştıktan yaşamak mümkün değildi. Avrupalılaşmak ihtiyacı gerçek bir açlık gibi Osmanlının bünyesini kemiriyordu. Ancak Avrupalılaşamıyorduk. Devletin temeli sakattı. Uyum yeteneğimiz yoktu. Osmanlı saltanatı, Asya'yı ve eski mahiyetini unutamiyordu.

Kısacası, Osmanlılık ile çevre ve resmen Osmanlı sayılan milletler arasında uyumsuzluk vardı. Demekki Osmanlılar, ya çevre değiştirecekler yahut ta yenileceklerdi. Çevre değiştiremezler. Sonuçta çevreyle uzlaşamayan Osmanlılar sonunda dağıldılar.⁽⁷⁸⁾

Irk:

Celal Nuri, Türk inkılabının ruhunu anlamak için, Türk ırkının kabiliyetlerini bilmenin faydalı olacağını söylemektedir.⁽⁷⁹⁾

Ona göre dünyada saf ırk yoktur. Dünyanın kıtalarına ayrılışı gibi, etnoğrafyadaki sınıflamalarda itibaridir. İnsanlar ırklara göre değil, milletlere göre ayrılır. Millet bir devletin vatandaşı olan insan

(76) a.g.e., s. 15.

(77) a.g.e., s. 16.

(78) a.g.e., s. 17-18.

(79) a.g.e., s. 19.

topluluğudur. Millet in oluşumunda ırk ve din farkı gözetilmez. Teşkilat-ı Esasiye kanununun seksensekizinci maddesi milleti böyle tarif eder. Millet in resmen tarifi budur. Ancak birde etnoğrafyanın tarifi var: Ona göre İstanbul'da yaşayan bir Rum, Türk değil Rumdur. Bir milletten olmak isteği, ortak menfaatleri ve tarihi olmak, milletlerin oluşumunda, ırktan da dilden de, dinden de önemlidir.⁽⁸⁰⁾

Rum Kostantiniyesinde, Osmanlı İstanbul'unda olduğu gibi bir aile hakim değildir. Orada her zorba, güçlü kayser olabilirdi. Nitekim Araptan, Ermeniden, Bedeviden sürülerle imparator gelmiştir.⁽⁸¹⁾ Anadolu'da ise bin yıldan beri çok az değişen bir Türk ırkı vardır. Bu ırkın özellikleri başka milletlere sözünü geçirmek ve hükümet etmektir.⁽⁸²⁾ Son yıllarda, yaşayabilmek için yenileşmek, Avrupalılaşmak gereğini duyan ilk ve tek Hıristiyan olmayan doğulu toplum, yine Türk milletidir.

Osmanlı devletinin Fatih döneminden beri ayırıcı özelliği cehalettir. Halbuki İstanbul 1100 yıldan beri, bir kültür merkezidir. Avrupa'nın diğer kısımları henüz karanlık içindedir. Osmanlının önde kişileri, her gün Kostantiniye ile alış verişte oldukları halde, bundan asla haberdar değillerdi.

Fatih İstanbul'u fethedince patike fazla haklar tanıdı. Bunun yanında eski Yunan medeniyetini bilen alimler, edipler İstanbul'dan kaçtılar. Eski felsefenin geriye kalan kısmını İtalya'ya, Avrupa'nın her tarafına, Büyük Britanya'ya kadar götürdüler. Bu medeniyet sahibi insanların gittikleri yerlerde Rönesans devrini açanlar olduğunu, hiçbir tarih yazarı inkar edemez.⁽⁸³⁾

(80) a.g.e., s. 20.

(81) a.g.e., s. 23.

(82) a.g.e., s. 26.

(83) a.g.e., s. 31.

Fatih'in yakınında bilgisiz alimler vardı. Bunlar Batıya değil doğuya döndüler. Biz dini, irfanı, hatta dilin bir kısmını doğudan aldık. Ancak bunları aldığımız zaman, doğuda din, irfan, lisan canlılığını kaybetmiş duraklama aşamasına girmişti. Avrupa'da ise Rönesans ve Reform, keşiflerin olduğu bir dönemdir. Osmanlı bunu anlayamamıştır. (84)

Zaman:

Celal Nuri'ye göre Osmanlı İmparatorluğu müsait bir doğmuştur. Osmanlının kurulduğu dönemde Doğu Roma İmparatorluğu çökmektedir. (85)

Osmanlı İstanbul'u fethetti ancak onunla beraber gelen iktisadi imkanlardan yararlanamadı. Akdeniz Osmanlının eline geçince Hıristiyan milletler Hind'e gitmek için yeni yollar aradılar. Amerika'ya keşfettiler. Yani Osmanlı eline geçen iktisadi anahtarı kullanamadı. Bunun yerini fetih aldı. Karşısına çıkan fırsatları kaçırdı. Çöküş başlayınca komşu devletler içerdeki Hıristiyan unsurları kışkırttılar. Devlet bunlarla uğraşmak zorunda kaldı. (86)

Celal Nuri, hasta olarak gördüğü Osmanlının hastalığının teşhisini şöyle yapmaktadır:

Devletin içinde birçok unsurlar vardır. Bu unsurlar yüzünden, güçlü devletlerin Osmanlı istiklalini tehlikeye soktukları, Müslüman olmayanların milliyet şuuruna sahip olmaları, onların hem irfanca hem iktisadi açıdan yükselmelerini sağlar. Türkler ise geri kalır.

Türklerin herhangi milli bir hedefleri yoktur. Bütün güçleriyle saltanatı korumaya çalışırlar.

(84) a.g.e., s. 32-33.

(85) a.g.e., s. 34.

(86) a.g.e., s. 35, 36, 38.

İşte "zaman" tarihin bu safhasında Osmanlılığa kesinlikle müsait olmuyor. Ancak Osmanlılığın can çekişmesini bir iki asır uzatan yine "zaman" diyor.⁽⁸⁷⁾

Tanzimat döneminde, Mustafa Reşit Paşa'nın iktidarı döneminde ülke tam bir anarşi içinde, Muhafazakarlar körü körüne her yeniliğe karşı çıkıyorlardı. Celal Nuri'ye göre Tanzimat Osmanlı Devletini müstebit bir devlet olmaktan kurtardı, onu mutlak bir devlet durumuna getirdi.⁽⁸⁸⁾

Üçüncü, merhale 1908 meşrutiyeti. Bu meşrutiyet iyi niyetle ilan edilmesine rağmen, "İttihat ve Terakki" hakimiyetinin gerçekleşmesi için yapılmış oldu⁽⁸⁹⁾ diye değerlendirmektedir Celal Nuri.

Sona kötü günler. Bulgaristan'da bağımsızlık, Bosna Hersek'in Avusturya-Maceristan'a katılışı. Trablusun İtalyanlarca işgali. Bunun peşinden Balkan İttifakı sonra Dünya Savaşı ve Sevr. Yunan'ın Anadolu'ya saldırısı. Ancak Türkiye Cumhuriyeti şanslı tesadüfler içinde doğuyor. O sırada müstesna insan, karizma sahibi "Mustafa Kemal" hiç bir endişeye meydan vermeden, istikbâl çok uzaktan görerek milletin başına geçip, lider olmuştur.⁽⁹⁰⁾

Mustafa Kemal gibi bir lidere sahip olmamız ve "Zaman"ın çeşitli fırsatları lehimize çıkarması, Türkler için zafer ve inkılabı doğurmuştur. Yoksa Osmanlı devleti gibi bağımsızlığı sınırlı bir toplulukta inkılaba imkan yoktu.⁽⁹¹⁾

Celal Nuri, Osmanlı İmparatorluğunun "Feth-i meyit" (otopsi) raporunu açıkladıktan sonra kurulacak toplumun hangi esaslara dayanacağını

(87) a.g.e., s. 37.

(88) a.g.e., s. 41.

(89) a.g.e., s. 44.

(90) a.g.e., s. 48.

(91) a.g.e., s. 49.

belirtmeğe çalışmaktadır. Yazar medeniyet diye yeni bir bölüm açıyor. Bölüme şöyle başlıyor:

İnsanlık şu içinde bulunduğumuz yüzyılda, medeniyet bakımından birbirinden çok farklı topluluklar ortaya koymaktadır. Düşünüş, yaşayış ve bir dereceye kadar aynı dini paylaşan bir medeniyete dahil olan -Hristiyan medeniyeti- de dedikleri -Avrupa medeniyeti- vardır.⁽⁹²⁾ Bu medeniyet küçük bir azınlıktır. İnsanların çok daha büyük kısmı başka medeniyetlere bağlıdır. Bunları da ikiye ayırabiliriz. Hind ve Çin-Hind'i, Afrika'nın çoğu ve Japonya gibi kitabı olmayanlar Müslümanlar, kitabı olanlar. Bu günkü duruma göre Avrupa medeniyeti üstün ve ilerlemekte, diğer medeniyetler ise yerinde sayan durağandır⁽⁹³⁾ demektedir.

İslamlık son yüzyıllardaki ulemanın hakimiyeti altında durgun bir hale geldi. İctihad kapıları fiilen kapandı. Eski fetvalara bağlanıp kalındı. Celal Nuri'ye göre:

Avrupa'dan yalnız teknik alalım diyorlar. Tekniği yaratan düşüncedir, muhakemedir. Bunları birbirinden ayıramayız. Avrupanın hür düşünce üzerine kurulmuş fenni bir düşünüş şekli vardır. Doğuda nakle, Batıda akla dayanılır. Dinde görenek, müslüman dünyasının yenilikleri benimsemesine engel olmuştur. Fikri yönden ilerleyen bir müslüman, mensup olduğu câmiadan ahlak ve maneviyatça da kopuyor. Halbuki bu şekilde ilerleyen bazı Hristiyanlar, serbest düşündükleri halde, yine kiliseye bağlı kalıyorlar. Doğuda bütün ilimler göreneğe dayanır. Batıda gerçeğe akıl ve tecrübeye.⁽⁹⁴⁾ Asya'nın bu uyuşukluğundan ilk kurtulan biz Türkleriz.⁽⁹⁵⁾

(92) a.g.e., s. 53.

(93) a.y.

(95) a.g.e., s. 71.

Osmanlı İmparatorluğundaki fikri gelişmeler ve otopsi raporundan sonra, Celal Nuri'nin Türk inkılaplarını nasıl değerlendirdiğine geçebiliriz.

Ona göre Türk inkılapları, zorunluluktan, ihtiyaçtan doğmuştur. Meşrutiyet ve Hakimiyet-i Milliyemiz de böyledir. Bunun içinde yaşamak kabiliyeti vardır.⁽⁹⁶⁾

İbn Haldun gibi tarih yazıcılar milletleri fertlere benzeterek, onlar için bir doğuş, bir çocukluk, bir gençlik, bir ihtiyarlık, bir ölüm düşünürler. Doğrudur herşey fanidir. Milletler doğdukları gibi ölürler. Ancak bu olaylar hesaba girmezler. Milletlerin doğup gelişmeden yok oldukları görülmüştür.⁽⁹⁷⁾

İkinci Sultan Mahmud'un Yeniçeriliği kaldırmasından, Vahidettin'in kaçıışına kadar geçen yılları bir hamilelik dönemine benzetebiliriz. Cumhuriyet, savaşın ve inkılabın çocuğudur. Ondan önceki hareketler şuuruzcadır. Milli Mücadeleden itibaren hareket tamamiyle şuurludur.⁽⁹⁸⁾ Sanki Meriç nehrinden, İran'a ve Ermenistan'a uzanan Türk ili jeolojik bir olay ile Asya'dan koptu, Avrupa'ya kavuştu. Kısmi değil topyekün bir inkılap. Programımız kayıtsız şartsız Avrupa medeniyetine katılmaktır. Bunlardan anlaşılıyor ki inkılabımız "iptidai" (Orijinal) değil "itbai" (orijinal olmayan) bir inkılapdır. Üçyüz yıldan beri bizi bağlayan ve şaşırtan doğu fikir ve yönetim biçiminden ayrıldık. Şimdi yapacağımız tek şey, iktibas. İlerlemek için mutlaka yeni metotlar bulmak zorunda değiliz. Karşımızda Avrupa'yı bulunduğu nisbi olgunluk seviyesine çıkartan denemiş ve belli metotları alıyor ve uyguluyoruz. İbtidai inkılap ilerleyen toplulukta olabilir. Biz ise Birinci Dünya Savaşına kadar böyle bir yola girmemiştik. Medeniyetimiz gelişmemişti.⁽⁹⁹⁾

(96) Celal Nuri, Taç Giyen Millet, s. 191.

(97) a.g.e., s. 25.

(98) Celal Nuri, Türk İnkılabı, s. 85.

(99) a.g.e., s. 86.

Celal Nuri, kurtarılması özellikle istenen hastalar üzerinde, sonucu belli olmayan tıbbi deneylere girişilmez diyerek, denenmiş usullerin alınması gereğine işaret etmektedir.⁽¹⁰⁰⁾

Celal Nuri, bu açıklamalardan sonra, Türk inkılabının tarihte hangi inkılabı benzediği üzerinde durmaktadır. inkılap der demez hemen aklımıza 1789 Fransız inkılabı gelir. Fransız ve Türk inkılablarını karşılaştırarak bunların birbiriyle alakaları yoktur. Fransa'da inkılap öncesi yönetiminde, sosyal tabakalar arasında korkunç bir eşitsizlik vardı. Bizde ise halk tabakası içinde böyle bir eşitsizlik yoktu. Bütün tabakalar eşitsizlikten değil yönetim bozukluğundan şikayetçiydi. Fransa'da kral ile halk mücadele etmekteydi.⁽¹⁰¹⁾

Türk inkılabı milliyet fikrinin ortaya çıkmasının zaferidir. Halbuki Fransız milliyeti çok önceden çok açık bir şekilde belirmişti. Fransız inkılabı hürriyet ve meşrutiyet kavramlarının pırıldayışıdır. Fransız inkılabı ibtidaidir, bizimki itbai.⁽¹⁰²⁾

Türk İnkılabı Bolşevik inkılabına da benzemez.⁽¹⁰³⁾ Türkler, kurtulmak ve yükselmek için milliyet fikrine dayanırken, bolşevikler milliyeti inkar ettiler. Türk inkılabı, Türk milletinin batı alemine uyması demektir.⁽¹⁰⁴⁾ Buna engel olan saltanat ve hilafetin çöküşünden sonra, gerek devlet yapısında, gerek düşünüşte kendisine daha yakın gördüğü alemin üyesi olmak istiyor.

Ne Fransız inkılabı tek kişiye bağlanabilir, ne Rus inkılabı. Rus inkılabında Lenin gibi belirgin isimlere, şahsiyete rastlanabilirse de "Bolşevizm" yalnız bu kişinin eseri değildir. Ancak Türk inkılabının planlayıcısı ve kahramanı, komutanı Mustafa Kemal olmuştur.⁽¹⁰⁵⁾

(100) a.g.e., s. 87.

(101) a.g.e., s. 88-89.

(102) a.g.e., s. 92.

(103) a.g.e., s. 93.

(104) a.g.e., s. 94.

(105) a.g.e., s. 95.

Celal Nuri, Türk inkılabının karşılaştığı güçlüklerle de değiniyor. Ona göre şu üç gelişme çok önemlidir.

Birincisi, Hıristiyan olmayan bir millet, tarihte ilk defa olarak, Avrupa medeniyetini kabul ediyor. Yani Avrupa düşüncesi Hıristiyanların kontrollerinden çıkmıştır.

İkincisi Tarihte ilk defa olarak bir İslâm topluluğu itikadda aynen İslâm esaslarını koruduğu halde, dünya hükümlerinde, emirlerinde serbest hareket ediyor.

Üçüncüsa, Tarihte ilk defa olmak üzere, Orta Asya menşeyli bir millet, oradan gelip, Batı Asya'ya yerleşen Asyan'nın, sosyal ve tarihi kaderinden ayrılan bir millet oluyor.⁽¹⁰⁶⁾

Celal Nuri, Türk inkılabının gerek muhteva ve gerek yapılışındaki hız ve şekline karşı çıkanlara, taraftar olarak cevaplandırmayı da ihmal etmemiştir.

O inkılabın gerçekleşme tarzına yöneltilen eleştirileri şöyle cevaplamaktadır.

Sosyal, siyasi ve iktisadi bir konumdan, başka bir konuma geçmek, ya tekamül yoluyla veya inkılapla mümkün olur. Tekamülde, ani, hızlı değişim olmaz. Değişimin yavaş olması fark edilmesini engeller. Her geçen gün bir iz bırakır. Ancak bir, iki neslin takibiyle, dışardan bakanlar tarafından, tekamüle uğramış milletlerdeki değişiklik görülebilir.⁽¹⁰⁷⁾

(106) a.g.e., s. 130.

(107) a.g.e., s. 239.

İnkılapların ani olmasının sakıncalı olacağını savunanların, İngiliz metodunu örnek vermelerine karşı Osmanlı tarihi asla İngiliz tarihine benzemez, bilakis Fransa'ninkine benzer. Osmanlı yöneticileri asla milletin ihtiyaçları ile uğraşmamışlardır. Bundan dolayı bizde, eski zamanlarda yavaş tekamülâtla kurtuluş mümkün olmazdı. Millet ancak inkılap sayesinde kendisine uymayan kurumları yıktı⁽¹⁰⁸⁾ diyerek inkılap fikrini savunmuştur.

Celal Nuri, inkılapların özelliklerini de şöyle açıklamaktadır: Türü itibariyle Türk inkılabı kısmi değil topyekündür. Yani yalnız bazı Asya özelliklerini bırakmak suretiyle Batı medeniyetine geçmiyoruz. Kayıtsız şartsız o medeniyete iştirak etmektir.⁽¹⁰⁹⁾

Celal Nuri, Türk inkılabını her yönüyle benimsemiş ve ateşli savunucusu olmuştur.

(108) a.g.e., s. 241.

(109) a.g.e., s. 86.

b- İktisadi İnkılap

Celal Nuri'ye göre, İnkılabın zafere ulaşması, gerçekleşmesi, Türk milletinin kurtulması, ülkenin medenileşmesi için tek şart zenginlik, yani iktisadi açıdan kalkınmaktır.

Celal Nuri, Fransız başbakanı, meşhur tarihçi Guizok'un milletine yaptığı "Efendiler, zengin olunuz" tavsiyesine katılarak, zengin olunmasını istemektedir.⁽¹¹⁰⁾

Ona göre, İmparatorluğun yapısı, bizde sınai ve ticari kabiliyetlerin gelişmesine mani olmuştur. Türkler yöneticilik karakterine sahip, hükümetçi bir unsurdu. Eski Romalılar gibi, becerilerden, zenaatten hoşlanmazdı tiksiniyordu. Romalılar, üretimi, esirlere, halka bırakıyorlardı. Bizde de iktisadi saha Türk olmayan Osmanlıların elinde kaldı. Rum, Ermeni, hatta Arap bu sayede çok önemli kabiliyetler edindiler. Dışarı ile ilişkilere girdiler. Bir milletin kadrosunun tam olabilmesi için, bütün sosyal sınıfların olması gerekir.⁽¹¹¹⁾ Osmanlıda, havas ile avam arasında orta bir tabaka, yani esnaf yoktu.⁽¹¹²⁾

Celal Nuri, Osmanlı saltanatının iktisadi bir devlet olmadığını belirtmektedir. Oysa devletlerin gelişmesi, medenileşmesi iktisadi zenginlik sayesinde, demektir.⁽¹¹³⁾

Ticaret, bayındırlık işlerine bağlıdır. Ülkenin iki ucunu birbirine bağlayan, ulaşımı sağlayan demiryolları yapılmalıdır. Bütün bunlar için önce bir program yapılmalı, yapılacak işler ciddi bir plana bağlanmak⁽¹¹⁴⁾ milli irfan, milli gelişme iktisadiyata dayanır⁽¹¹⁵⁾ demektir.

(110) Celal Nuri, Türk İnkılabı, s. 219.

(111) Aynı yer.

(112) a.g.e., s. 220.

(113) Aynı yer.

(114) a.g.e., s. 221.

(115) a.g.e., s. 223.

Celal Nuri'ye göre hayat şartları değiştiğinden, milletimizin ticaret ve sanayi sahasında yer alması ve ilerlemesi zorunludur. Ancak bunun için zamana ihtiyaç olabilir. Bundan dolayı milletin iktisadi terbiyesini de kontrol altında bulundurmak inkılabın görevidir. (116)

Yeni bir devlet şeklini halka sevdirmek için, halkın maddi menfaatlerini ve refahını temin etmek şarttır.

İktisadi gelişmeler göstermiştir ki, iktisadi esaslara dayanmayan hiç bir millet yaşayamaz. (117)

İktisadın Avrupa ve Amerika'da bir kaç asırlık geleneği vardır. Ticari ilişkiler bir günde sağlanamaz. Hele sanayi, hem örf ve anane, hem sermaye, hem de ilim ister. Ziraat bile ilkellikten çoktan çıktı. Ticaret o ölkelerde bir anane haline gelmiştir. Ticaretin anane haline geldiği ölkelerde becerikli bir tüccarın oğlu, babası öldüğü zaman da basının ticaretini devam ettiriyor.

Biz de ise bu seviyede tüccar ve sanayici şöyle dursun, marangoz, doğramacı, demirci, kuyumcu gibi mesleklerle uğraşanlar bile ihtiyacı karşılayamaktadır. Zaten bu sanatları Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler yaparlardı. (118)

Osmanlıda orta sınıf yoktu. Hükümet padişah ile memur sınıfının tekelindeydi. Burjuva sınıfı geliştirilirse, bu sınıf hükümete girerek, iktisadi gelişmeleri geręekleřtirebilir. (119)

Ekonomik kalkınmanın sağlanması, sermayenin oluşması biraz da tasarrufa bağlıdır. İthalat kısılmalı, halk tasarrufa yönlendirilerek, israftan kaçınılmalı. (120)

(116) a.g.e., s. 221.

(117) a.g.e., s. 222.

(118) a.g.e., s. 224-225.

(119) a.g.e., s. 226.

(120) Celal Nuri, "Önce Tasarruf, Sonra Tasarruf" İkdam 21 Nisan 1928.

Celal Nuri, bütün bu iktisadi gelişmelerin, sağlanması Türk inkılabının görevidir⁽¹²¹⁾ demektedir.

c- Eğitim ve Öğretimde İnkılap

1- Dil ve Edebiyata Bakışı

Celal Nuri, sahayı (toprağı) temizledik. Kolları sıvayıp umran ve irfan sarayını kurmaya başlayalım. İşe "dilden" başlamanın en doğrusu olacağını, çünkü dil, düşüncenin de, medeniyetin de aynasıdır, hatta kendisidir demektedir.⁽¹²²⁾

İrfanı ta başlangıcından tetkik etmeliyiz: Komşularımızın dilleri hemen hemen Avrupa irfanını ifade edecek olgunluktadır. Dile istisnai bir önem veriyoruz. Düşünmek o sayede meydana çıkar. Türkçenin sarf ve nahivi, imlası bile hala belirmiş değildir. Kamusu yoktur. Hele şu sıralarda ansiklopedi bile hazırlanamaz. Gerekli ıstılahların (terim) ancak beste dördünden Türkçemiz mahrumdur.⁽¹²³⁾

Celal Nuri'ye göre, Latin, Cermen, Slav dilleri medeniyetin genel gelişmesi içinde işlenmiş, onunla birlikte ilerlemiştir. Türkler Batı medeniyetine katılmadıklarından, dilleri de böyle bir feyzden mahrum kalmış, kelime ve ıstılah (terim) bakımından yetim bir dil olmuştur.⁽¹²⁴⁾

Saydığımız diller, gelişmeye çok müsait. Onlar ön ve art edatlar bakımından zengin. Birleşik isimler türetebilirler. Dilimizde yalnız art edatlar (takı) var, ön edatlar yoktur. Her art edat, ön edatların Avrupa dillerindeki görevini göremiyor. Zaten bunların sayısı da yeterli derecede değildir.⁽¹²⁵⁾

(121) Celal Nuri, Türk İnkılabı, s. 226.

(122) a.g.e., s. 141-142.

(123) a.g.e., s. 142.

(124) a.g.e., s. 143.

(125) a.g.e., s. 143.

Samih Rifat Bey, çok eski Türk lehçelerinde bu tür edatların olduğunu söylemektedir. Bu günkü durumda onların bulunmaması, lisanın bünye, ahenk, şive itibarıyla o eski edatların ihya edilmemesidir.

Tunalı Hilmi Bey ve onun gibi düşünenlerin "Türkçe en mükemmel dildir" iddiaları da doğru değildir. Ana dilimize olan sevgimiz, bizi gerçekleri görmemizi engellemelidir. Türkçenin kendine göre iyi yanları var. Ancak kelime açısından fakirdir. İngilizcede kullanılan yüz bin kelime biz de otur bin civarındadır. Daha geniş ve daha rahat düşünmemiz için hiç olmazsa bunun iki katı sözcüğe ihtiyacımız vardır. (126)

Ona göre Türkçe, Batı medeniyetini ifade edebilecek olgunluğa erişinceye kadar, başka milletler ne yapmışlarsa biz de onu yapacağız. Japonlar Japonca ilerleyinceye kadar, İngilizceyi ikinci dil olarak kabul etmişlerdir. Zamanında Galatasaray bu gayeyle açılmıştı. Şurası bir gerçektir ki dilimizin gelişmesi için eskisinden daha çok çalışmalıyız. Ancak o istenilen zenginliğe ulaşınca kadar medeni dillerden birini (İngilizce, Fransızca, Almanca gibi) öğrenirsek yerimizde saymaz ve dünya irfanını takip edebiliriz.

Batı dillerini bilmek o dillerde düşünmek demektir. Bunun da kendi dilimiz üzerinde büyük yararları olacaktır. (127)

Türkler müslümanlığı kabul edip, İslâm ve Arap medeniyetini iktibas ettikleri zaman, Arapça duraklama devrindeydi. Türemce zenginleştik ama zararımız da oldu. Ancak türev bakımından zenginliği bizi kurtarmıştır da. Dilimize giren gereksiz kelimeler zamanla unutulur. Bunun yanında Arapçadan gelen kelimelerin çoğu son derece önemlidir. Onları

(126) a.g.e., s. 144.

(127) a.g.e., s. 144-145.

sözlüğümüzden çıkarırsak dilsiz kalırız. Gereksiz kelimeler atarız. Yalnız dikkat edilmeli gerekli olanlar atılmamalıdır.⁽¹²⁸⁾

Celal Nuri Türkçenin tarihinin yazılmadığına da işaret etmektedir. Fuzuli Batıdaki Rönesans döneminde yaşamışdır. Eğer onun yolunda gitseydik dilimiz çoktan istikrar kazanırdı.⁽¹²⁹⁾

Son yıllarda açık sade Türkçe yazalım diye bağıırıyoruz. Pekâla, ancak her konu herkesin anlayabileceği bir şekilde yazılamaz. Belki terimlere ihtiyaç olur. Çünkü seviyeler çeşitlidir.⁽¹³⁰⁾

İlmen belli dir ki her milletin yazı dili konuşma dilinden ayrıdır. Bu kaide genel olup istisna kabul etmez. Konuşurken düşünemeyiz. Nahiv (söz dizimi) kaidelerine, genel itibarıyla alışkanlıktan dolayı uyarız.⁽¹³¹⁾

Celal Nuri'ye göre, o yıllardaki Türkçe, eskisine göre daha ilerlemiş ve hatta daha yanlışsız, açıktır. Bununla beraber bazı yenilik taraftarları bu gelişmeyi de hiçe saysak asıl ilerlemeyi, Turan saflığına doğru gitmekte, ya da kamusumuzu Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırmakta görüyorlar. Eskiler ise dilimizin Turani saflığına döndürülmesini, Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılmasını, bilakis bir fakirlik ve güzellikten uzaklaşma sayıyorlar.⁽¹³²⁾

Ona göre dilde bir şeyler oluyor. Bir değişme ihtiyacının yazarları zorladığı ve bunun bir sorun haline geldiği görülüyor. Buraya Celal Nuri'nin on yıl önce yazdığı Türkçemiz adlı kitabındaki görüşlerinden biraz yumuşadağı ve sadeliğe doğru eğildiğini görüyoruz.

(128) a.g.e., s. 146-147.

(129) a.g.e., s. 148.

(130) a.g.e., s. 150.

(131) a.g.e., s. 162.

(132) a.g.e., s. 159.

Dilin bir şeyler istediğini, ne yapmak gerektiğini ve çarelerin ne olacağını düşünüyor ve sadeliği öne çıkarıyor. Ona göre sadeleşme, kutlu bir iştir. Ancak dil tamamen sadeleşecek, avam da her yazılanı anlayacak anlamında değildir.

Bir mefhumu hakkıyla ifade edebilmek için bir Türkçe söz varsa veya uydurabilirsek, hiç tereddüt etmeden onu alır veya diriltiriz. Ancak unutmayalım ki Türkçe bitişken bir dildir. Lisan kademelerinin ikincisinde kalmıştır ve kökleri kullanma konusunda büyük bir gücü yoktur. (133)

Celal Nuri, her şeyden önce dilin gelişmeye bırakılmasını savunmaktadır. Ona göre, mal ve mülke tasarruf gibi, dile tasarruf edilmez. Dilin akıl ve mantık ile ilişkisi azdır. Dil bir heyetin kabulü veya güçlü ve uzman kimsenini teklifi ile, bir yasa tasarısı gibi kabul, red veya düzeltilemez. (134)

Ona göre, Osmanlı saltanatı milli değildir, milletin üstündedir. Münhasıran Türk olmayan bu devletin dili nasıl tam Türkçe olur. Olsa olsa üç dilden karışık bir dil olur. Halbuki Türk milleti cereyanı Türkiye Cumhuriyetini doğurdu. Yeni devletin dili ve uslubu artık eskisinden ayrılmak durumundadır. Yeni Türkçe bu günlerde ve bu sayede doğuyor. Halk nahvi, kitap nahvi ve resmi nahiv olmaktadır. Bu olaydan gocunmak yanlıştır. (135)

Celal Nuri, edebiyat konusundaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır: Bir milletin gerçek tarihi edebiyatından anlaşılabilir. (136)

Avrupa'nın ortak bir edebiyatı var. Mademki biz de Avrupalı olmaya karar verdik, bu medeniyetin edebiyatını da tanımak zorundayız. Doğu

(133) Celal Nuri, Türk İnkılabı, s. 287.

(134) a.g.e., s. 50. "

(135) Celal Nuri, "Uslupta Re-adaptasyon" İkdam 18 Mayıs 1928.

(136) Celal Nuri, Türk İnkılabı, s. 191.

edebiyatı, özellikle kâfiye, seci, kelime, ahenk edebiyatıdır. Avrupa edebiyatında esas olan fikirdir.⁽¹³⁷⁾

Yapılacak ilk iş Batının klasiklerini Türkçeye kazandırmak olmalı. İktibaslarımız tam olmadıkça yeni bir döneme geçemeyiz. Yakın zamana kadar olan edebiyatımıza Osmanlı edebiyatı demek pek yanlış olmaz.⁽¹³⁹⁾

Batının usullerini hakkıyla hazmedince, hayatımızı daha makul ve daha tabii bir şekilde tasvir edebileceğiz. Duygularımız gelişigüzel değil, bir düzen içinde tesbit edilecektir.⁽¹⁴⁰⁾

Gelişmemizin seyrinde büyük görev düşüyor. Batı edebiyatlarının sıhhat ve fesahat kurallarını, Batı milletlerinin yüzyıllarca denenmiş töre ve alışkanlıklarını ülkemize aktarmak onların yazış tarzını benimsemek. Bunları yaparlarsa görevlerini yapmış olurlar.⁽¹⁴¹⁾

Hulasa, her konuda, devlet ve hükümet teşkilatında, hatta örf ve adette nasıl Avrupalılığa yöneliyorsak, edebiyat ve fikirlerde de o yoldan gitmeliyiz. İnkılabımız ve tekâmülümüz birlik görüntüsü versin.⁽¹⁴²⁾

Nakil ve iktibastan sonra yaratış gelir.⁽¹⁴³⁾

2- Alfabe Meselesi

Celal Nuri, Arap alfabesinde Türk seslerinin tamamının olmadığını, Arap harekelerinin ise bize göre hem az hem de kullanılmalılarının güç olduğunu belirterek işe başlamaktadır.⁽¹⁴⁴⁾ Ona göre:

(137) a.g.e., s. 192-193.

(138) a.g.e., s. 193.

(139) Celal Nuri, "Üslupta Re-adaptasyon" İkdâm 18 Mayıs 1928.

(140) Celal Nuri, Türk İnkılabı, s. 194.

(141) a.g.e., s. 198.

(142) a.g.e., s. 201.

(143) a.g.e., s. 201.

(144) a.g.e., s. 169.

Arap harfleriyle okumak zor öğreniliyordu. Yazmakta uzun zaman almaktaydı. Halbuki bir çocuk latin alfabesindeki yirmibeş harfi bir ay gibi kısa bir sürede öğrenebilir. Düşündüğünü de bu sayede çok çabuk yazar ve kolaylıkla okur. (145)

Ancak Arap alfabesini hemen değiştirilmemeli. Çünkü, bu alfabe bir anda değiştirilirse geçmiş ile gelecek arasında bir kopukluk olur. Aceleye gerek yok. Önce latin harfleri yardımcı bir alfabe olarak okutulmalı, dilin kabiliyetleri ile ne kadar uyduğu denenmelidir. Unutmayalım ki Türkçe yalnız bu günkü nesillerin değil, hem atalarımızın, hem de çocuklarımızın ortak dilidir. (146)

Kütüphanelerimizi kapatmak zorunda kalmadan, yavaş yavaş yeni eserler basılır. Eskilerden kalıcı klasik olanlar yeniden basılır. Lisana bir ara verilmeden denge kurulmuş olur.

Eğer atalarımızın ilmi, fenni, edebi eserleri olmasa, biz de Arnavutlar gibi latin alfabesini hiç düşünmeden kabul ederdik. Lisan teşkil edilmez teşekkül eder. (147)

Diyebiliriz ki Celal Nuri, Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kabulünü faydalı ve gerekli buluyor. Yalnız bu iş aceleye getirilmemeli. Yeni harfler denenmeli. Eski harflerle yazılmış başlıca eserler Latin harflerine geçirilmeli, nesiller arasında her hangi bir kopukluğa meydan verilmemeli. (148)

Arap harflerinden şikayet XVIII. yüzyıldan beri aydınlarımızı meşgul eden müzmin bir hastalıktır. Yeni harflere ilk iltifat edenlerin başında Abdullah Cevdet gelir.

İnkılabımızı hedefi, her ne pahasına olursa olsun cehaletin yok edilmesi olmalıdır. Eğitimciler yüksek, halk ilk tahsil görmeli. Gelişmemizi kontrol altında bulundurmalıyız. (149)

(145) a.g.e., s. 170-171.

(146) a.g.e., s. 174-175.

(147) Celal Nuri, Türk İnkılabı, s. 176-177.

(148) a.g.e., s. 178.

(149) a.g.e., s. 187-188.

Fikir hayatının başlangıcında, Abdullah Cevdet'le aynı görüşü paylaşmışlardır. Hatta Abdullah Cevdet'in toplumda yaratacağı tepkilerden çekinerek üzerinde durmak istemediği konuların, Celal Nuri tarafından açıkça ifade edildiğinde A.Cevdet'in taktirini kazanmıştır. Bir süre İctihad kadrosunda birlikte çalışmışlardır.

Celal Nuri, zaman zaman duygusal tepkiler göstererek düşüncelerine ters düşen konuları bile savunmuştur. A.Cevdet'le aralarının açıldığı günlerde yazdığı "şime-i husumet mi? Şime-i muhabbet mi?" isimli makalesinde Osmanlının kurtuluşunu, kuzeyden güneye bütün batılların kesilmesiyle mümkün olacağı, çılgınlık olarak değerlendirilen makalesini yazmıştır.

Abdullah Cevdet'le çıkan anlaşmazlıktan dolayı bir ara İslamcılara yaklaşmak istemiştir. Ancak böyle bir yakınlık gerçekleşmemiştir. Celal Nuri, İslamcılık düşüncesini siyasi bir birlik olarak düşünüyor, ayrıca İslamcılar vahye dayanan bir din inancına sahip bulunuyorlar, O ise dine pozitivist bir görüşle yaklaşmaktadır. Celal Nuri, bu konudaki görüşlerini özellikle, Tarih-i İstikbal ve Hatemü'l Enbiya isimli eserlerinde daha geniş ve müstakil olarak işler.

Bu kitaplarda üzerinde durulan, dini ve felsefi meseleler için seçilen örnekler, ele alınan esaslar, bir müslüman toplunda yaşayan hemen herkesin bildiği şeylerdir.

Mizaç itibariyle tenkit edilmesinden hoşlanmayan yazar, ne kendisini sert bir dille eleştiren İslamcılara yaklaşabilmiş, ne de devamlı bir çekişme içinde bulunduğu Türkçülere. Şahsi meseleler yüzünden batıcılarla da ayrılığa düşünce, Batıcılık akımı içinde bir grup oluşturmaya çalışır. Bu doğrultuda "cezrilik" adıyla bir görüş ortaya atar ve bir program, anayasa taslağına benzer bir program sunar.

Bütün bunlara rağmen temel görüşleri bakımından, A.Cevdet'le aynı düşünmektedir. Görüşlerinin çoğu daha önce Jön Türkler tarafından

savunulmuş olan fikirleri yansıtır. Fakat bunları daha farklı bir biçimde sunmuştur. Osmanlı Tarihi hakkındaki fikirleri ve onu olumsuz yönleriyle değerlendirmesi, Mizancı Murat, İslamiyet'in sosyal muhtevasından yararlanma anlayışında, Ahmet Rıza ve A.Cevdet gibi düşünmektedir. Edebi ve kültürel sahada tavrı ise Servet-i Fünun özelliklerini taşır.

Temsil ettiği Batı düşüncesinden herhangi bir ekolün mutlak temsilcisi değildir. Çok değişik görüşleri temsil eder. Bu yönüyle popülisttir. Sık sık fikir değiştirir. Onun fikirleri iç ve dış politikada zamanın şartları doğrultusunda değişiklikler gösterir.

Önceleri İttihad-ı Anasır yanlısı olduğu halde daha sonra İttihad-İslam politikasını benimser. Birinci Dünya Savaşından sonra ise Türk unsuruna dayalı milli bir devlet anlayışının taraftarı olmuştur.

Mütarekenin ilk günlerinde, milletlerarası bir heyetin Osmanlı İmparatorluğunu geçici bir süre kontrol altında bulundurması şartıyla bir antlaşmaya varılmasını teklif etmiştir. Mandaya kesinlikle karşı olduğunu, tek bir devletin kontrolünde olmaktansa, bir çok milletin temsilcisinin bulunduğu heyetin Türk milletinin gururunu incitmiyeceğini düşünmüştür.

Başından itibaren Milli Mücadeleyi desteklemiş, Mustafa Kemal Paşa'nın karizmatik bir lider olduğunu ülkeyi kurtaracak tek lider olduğunu, Kuvay-i Milliyecilerin desteklenmesini ileri gazetesindeki yazılarıyla halka duyurmuştur.

İlk B.M.M.'de bulunmuş ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun raportörlüğünü yapmıştır. Daha yeni devlet kurulmadan onun dayandığı esasları "Taç Giyen Millet" adlı kitabında savunmuştur.

Cumhuriyet sonrası yazdığı "Türk İnkılabı" adındaki kitabıyla yapılan inkılapları destekliyerek ateşli bir savunucusu olduğunu, Türk İnkılabını tarihi bir temele dayandırmak istemiştir. Burada Taine'nin

tarih metodunu ele alarak inkılabın otopsi raporunu yazmıştır. Türk inkılabının temellerini, ırk, zaman, muhit gibi etkenlerin ışığında tahlil etmiştir. İnkılabı Asya Türk tarihinden itibaren ele alınması gerektiğini belirtir. Bu tarihi seyir içinde milli Devlet yapısının determinizm zinciri içinde gelişen olayların son halkası olduğunu belirtir.

Dil konusunda önceleri sadeleştirilmeye karşı çıkarak Türkçüleri sık sık eleştirmiştir. Ancak Cumhuriyet sonrası biraz yumuşayarak azda olsa sadeleştirme yapılabileceği görüşüne gelmiştir. Türk inkılabı kitabında bu konuya değinir ve bazı teknik tabirlerin Türkçe karşılığını verir. Otomobili kendigider, Tiyatro: Görüm, Tayyare: Uçak, İstasyon: Durak gibi.

Celal Nuri sistemli bir fikir adamı olmamakla beraber devamlı ve peşpeşe yazdığı kitapları ve makaleleriyle yenilikçi, inkılapçı fikirlerin yayılmasını sağlamıştır. Gerçekleşmesini istediği yeniliklerin hayata geçirilmesini sağlamak için, çeşitli dönemlerdeki siyasi iktidarlara yaklaşıma çalışmıştır. Bunların çoğunun gerçekleştiğini gördüğü Cumhuriyet Döneminden sonra fikri bir istikrara kavuşmuştur.

Cumhuriyet rejiminin başlangıcından itibaren belli bir kültür politikası tesbit edilmesi gerektiğini savunmuştur. Mazinin tekrar dirilmesine sebep olacak şeylerden, kaçınılması ve yeni nesle verilecek olan tarih kültüründe bu noktaya dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ona göre inkılap geçmişten kopmak demektir.

Sonuç olarak, Türk milletinin en önemli tarihi olaylara şahit olduğu bir dönemde yaşamış, Celal Nuri, bu dönemdeki anlayışlardan bir kısmını bize aktaran, o dönemin en uyanık, en şuurlu, zamanından ileri düşünen bir batıcı, inkılapçıdır. Fikirleri çeşitli cephelerden daha geniş ve ayrı ayrı incelenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

I- CELAL NURİ'NİN ESERLERİ

A- Kitapları

- Problemes Sociaux Origine Du Systeme Foncier Ottoman La Lo Agraine La Credit Foncier Ottoman la Question Des Dimes Les Vakoufs Constandinople 1909. Impimerie Courrier D'orient.
- Cauchemar, Pera 1911, June-Turc.
- 1327 Senesinde Selanik'te Münakid ittihat ve Terakki Kongresine Takdim Olunan Muhtıradır, İstanbul 1327.
- Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel, istanbul 1330.
- Mukadderat-ı Tarihiye, istanbul 1330.
- Tarih-i Tedenniyat-ı osmaniye, istanbul 1330.
- İttihad-ı islam, İstanbul 1331.
- Kadınlarımız, istanbul 1331.
- Tarih-i İstikbal I Mesail-i Fikriye, İstanbul 1331. II Mesail-i Esasiye, İstanbul 1331, III Mesail-i İçtimaiye, İstanbul 1332.
- Hatemül Enbiya, İstanbul 1332.
- Müslümanlara Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet, istanbul 1332.
- Şimal Hatıraları, İstanbul 1330.
- Havaic-i Kanuniyemiz, İstanbul 1331.

- Kutup Mıshabeleri, İstanbul 1331.
- İlel-i Ahlakiyemiz, İstanbul 1332.
- Türkçemiz Mesail-i Hazine Hakkında Musahabet, İstanbul 1917.
- Perviz O Yine O Hep O, İstanbul 1332.
- Ölmeyen, İstanbul 1917.
- Bir Milyarlık Bonu, İstanbul 1917.
- İştirak Etmediğimiz Hareketler, İstanbul 1917.
- Coğrafya-yı Tarih-i Mülk-i Rum, İstanbul 1917.
- Harpten sonra Türkleri Yükseltelim, İstanbul 1917.
- Rum ve Bizans, İstanbul 1918.
- Ahir Zaman, İstanbul 1918.
- Merhume, İstanbul 1918.
- Kara Tehlike Bir müdafanamedir, İstanbul 1334.
- Taç Giyen Millet, İstanbul 1339.
- Türk inkılabı, İstanbul 1926.
- Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler, Ankara 1932.
- The Sultan.
- La Science Inferiable des Songes.

B- Celal Nuri'nin Çeşitli Mecmua ve Gazetelerde Çıkan Yazıları

İÇTİHAT MECMUASI

- İslamda Vücub-u Teceddüt, Nu.39, 1 KS 1327, s. 970-973.
 İslamda Vücub-u Teceddüt, Nu.40, 1 Şubat 1327, s. 983-989.
 İslamda Vücub-u Teceddüt, Nu.41, 15 Şubat 1327, s. 1000-1002.
 Akd-i Pervin-Bir Fırka, Nu.43, 15 Mart 1328, s. 1036-1037.
 Nev-i Beşerin Bir Emuzeci Bedii, Nu.44, 1 Nisan 1328, s. 1047-1051.
 Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniyeh'nin Tanıtımı, Nu.47, 1 Mayıs 1328, s. 1088-1094.
 Mukadderat-ı Tarihiye Hakkında Bir Mütalaa, Nu.51, 24 KS 1328.
 İttihad-ı İslamın Mukaddimesi, Nu.52, 31 KS 1328, s. 1177-1180.
 Nisaiyyuna Dair, Nu.53, 8 Şubat 1328
 Görücü (Hikaye), Nu.54, 14 Şubat 1328.
 Bir mektup (Şehzade Abdülmecid Efendi Hazretleri) ve Celal Nuri'nin Cevabi Mektubu, Nu.55, 21 Şubat 1328.
 Havaic-i Kanunimiz, Nu.56, 28 Şubat 1328.
 Hanedan-ı Saltanat Kanunu, Nu.57, 7 Mart 1328.
 Memurin Kanunu, Nu.58, 14 Mart 1329.
 İdare-i Mülk Kanunu, Nu.59, 21 Mart 1329.
 Kavanin-i Adliye, Nu.60, 4 Nisan 1329.
 Kavan-i Vakfiye, Nu.61, 11 Nisan 1329.
 Kadınlarımız, Nu.63, 25 Nisan 1329.
 Mecelle Mesalesi, Nu.64, 2 Mayıs 1329.
 Emlak Kanunları, Nu.65, 9 Mayıs 1329.
 Kavanin-i Muvakkate, Nu.66, 16 Mayıs 1329.
 La Yunkira Tağyirul Ahkani bi Tağyiril Ezmani, Nu.67, 23 Mayıs 1329
 Aksaray Beyi (Masal), Nu.68, 30 Mayıs 1329.
 Masal, Nu.69, 27 Haziran 1329
 Beyoğlunda (Hikaye), Nu.75, 8 Ağustos 1329
 İnziva ve İnkisar (Hikaye), Nu.77, 22 Ağustos 1329
 Tarih-i İstikbalin Mukaddimesi, Nu.78, 29 Ağustos 1329
 Kadınların Edebiyattan Tardı, Nu.79, 5 Eylül 1329

Masal, Nu.80, 12 Eylül 1329

Zat-ı Hazret-i Muhammed, Nu.82, 28 TS 1329

Tarih-i İstikbal'in III.Cildinin Mukaddimesi, Nu.83, 5 KE 1329

Hikaye, Nu.84, 12 KE 1329

Müslümanlar Türkler Kalkın Geciktiniz, Nu.86, 26 KE 1329

Kadınlarımız, Nu.87, 2 KS 1329

İstirhamname-i Meksuf (Evkaf-ı Humayun Nazırı Hayri Bey Efendiye), Nu.88,
9 KS 1329

Sime-i Husumet, Nu.88, 9 KS 1329

HÜRRİYET-İ FİKRİYE (13-16. Sayıları Serbest Fikir ve 17-22 Sayıları
Uhuvvet-i Fikriye adıyla Yayınlanmıştır.)

Hace-i Ethem Efendi Hazretlerine, Nu.1, 3 Şubat 1329

Muarızlarıma Cevabım, Nu.2, 10 Şubat 1329

Seyfi Sarım, "Frengi Hastalığının Ruhlarımıza Sirayeti" Celal Nuri Bey'e
Vukuu Bulan Hicunlar, Nu.4, 24 Şubat 1329

Kılıçzade Hakkı, Hetemil Enbiya ve Celal Nuri Bey, Nu.7, 30 Mart 1330

Muhterem Celal Nuri Bey'in France Vapurundan Gönderdiği Mektuptur, Nu.14,
8 Mayıs 1330

Mavera Atlası, Nu.21, 10 Temmuz 1330

EDEBİYAT-I UMUMİYE

Tarih-i Osmaninin Makabli, Nu.1, 22 TE 1332, s. 5-7

Fransızlar ve Gustave Le Bon, Nu.2, 29 TE 1332, s. 23-25

Edebiyatımızın Veche-i Azimeti, Nu.3, 5 TS 1332, s. 57-60

Amerika'da Siyaset ve Amerika Siyaseti, Nu.4, 12 TS 1332, s. 84-86

Amerika'da Siyaset ve Amerika Siyaseti, Nu.5, 19 TS 1332, s. 99-102

İcad-ı Kelimat ve Telakki-i Amme, Nu.6, 26 TS 1332, s. 116-118

Türkçemizin Havaic-i Sarfiye, Nahviye, Beyaniye ve Bediiyesi, Nu.7, 3 KE
1332, s. 133-135

Anane, Nu.9, 17 KE 1332, s. 163-165

Taam Etmek Fen Veya Sanatı, Nu.8, 10 KE 1332, s. 152-155

- Edebiyat-ı İlmi, Nu.10, 24 KE 1332, s. 184-185
 Amerika'da Din ve İman, Nu.11, 31 KE 1332, s. 195-199
 Amerika'da Devletin Teşkil ve Tevsiine Dair, Nu.12, 7 KS 1332, s. 211-214
 Tarihte Romanya, Nu.13, 14 KS 1332, s. 225-230
 Harp Dolayısıyla Avrupa ve Amerika, Nu.14, 21 KS 1332, s. 244-246
 Mübareze-i Hayat, Nu.15, 28 KS 1332, s. 261-265
 Terakkiyat-ı Atiyemiz ve Tiyatromuz, Nu.16, 4 Şubat 1332, s. 281-283
 Süleyman Nazif Bey'in Uslubu, Nu.18, 3 Mart 1917, s. 305-306
 Demiryolları ve Siyaset, Nu.19, 10 Mart 1917, s. 324-327
 Endülüs'e Dair, Nu.20, 17 Mart 1917, s. 338-342
 Endülüs'e Dair, Nu.21, 22 Mart 1917, s. 357-360
 Endülüs'e Dair, Nu.22, 31 Mart 1917, s. 369-373
 Fıtri ve Cibilli Milliyet, Nu.24, 14 Nisan 1917, s. 404-405
 Muhit, Nu.25, 21 Nisan 1917, s. 420-425
 Irk, Nu.26, 28 Nisan 1917, s. 5-11
 Ahmet Saki Bey Efendi'ye, Nu.27, 5 Mayıs 1917, s. 20-21
 Muhit ve Türkler, Nu.28, 12 Mayıs 1917, s. 23-26
 Muhit ve Türkler, Nu.29, 19 Mayıs 1917, s. 48-52
 Osmanlılardan Evvel, Nu.30, 26 Mayıs 1917, s. 68-72
 Fikir Tenkidi ve Tahlili, Nu.33, 10 Eylül 1917, s. 119-121
 Tarih Usullerine Dair, Nu.34, 22 Eylül 1917, s. 133-135
 Zaman, Nu.35, 29 Eylül 1917, s. 157-159
 Milli Tarih Tenkidi Tarih, Nu.36, 6 TE 1917, s. 171-173
 Katarat-ı Efkar, Nu.37, 13 TE 1917, s. 187-189
 Venedik, Nu.38, 20 TE 1917, s. 202-206
 İcmal-i Efkar, Nu.39, 27 TE 1917, s. 209-212
 İcmal-i Efkar, Nu.40, 3 TS 1917, s. 225-226
 Katarat-ı Efkar, Nu.40, 3 TS 1917, s. 235-237
 İcmal-i Efkar, Nu.41, 10 TS 1917, s. 241-243
 Avrupa Bizi Nasıl Biliyor, Nu.42, 17 TS 1917, s. 257-259
 Nemse ve Macar, Nu.43, 24 TS 1917, s. 282-285
 Nemse ve Macar, Nu.44, 1 KE 1917, s. 299-302
 Nemse ve Macar, Nu.45, 8 KE 1917, s. 315-318
 Katarat-ı Efkar, Nu.46, 15 KE 1917, s. 331-333
 Talabe-i Osmaniye ve Avrupa, Nu.47, 22 KE 1917, s. 337-339

- Maziden Nefret İstikbalden Tebaüd, Nu.48, 5 KS 1917, s. 368-371
- Vücub ve Vücut, Nu.49, 12 KS 1917, s. 396-397
- Osmanlıların Avrupadaki Müstemlekatı III. Cilt, Nu.53, 2 Şubat 1918, s. 438-443
- Osmanlıların Avrupadaki Müstemlekatı III.Cilt. Nu.54, 9 Şubat 1918, s. 463-464
- Osmanlıların Avrupadaki Müstemlekatı III.Cilt, Nu.55, 16 Şubat 1918, s. 475-477
- Osmanlıların Avrupadaki Müstemlekatı III. Cilt, Nu.56, 23 Şubat 1918, s. 492-493
- Osmanlıların Avrupadaki Müstemlekatı III. Cilt, Nu.60, 23 Mart 1918, s. 555-557
- Beşeri Gururu, Nu.58, 9 Mart 1918, s. 514-516
- Edebiyatta Tecrübe, Nu.61, 30 Mart 1918, s. 561-563
- 31 Mart, Nu.63, 13 Nisan 1918, s. 593-596
- Erbab-ı Kemal ve Danişe Hürmet, Nu.63, 13 Nisan 1918, s. 596-597
- Eğer İstese Yahut Bilse İdi, Nu.64, 20 Nisan 1918, s. 609-611
- Hakk-ı Mazi Hakk-ı Hâl Hakk-ı İstikbal, Nu.65, 27 Nisan 1918, s. 626-629
- Türçülük ve Halkçılık, Nu.67, 11 Mayıs 1918, s. 665-668
- İrk ve Millet, Nu.68, 18 Mayıs 1918, s. 689-693
- Nazariyelerin Değeri, Nu.69, 25 Mayıs 1918, s. 713-716
- Vezele Meselesi, Nu.70, 1 Haziran 1918, s. 736-738
- Lisanda Edebiyatta Bolşevizm, Nu.71, 8 Haziran 1918, s. 756-760
- Veysi'nin Vefaâtından 300 sene Sonraki Şehadeti, Nu.72, 15 Haziran 1918, s. 781-783.
- Darü-İ Fünunun Anadoluya Nakli, Nu.73, 22 Haziran 1918, s. 797-799
- Türklerin Galebe ve Muzafferiyatı, Nu.74, 29 Haziran 1918, s. 813-816
- Ermeniler ve Ermenistan, Nu.75, 1 Temmuz 1918, s. 833-839
- Cüyükler Hastanesi, Nu.77, 20 Temmuz 1918, s. 861-863
- Memleketimizdeki Beni İsrail, Nu.79, 3 Ağustos 1918, s. 893-897
- Bulgar ve Pamak, Nu.80, 10 Ağustos 1918, s. 909-913
- Kanunname-i Mehmedi, Nu.81, 17 Ağustos 1918, s. 925-927
- Mübadele-i Efkar ve Hirsiyat, Nu.82, 24 Ağustos 1918, s. 941-943
- Veraset-i Saltanat, Nu.83, 31 Ağustos 1918, s. 957-960

Veraset-i Saltanat, Nu.84, 7 Eylül 1918, s. 933-976
 Veraset-i Saltanat, Nu.85, 14 Eylül 1918, s. 1005-1009
 Veraset-i Saltanat, Nu.86, 21 Eylül 1918, s. 1015-1020
 Beşir ile Sehim (Ahmet Sehim), Nu.87, 28 Eylül 1918, s. 1021-1025
 İslamiyet Mani-i Terakkimidir, Nu.88, 5 TE 1918, s. 1037-1041
 İslamiyet Mani-i Terakkimidir, Nu.89, 12 TE 1918, s. 1053-1056
 İslamiyet Mani-i Terakkimidir, Nu.90, 19 TE 1918, s. 1069-1072
 İslamiyet Mani-i Terakkimidir, Nu.91, 26 TE 1918, s. 1085-1088

YARIN MECMUASI II. CİLT (25-43. sayılar)

Fenni Hukuktaki İnkılap Hakkında Musahabe, Nu.19, 6 Nisan 1922, s. 4-5
 Amerika'da Kadınlar, Nu.26, 13 Nisan 1922, s. 18-20
 Amerika'da Tahsil-i Ali, Nu.27, 20 Nisan 1922, s. 34-35
 Amerika'da Muhacirin, Nu.28, 27 Nisan 1922, s. 50
 Amerikalılıkta Temessül, Nu.32, 28 Mayıs 1922, s. 122
 Sinama ve Newyork, Nu.35, 22 Haziran 1922, s. 168
 Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Nu.42, 14 Eylül 1922, s. 278.

Celal Nuri'nin "Ati" Gazetesinden Seçme Makaleleri

Celal Nuri, "Mesail-i Hukukiye" 8 KS 1334
 Celal Nuri, "Şimal Türk Müslümanları-Rusya'nın Siyaset-i İslamiyesi
 Bolşevikleri Tekrir" 10 KS 1334
 Celal Nuri, "Ecnebi Sermayesi" 20 KS 1334
 Celal Nuri, "Ali Osman" 5 Şubat 1334
 Celal Nuri, "Medeniyet-i İslamiye" 15 Şubat 1334
 Celal Nuri, "Beynelminel Hikaye" 13 Mart 1334
 Celal Nuri, "İnnitat-ı İslam'a Dair" 13 Nisan 1334
 Celal Nuri, "Muşeret Bühranı" 8 Mayıs 1334
 Celal Nuri, "Yaranamadık" 13 Mayıs 1334
 Celal Nuri, "Mefkure Hakkında Rıza Tefik Bey'e" 17 Mayıs 1334
 Celal Nuri, "Rusya Doğuyor mu Ölüyor Mu?" 14 Haziran 1334
 Celal Nuri, "Türkiyecilik" 8 Temmuz 1334
 Celal Nuri, "Nasyonalizm Milliyetperverlik" 29 Eylül 1334

Celal Nuri'nin "İleri" Gazetesindeki Seçme Makaleleri

- Celal Nuri, "Manda-Müzaheret" 23 TE 1919
- Celal Nuri, "Tevelliyat-ı Siyasiye-Müzaheret-i Siyasiye" 3 Ağustos 1919
- Celal Nuri, "Manda Değil Müzaheret-i Siyasiye" 8 KS 1920
- Celal Nuri, "İstanbul'un Fikri", 16 Zilkade 1335
- Celal Nuri, "Hakimiyet-i Milliyeye Doğru" 20 Temmuz 1335
- Celal Nuri, "İngiltere Dostluğu" 23 TE 1335
- Celal Nuri, "Osmanlı Siyaset-i Hariciyesi" 24 TE 1335
- Celal Nuri, "Türk Demokrasisinin istekleri" 8 Zilkade 1335
- Celal Nuri, "Kendisine İstinat Mümkün Olan Bir Hükümet" 26 TE 1335
- Celal Nuri, "Kuvay-ı Milliye Terreddi Etmemeli" 4 TS 1336
- Celal Nuri, "Kuvay-i Milliye" 19 TE 1919
- Celal Nuri, "Osmanlı Emperyalizmi" 18 TS 1335
- Celal Nuri, "Eski ve Yeni Diplomasi" 28 TS 1335
- Celal Nuri, "Osmanlı Sulha Yaklaşmış Lâkin Biz Sulha Hazırmıyız" 22 KE 1335
- Celal Nuri, "Zihniyetin Değişmesi" 23 Eylül 1919
- Celal Nuri, "Milletin İstilasası" 3 TE 1919
- Celal Nuri, "Alem-i Medeniyetten Türklerin Temmenniyatı" 13 TE 1919
- Celal Nuri, "Sıkı ve Dar Bir Milliyet Nazariyesi" 5 KS 1919

II- GENEL KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Ahmet, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul 1969

AĞAOĞLU, Samet, Babamın Arkadaşları

AKÇURA, Yusuf, Üç Tarz-ı Siyaset, Ankara 1987

AKGÜN, Mehmet, Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri, Ankara 1988

AKŞİN, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1976

ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1983

ATAY, Falih Rifki, Baş Veren inkılapçı, Ankara 1954

-----, Batış Yılları, İstanbul 1963

AYBARS, Ergün, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İzmir 1984

AYDEMİR, Şevket Süreyya, Makedonya'dan Orta asya'ya Enver Paşa, C.I, İstanbul 1972

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılap Tarihi C.II, Kısım 4, Ankara 1952

BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1978

BOLAY, Süleyman Hayri, Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Tenkidi, Ankara 1979

-----, Felsefi Terimler Sözlüğü, İstanbul 1981

CERRAHOĞLU, A. Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, İstanbul 1975

ÇAYCI, Abdurrahman, "Atatürk ve Çağdaşlaşma" Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992

-----, "Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma" Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri (29 Kasım 1982) Kayseri 1982

-----, "Atatürk" Türk Ansiklopediki (Ayrı Basım)

GENELKURMAY, Türk istiklal Harbi I.Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara 1972

GİRİDİ, Ahmed Saki, Celal Nuri Bey ve Cezri Fikirleri, İstanbul 1335

GOLOĞLU, Mahmut, Erzurum Kongresi, Ankara 1968

GÖKALP, Ziya, Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak, Ankara 1976

GÜRÜN, Kamuran, ermeni Dosyası, Ankara 1983

G. GROG- İ.ÇAĞLAR, La Presse Française de Turquie de 1775 a'nos Jouis (Historie ef Calalogue), İstanbul 1988

GÜNGÖR, Erol, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ankara 1980

HANIOĞLU, Dr.Şükrü, Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul 1981

HAYDAR, Kemal, Tarih-i İstikbal Münasebetiyle Celal Nuri Bey, İst., 1331

HEYD, Ureil, Türk Ulusçuluğunun Temelleri (çev) Kadir Günay, Ankara 1979

İBRAHİM, Temo, ittihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılabı Milliye Hatıratım, Mecidiye 1939

- İNALCIK, Halil, "Gülhane Hatt-ı Humayunu" Belleten 112 Ankara 1940
- KAPLAN, Mehmet ve Arkadaşları, Atatürk Devri Fikir Hayatı, I-II, Ank. 1981
- KARA, İsmail, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, I-II, İst. 1986-1987
- KARABEKİR, Kazım, Bolşevik Ordusunun Çekilmesinden Sonra Osmanlı Harekatı, Erzurum 1919
- KARABEKİR, Kazım, Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, İstanbul 1939
- KARPAT, H.Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1967
- KOÇER, Hasan Ali, Türk Sosyolojileri I, Ankara 1975
- KOLOĞLU, Orhan, Mustafa Kemal'in Yanındaki İki Libya'lı Lider, Ankara 1981
- KUNTAY, M.Cemal, Sarıklı İhtilalci Ali Süvavi, İstanbul 1946
- KURAN, Ahmet Bedevi, Osmanlı imparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1959
- KURAN, Ahmet Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İst. 1948
- KURAN, Ercüment, "Osmanlı imparatorluğunda Yenileşme Hareketleri" Türk Dünyası El Kitabı C.I, Ankara 1992
- KURAN, Ercüment, Atatürkçülük Üzerine Denemeler, Ankara 1981
- KURAN, Ercüment, "Atatürkçülüğün Fikri Temelleri", Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri (10-14 Aralık 1973)
- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara 1970

MAHMUD, Celaleddin Paşa, Mirat-i Hakikat, İstanbul 1979

MARDİN, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), Ankara 1964

MERİÇ, Cemil, Bir Faianın Hikayesi, Ankara 1981

MERİÇ, Cemil, Kültürden irfana, İstanbul 1986

M.Philips Price, Türkiye Tarihi İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar (Çev)
Selahattin Atalay, istanbul 1977

ORTAYLI, ilber, imparatorluğun En uzun Yüzyılı, İstanbul 1980

ÖZKAYA, Yücel, Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921), Ankara 1989

ÖZTOPRAK, İzzet, Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Ankara 1981

ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1978

RAMSAUR, E.E., Jön Türkler ve 1908 İhtilali (Çev) Nuran Ülken, İst. 1972

SAFA, Peyami, Türk İnkılabına Bakışlar, Ankara 1981

SELEK, Sabahaddin, Anadolu İhtilali, İstanbul 1976

SELEK, Sabahaddin, Milli Mücadele, İstanbul 1982

SERVER, Bedii (İlhami Safa), Zavallı Celal Nuri Bey-Şime-i Husumet mi?
Şime-i Muhabbet Mi?, İstanbul 1329

SERVER, İskit, Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, İs.1939

SERVER, İskit, Amme Efkarı Ve İlk Gazetelerimiz, İst. 1959

- SOYSAL, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal andlaşmaları, Ankara 1983
- TEPEDELENLİOĞLU, N.Nazif, Sultan İkinci Abdulhamid Han ve Osmanlı İmparatorluğunda Komiteciler, İstanbul 1964
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,İs.1960
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları, İstanbul 1956
- TUNAYA, Tarık Zafer, "İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları" (İ.ÜN. Ord.Prof.Dr. Tahir Taner'e Armağandan Ayrı Basım), İstanbul 1956
- TUNAYA, Tarık Zafer, "Anme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe Garpcılık Ceryanı", İ.ÜN.Huk.Fak. Mecmuası XIV. 1948
- TURAN, Şerafettin, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar Düşünürler Kitaplar, Ankara 1982
- TURHAN, Mümtaz, Kültür Değişmeleri, İstanbul 1969
- TURHAN, Mümtaz, Garplılışmanın Neresindeyiz, İstanbul 1974
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, Görüp İşittiklerim, Ankara 1984
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye4de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul 1979
- ÜNAL, Tahsin, Türk Siyasi Tarihi, Ankara 1978
- YAHYA, Kemal, Çocukluğum Gençliğim Siyasi ve Edebi Hatıralarım, İst. 1976